756128

57

MAGYAR NYELVEN FILOSOFIA.

AZ AZ:

A' BÖLTSESÉG' SZERETÉSÉNEK TUDOMÁNNYÁBÓL NÉMELLY JELESEBB KÉRDÉSEK.

MELLYEKET

SOK HITELES BÖLTSESÉG' SZERETÉSE' TUDOMÁNYÁT TANITÓKNÁK IRÁSIBÓL, 's KÖNYVEIBOL, EGYBE SZEDEGETETT, ÉS TANITOTT: MOSTANÁBA PEDIG A' MAGYAR NEMZETNEK KEDVÉERT AZ ELÖ-JARÓK' ENGEDELMÉBÖL NYOMTATÁSBAN KI-BOTSÁTOTT.

P. SARTORI BERNÁRD.

SERAFIKUS SZENT FERENTZ' SZERZETÉN LÉVÖ MAGYAR-ORSZÁGI T. T. P. P. MINORITAK' PROVINTZIÁJABOL BÖLTSESÉG' SZERETÉSE TUDOMÁNNYANAK TANITÓJA.

EGERBEN,

NYOMTATTATOTT A' PÜSPÖKI OSKOLA' BETÖIV. 1772. ESZ.

M. A NÉPKÖNYVTÁRI KÖZPONT NEM ADHATÓ KI
EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

TEKÉNTETES, NEMES,
ÉS NEMZETES

FORRAI ANDRÁS

ÚRNAK

Felséges Koronás Apoſtoli Királyné Aſzſzonyúnk' Tanátsoſsának, Tekéntetes, Nemes Arad-Vármegye' érdemes Ordinárius Vitze-Iſpányának jeles adakozásából világoſságra botsátatott.

A' TEKÉNTETES CONSILIÁRIUS ÚRHOZ

AJÁNLÓ LEVÉL.

Inek utánna a' Felséges minden-ható Úr Iſten ama hatalms ſzavával *FIAT*, légyen, ſzéles e' világot minden illendő tökélleteſséggel alkotta vólna, minden múnkáinak bé-fejezésére, ékesítésére, és koronázására az embert teremtette, az embert mint bizonyos koronát minden múnkáinak felibe helyheztette, a' barmokat, és vadakat, az egi madarakat, és tengeri halakat az ember' hatalma-ala vetette. Az embert az ártatlanságnak meg-betsülhetetlen kőntőſsével fel-ruházta, annak értelmét minden dolgokról-való tudománnyval meg-világosította, mély bőltſeségvel fel-ékesítette, egy ſzóval olly méltóságra emelte; hogy majd, majd az angyalokhoz haſonlóva tette.

De óh fájdalom! ezen méltóságval nem elégedvén az ember, kegyes Urának ennyi ajándékit engedetlenségvel hálálta, Teremtőjéhez magát haſonlóva tenni akarta.

ta. Innét a' nagy méltóságról leg-nagyobb nyomorúságra, a' nagy uraságról olly ſzegénységre ſzorúla, hogy véres verítékel, 's homlokának izzadásával kereſi minden-napi kenyerét, a' nagy tudományról olly tudatlanságra juta; hogy Dávid-ſzerént a' barmokhoz haſonlóva vála.

Midôn azért illyes tudatlanságban vakoskodna az emberi nemzet, faradságos, és ſúlyos múnkával kezde némelly tudományok' nyomazásáról gondolkodni, hogy legalabb valamely réſzetskéire ſzert tehetne (ha ſzínte nagy múnkával-is) azon tudománynak, mellyet Iſten eleinte ingyen ada néki. Innét némely jeles, és a' kôzônséges jónak elô-mozdításában ſzemes férfiak az ollyas tanításban farádozó, és ſzolgalmatos Tanítokat mind ſzíveknek kûlônôs hajlandóságával magokhoz édeſgettek, mind tulajdon kôltségékvel ſegítettek, 's a' taniţáſra ébreſzgettek, és ollyas kalahúzokat kereſtek, kik-által a' tudatlan emberek a' tudatlanságnak ſetétségébôl a' tudománynak világoſságára vezettetnének.

Illy formán eſſet kevés múnkámnak világoſságravaló ereſztéſe; mivel Tekentetes Consiliarius Úr a' tudományokat kôdvellôknek, és kôltségekvel ſegítôknek példáját kôvetvén, és a' kôzônséges jónak elô-mozdítását ſzemei-elôtt viſelvén, íráſimat, hogy nyomtatás által ki botsátanám, ônként kôltségét kegyesen ajánlotta.

Nem

Nem más vala pedig ennek ôsztönözô oka; hanem a' Tekentetes Consiliarius Úrban Nemes Magyar Nemzetéhez viseltetett tôs gyûkeres, ingatlan szeretetének bé-tellyesítésében múnkálkodó faradhatatlan elméje, mellyel látta nyelvünkön kûlômbb-kûlômbb-féle hâsznos ki-botsátot kônyveket. Innét akarta a' Nemes Bôltseség' szeretésének Tudománynyát-is (melly Gôrôg nyelven Filosófia) minden egyébb tudományokban elô-menti Nemzetûnknek ékessségére világ'elejébe terjeszteni.

Illik tehát: hogy a' melly tengerbôl lett eredete a' jó folyamotnak, azon tengerbe viszsza-is térjen; az az, illik: hogy tsekély múnkámat Tekentetes Consiliarius Úrnak alázatosan hálálo szívvel, és kôszônettel ajánlyam. Azon kível-is nem tudom, kinek illet vólna inkáb kezibe ezen múnkam, mint a' Tekentetes Consiliarius Úrnak? ki mindenkor a' kôzônséges jónak elô-mozdítását, Nemzetének terjedését, és édesHazájának ôrôkôs javát szíves indúlatból ohajtya. Melly véget a' Tekéntetes Nemes Vár-megye' bôlts kórmányozójává-is egy bé-forrot akarattal rendeltetett.

A' jó gond-viselés meg kívánnya az Elô-járóban a' szorgalmatosságot, álom-szakasztó vígyázást, hogy a' népet fenyíték alatt tartasa, gyakorta tekéngesse, visgállya, a' bé-férkezhetô romlásoknak eleit vegye. Egy szóval: serény, figyelmezô, azoknak elô-menetelén ôrvendezô tôkélletes férfiát kíván: a' ki mindeneknek használ-

lyon.

lyon. Vígyázott erre a' TEKENTETES CONSILIARIUS ÚR, mind a' borúlt, és ſzel-véſzel fel-zavaradott habzó ûdôkben, mind a' tſendes fel-derûlt napokban, mind az ellenkezô, mind a' kívánatos kedvezô tôrténetekben, és dítsíretes fel-tett tzéllyától ſoha elnem hajlott.

A' tengeri hajókval annál nehezebb bánni, mennél inkább meg-vannak terhelve, a' gállyákat mennél tôbb haboktól, ſzelektôl oſtrômoltatnak annál erôſsebb kórmányozni. Azon módon e' Nemes Vár megyének kórmányozáſa annal terheſebb vala, mennél ſûrôbb Királyi parantsolatok támadának, mennél ſúlyoſabb kôzônséges jót illetô dolgok meg-fordúlának, annál ſúlyoſabb vala igazgatni. Azomba azt a' kôz-jónak boldogúlásával, a' kûlônôs ſzemélyeknek elô-menetelékkél, az igazságnak rendes folytatásával dítsíreteſen igazgattya, 's Nevezeteſen az Orſzágló Fejedelem' ſzolgálatinak végbe-vitelével, a' Haza' javának elô-mozdításával bôltſen kórmányozza.

Tôbb jeles, ragyogó erkôltsôk-is tûndôklônek a' TEKENTETES CONSILIARIUS ÚRBAN, mellyeknek renddel-való elô-ſzámlálására ſe elegendô ûdôt nem talalnék, ſe pedig azok elô ſzámlálásában véget nem érnék. Ugyan-is mitſoda a' TEKENTETES CONSILIARIUS ÚRNAK ſzíves indúlatiból eredett kegyeſsége, mellyet a' ſzoroſs mértékleteſség, és a' mértékletes ſzoroſság kórmányoz? mitſoda a' maga viſelésében a' módos nyájaságnak elegyítéſe? az ellen kezôkben dítsíretes mértékletes

tékletesége? és számtalanoknak bölts tanátsadásával nyújtott segítsége? mitsodák ezek, és egyéb számos emlékezetre méltó érdemek? hanem mint annyi tökélletességnek fényes sugári.

Intetem mind-azon-által bővebb dítsíretinek folytatását félbe-szakasztani ama közönséges jót kedvellő, jeles nagy érdemű tselekedetit titkolni kívánó indúlattyától, melly-is inkább el-rejteni kivánnya említett tselekedetit, mint világosságra hozni. E' véget a' TEKENTETES CONSILIARIUS ÚRNAK kegyes, és kedveskedő párt-fogása alatt világosságra adott múnkámat örökös hálá-adásól bé-mutatván ohajtom szerentséjének gyarapítását, igyekezetiben fel-tett szándékának bé-tellyesítését, hirének, 's nevének öregbítését.

A' TEKÉNTETES CONSILIÁRIUS
ÚRNAK.

ALAZATOS SZERETES SZOLGAJA
P. SARTORI BERNÁRD.

A' KEGYES OLVASÓHOZ

Minek utánna a' Bóltſeség ſzeretéſé' Tudománnyának tanítására Elő járóimtól rendeltettem vólna; gondolkodtam, minémű múnkával lehetnék kedvére e' moſtani bóltſeségvel, 's-tudományval fényeskedő világnak? ſzándékoztam á' kúlónós falakkózótt meg-magyarázott, és fejtegetett Bóltſeség' ſzeretésének tudománynyat Deák nyelven ki-botsátani. Szemlelvén azomba Nevezetes, és Túdós férfiáknak a' Filosófiáról irásban hagyott, 's világ elejbe terjeſztett Deák nyelven tókélletes múnkájokat, gondolkodni meg-ſzúntem.

Hallottam más Nemzeteknek fáradságos ſzorgalmatoſságokat, mellyekkel a' Filosófiat tulajdon nyelvekre fordították, máſoknak álmélkodásával dítsíreteſen tanították, 's azzal mind nyelveknek terjedését gyarapították, mind nemzeteknek tekéntetét őregbítettek, és más kúlsó nemzeteknek ſzíveket-is a' véget magokhoz hódították, az ő nyelveknek tanúlására fel-indították.

Olvaſſuk a' Magyar nyelvnek hajdani údókbèn-való nagy hírét, nevét, virágzó bótsúllctét, moſt ellenbe annyira-való el-hagyatását tapaſztallyuk: hogy tulajdon fiai el-hagyván ſzúletet magyar nyelveket, a' kúlsó nyelveken kapkodnak, mervén allítani: hogy a'

Ma-

Magyar Nyelv ſovány, magtalan, és a' jeles tudományok' meg tanúlására elégtelen, azért kapkodnak mondám a' külsó nyelveken. O ha most fel-támadnának a' régi Magyar Eleink! mit mondanának az illyes fiáknak? bizony talán meg-kóveznék, vagy leg-alább maradékoknak lenni nem iſmérnék ezeket. Hiſzem a' Magyar Nyev egygyik az elsók kózól, ſzaporaságara, bóvségére, termékenységére nézve minden nyelvek kózótt helyt áll, akar mi dolog' fejtegetésében nem ſzorúl idegen nyelvekre, 's nem kívántatik egyébb hozzá a' gyakorlásnál.

Én azért tekéntvén más nemzeteknek tulajdon nyelveként fel-vett, és fáradhatatlanúl iparkodó ditsíretes ſerénységeket, ezen tſekély múnkára tettem kezeimet. Kívántam azon Magyar Ifiúságnak tulajdon nyelvére fordított Filosófiával kedveskedni, kiben meg nem húlt a' Magyar vér. Ugyan e' végett, minek elótte múnkám világoſságra botsátatnék, Kamerális Arad-Várossában ezen Nemes tudományt védelmeztem.

Most pedig értéſedre adom kegyes olvasó: hogy ha az olvasás kózben némely fogyatkozáſok eléadgyák magokat, emlékezz-meg; hogy az e' félék kózónségeſen, 's majd obatatlanól be-tsúſznak az emberek' múnkáiba, és magadon-is meg-történne, mihent valamely ollyas múnkához kezdenél. Abban ſe

útkózz-meg: ha némely deák szók tetzésed-szerént meg-nem magyaráztatnak, mert a' deák nyelv többnyire a' görög-szóból eredett, 's azért erőss, és sűlyoss annak egyenes, és valóságos magyarázattyára jutni; azon kível más nyelvekben-is találkoznak hasonló fogyatkozások, 's kivált azokban, mellyeknek egyeb nyelvekel vagyon szövetségek. Jussón eszedbe az-is: hogy á' mi egy nyelven helyes, más nyelvre által vitettetvén, helytelen; igyekeztem mind-azonáltal azoknak értelmes magyarazatiban, és világos megfejtegetésiben.

Vedd azért kedvesen kegyes Olvasó iparkodásomat, és ha a nemes Bóltseség' szeretésének Tudományáról elmédhez képest jelesebb, és tökélletesebb múnkával fogsz kedveskedni nemzetednek, irígyed nem lészek, sőtt igyekezetedet dítsírettel fogom magasztalni, Szent Ágoston Doktornak kövétkező szavait tartván: Hogy valaki tellyességel mindenekben kövesse múnkámat, épen nem kívánom, hanem egyedól abban, a' mit tapasztal, hogy hiba-nélkól vagyon. Lib. de dono perseverantiæ. c. 21: beszédemet bé-fejezem Szent Gergelynek eme szavaival lib. 30. moral. c. 27. Azon kegyes olvasót kövétni soha nem átallom, kinálamnál helyesebben, mélyebben, és igazzabban ért a' dologhoz, írám mind-Szent-havában 1770-dik esztendóben.

AP-

APPROBATIO AB A. R. P. MINISTRO PROVINCIALI DEPUTATORUM.

Ezen Magyar nyelven írt, és TISZTELENDŐ PÁTER SARTORI BERNÁRD Minoriták' Szerafikus Szent Ferentz' ſzerzetén lévő Magyar Orſzági Provintziából ſzabad Bőltſeség' ſzeretéſe Tudománnyának Tanítójától, ugyan azon Tudományt Tanítóknak ſok hiteles íráſiból, 's kőnyveiből egybe ſzedett Filosófiát TISZTELENDŐ PÁTER SZELEI BENEDEK érdemes Provintziáliſunknak kedves parantſolattyából, ſzorgalmatoſan, és figyelmeteſen el, 's meg el-olvaſtam, és meg-is viſgáltam; mellyben az egy igaz Romai Katholika Szent Hittel, és tőkélletes erkőltſőkkel ſemmi ellenkezőt nem találtam: ellenben pedig ſok ſzép, 's jeles kérdéſekre, józan okoskodáſokból kővetkező, és a' terméſzetnek kőzőnséges folyáſa-ſzerént való tőrtént eſetekre még eddig Magyar nyelvűnkőn tudtomra nem láttatott fejtegető feleleteket tapaſztaltam. Innen reménlem: a' Bőltſeség' Tudománnyát némelly kedvellőinek ezen múnkátska őſztőnt ád arra, hogy a' Magyar Nemzetnek kedvéért tulajdon nyelvűnkőn bővebben magyarázzák ezen el-kezdett Tudományt. Azért méltónak itíllem, és e' moſtani Magyar Hazánkban haſznoſnak állítom, hogy a' nyomtatás-által Magyar' ſzemek eleibe terjedgyen. Kőltt Kolosvárat Szent András Havának máſodik napján 1760-dik eſztendőben.

Fr. Stephanus Szabó. Ord. Min. S. P. Francisci Conventualium Magister SStæ Theologiæ, & Exprovincialis.

ILlyes nevezetet (MAGYAR NYELVEN FILOSOFIA) homlokán viselő könyvet, mellyet Deák nyelvről szorgalmatos fáradtsággal Magyarra fordított TISZTELENDŐ PÁTER SARTORI BERNÁRD Minoritak' Szerafikus Szent Ferentz' szerzetéből-való szabad böltseség' szeretése' Tudománnyának Tanítója; TISZTELENDŐ PÁTER SZELEI BENEDEK, ugyan azon Szent Szerzet' Provintziálisának parantsolattya mellet, szemesen által olvastam, mellyben mivel semmi illetlen, 's helytelen, vagy a' józan elmétől, és a' meg-tántorithatatlan egy igaz kőzönséges Hitnek betsülendő Agazatitól távozó dolgot nem találtam; sőtt önnön magában szép renddel foglaltatott fontos kérdésekre szolgáló józan feleleteket mélyebben tekéntvén (mellyek nem kevésé fogják élesíteni a' Nemes Magyar elméket) méltónak itíllem lenni, hogy a' szomorú rejtekből, világosságra jőjjön. Kőltt Nyír-Bátorban Karátson Havának ötödik napján. 1770 dik Esztendőben.

FR. SIGISMUNDUS MIKSI ORDIN. MIN. S. P. FRANCISCI CONVENTUALIUM SS. THEOLOGIÆ MAGISTER, AC REGENS ACTUALIS.

FA-

FACULTAS
MINISTRI PROVINCIALIS

OPus Philoſophicum hungarico idiomate (cui Titulus MAGYAR NYELVEN FILOSOFIA) per R. P. Bernardum Sartori Provinciæ Noſtræ Hungariæ Profeſſum, & Lectorem Philoſophiæ elaboratum, ac a duobus Theologis noſtris ad id deputatis accurate reviſum, cum judicio Eorundem a Fidei Orthodoxæ, bonorumque morum Regulis non diſſentiat, ut imprimi poſſit, ſi iis, ad quos ſpectat, ita videbitur, quantum in me eſt, facultatem concedo. Miskoltzini in Conventu Noſtro Minorum Conventualium. Die 28. Menſis Decembris Anno 1770.

FR. BENEDICTUS SZELEI
Miniſter Provincialis, & Commiſſarius Generalis, Ejusdem Ordinis, & Provinciæ.

AP-

APPROBATIO ORDINARII.

NOS CAROLUS DEI, & APOSTOLICÆ SEDIS GRATIA EPISCOPUS AGRIENSIS, E COMITIBUS ESZTERHÁZY DE GALANTHA, PERPETUUS IN FRAKNO, ARCIUM, & DOMINIORUM PÁPA, UGOD, & DEVECSER HÆREDITARIUS DOMINUS, INCLYTORUM COMITATUUM HEVES; & EXTERIORIS SZOLNOK ARTICULARITER UNITORUM PERPETUUS SUPRÆMUS COMES, UTRIUSQUE SACRATISSIMÆ CÆSAREÆ, & REGIO APOSTOLICÆ MAJESTATIS STATUS ACTUALIS INTIMUS CONSILIARIUS &c. &c.

Cum liber, cui titulus: *Magyar nyelven Filoſofiia, az az: a' Bóltſeség' ſzerzetésének tudományából némelly jeleſſebb kérdéſek*, per R. P. Bernardum Sartori Ordinis Minorum S. Franciſci Conventualium Philoſophiæ Lectorem concinnatus, & a duobus ejuſdem Ordinis SS. Theologiæ Doctoribus reviſus, nihil, quod Orthodoxæ Religioni, aut bonis moribus adverſaretur, continere, Nobis referatur; eundem typis edi auctoritate Noſtra Ordinaria concedimus. Datum in Curia Epiſcopali Civitatis Noſtræ Agrienſis die 16 Januarii Anno ſalutis 1772.

CAROLUS EPISCOPUS
AGRIENSIS.

L. S.

Ad Gratioſum ſuæ Excellentiæ
Epiſcopalis mandatum
NICOLAUS DOBRONYAI
a Lat. Canon. m. p.

ELSŐ RÉSZ
A'
LOGIKÁRÓL
Az Az.
Az helyes okoskodásnak Reguláit tanító Tudománnyról.

ELSŐ KÉRDÉS.

A' Bőltseség' Szeretésének Tudománnya honnét vette eredetét, és oſzlását?

ANemes Bőltseség' ſzeretéſe Tudománnyának eredete, és ſzerzője a' Felséges Úr Iſten vòlt; kitől; *omne datum optimum, & omne donum perfectum Jacob. 1.* minden jó adomány, és minden tekélletes ajándék vagyon: ezen nemes Tudomány minden ő réſzeivel alkotásának ſengéében belé őntetett az első emberbe Adámba (a' mint alább meg-mutattyuk) de az eredendő véteknek dagályos febe-áltat sűrű homá-

lyos kőd ereſzkedvén meg-vakítatott, 's meg-tompúlt vala az emberi elme; az ûdőnek-is moſtohasága uralkodván, a' Nemes Bőltseség' ſzeretésének Tudománnya mintegy el-temetetett: méglen újra a' tsudálás-által fel-nem találtatott, *Ariſtotelesnek* mondáſa-ſzerént: *propter mirari cæperunt homines philoſophari II. Metaph. c. 2.* a' tſudálás-miatt kezdettek bőltselkedni az emberek: mivel az emberek naponként ſzemlélvén a' főldőn, és az Egeken kűlőmbb-kűlőmbb-féle miveléſeket, úgy-mint a' főld indúláſokat, a' tsúſzó, máſzó állatoknak nemek-ſzerént-való ſzaporodáſit, a' ſzeleknek hol moſtoha, oſtromló, hól vidámító fúváſit, az egeknek dőrgéſit, villámláſit, ſzínes ſzivárványit; az Hóldnak fogyását, telését, 's-néha mind a' Napnak, mind az Hóldnak homályos fogyatkozáſit: ezeknek, és ezekhez haſonló miveléſeknek, meg lételeknek okait, eredetit nem tudván, tſudálkoztak, és a' tſudálásból kezdették azoknak okait, eredetit nyómozni, es viſgálni. Innen mondátik a' Filoſofia: *az emberi, és Iſteni dolgokat terméſzet-ſzerént-valo okok, és eredetek-által viſgaló tudománynak.*

Fáradsagos izzaſztó munkálkodáſok után (mint-hogy az Iſtenek mindeneket munkával adnak) a' Filoſofiával fő-képpen tűndőklőttek a' 'Zſidóknál a' Rabinuſok. A' Babyloniaknál, és Aſſyriuſoknál a' Káldæuſok. A' Persáknál a' Mágusok (a' minéműeknek híreltetnek a' kisded JÉſuſt imádó három Szent Királyok) Az Indiaiaknál *Brachmanes*, ennek kővetői mezíteleneknek hivatattak azért: hogy a' meleg fővennybe mezítelen álván nézik vala ragyagó súgárit a' fényes napnak. Az Egyiptumiaknál *Hierophanta.* A' Sina-bélieknél *Confuctus*, vélik ugyan némellyek, hogy *Noe* Pátriárka Örmény Orſzágnak hegyeinél meg-állott bárkából ki-kőltőzvén *China*, vagy *Sina* Tartományába helyheztette lakását, és annak lakoſit a' terméſzet-

méſzet-ſzerént-való dolgoknak tudománnyára oktatta. *Videantur Wiſthon Anglus, & Martinus in Hiſt. ſin. apud Gottſched in comp. Hiſt. Philoſ. ſect. 1. c. 2.*

A Gőrőgők más Nemzeteknél a' Filoſofiában ſzorgalmatoſſabban foglalatoskodván, ſok ſzakadáſok eredtek tőlek: első ſzakadás vólt *Dogmatika*, ezek minden dolgoknak világoſan fel-találtt igazságával ditſekedtek; kik-közőtt nevezetesſebbek *Thales Mileſius*, és *Pythagorás*. Második ſzakadás *Akadémika*, vette nevét *Athenás* Városának hóſtyáján helyheztetett ligetes helyről, kit *Akademikus* névű nemes ember a' Filoſofuſoknak ajándékozott: ezek ſemmit bizonyosnak, és valóságoſnak a' terméſzet-ſzerént-való dolgokban nem tartottak; Elől-Járói vóltak *Socrates*, és *Pláto*.

Az *Akademikuſok* magok-közőtt meg-haſonlodván három réſzre oſzlottak; *Stoikuſok*, *Epikureuſok*, és *Peripatetikuſoknak* neveztettek: Stoikuſoknak vezére vólt *Zeno Citticus*, a' ki *Athénás* Városában a' Filoſofiát bé-fedett tornátzba taníttya vala; követői olly vakmerőn védelmezték Tudománnyokat, hogy a' gyalázatos halálra magokat Tudománnyokért ajánlanak. Ebből ſzármazott, hogy a' kéſedelmes, kemény nyakú embereket Stoikuſoknak ſzoktúk mondani. *Epikureuſoknak* neveztettek *Epikureuſtól*; ez a' győnyőrűſégeket felettébb kedvelte, virágokkal illatozó, ékeſen kéſzítetett kértben oktatta Tanitványit; Tanitványi Meſterektől el-fajúlván a' kerti ſzép győnyőrűſégektől-által kőltőztek az útálatos teſti győnyőrűſégekre, mindeneket fel-ſzabadítottak, az embernek leg-nagyobb ſzerentséit azokban helyheztették, mellyért a' ſertéſeknek bűdős nyájából lenni mondattak. *Peripatetikuſoknak* hivatattak e' Gőrőg ſzóból *περιπατεω obambulo* sétálok, mivel az ő Meſterek gyakrabban sé-

tálva tanította Tanitványit, Iskoláknak rendeltetett helyek is περιπατος *obambulatio* sétálásnak neveztetett. Ezeknek vezére vólt *Platónak* Tanitvánnya, világ Biró *Nagy Sándornak* Meſtere *Ariſtoteles*, ki négy ſzáz öreg ſzerű könyveket írt a' Filoſofiáról, mellyek halála-után ſok üdőkig reitegbe vóltak, de *Ciceronak* idejében fel-találtatván Romába hozatattak.

A' következendő üdőkben mint-egy nyóltzadik ſæculumig *Platónak* tudománnya virágzott, azon üdőben élő Sz. Atyák *Juſtinus Martyr*, *Alexandriai Kelemen*, *Origenes*, *Baſilius*, *Nazianzéni Szent Gergely*: a' Deákok-közzűl Szent Ágoſton követték; vége felé a' nyóltzadik ſæculumnak kilentzedik ſæculumnak elein az *Arabiaiak Mahomet* vezér-alatt ſok Orſzágokat tűzzel, vaſſal meg-hódítottak; *Affrikában*, *Spanyol-Orſzágban* uralkodván, *Ariſtoteleſnek* el-temetett Tudománnyát fel-támaſztották, Iskolákat állítottak, holott *Ariſtoteleſnek* könyvei Arabiai nyelvre fordíttattak, és mint-egy négy ſzáz eſztendőkig olvaſtattak: méglen *Avicenna* Arabiai, utánna *Averroes* Spanyol, tizen-kettődik ſæculumba *Ariſtoteleſnek* könyveit, magyarázó könyvekkel, és idegen fejtegetéſekkel meg-nem veſztegették. De-iſmét *Lombardus Péter Páris* Városának Püſpöke, *Nagy Albert*, *Aquinás-béli Szent Tamáſnak* Tanitója, *Alenſis Sándor* Minorita, kezdették *Ariſtoteleſnek* könyveit az Arabiaiaktól hintetett veſzedelmes tévelygéſekből, és fogyatkozáſokból tiſztogatni: vólta-képpen ki-tiſztitván a' *Pariſi* hires Akadémia, több fő nemes Iskolák, Akadémiák örömmel fogadták, és *Ariſtoteleſnek* könyveit tizenhetedik Sæculumnak közepeig nagy elő-menetellel magyarázták, és fejtegették.

A'

A' Peripatetikuſok három-felé ſzakadtak, az elſő ſzakadáſnak *Szent Domonkos* Rendéből *Aquinás-béli Szent Tamás* vólt kezdője, követői Thomiſtáknak neveztettek. A' máſodik ſzakadáſnak vezére vólt *Minoriták* ſzerzetéből *Duns-Scotus János*, követői Scotiſtáknak hivatattak. Harmadik ſzakadáſt kezdette *Scotuſnak* Tanitványa *Okhamus Guillelmus*; mind az három ſzakadás a' terméſzet-ſzerént-való dolgoknak közönséges eredetén meg-egyezett, tſak a' kölönös kérdéſekben kölömböztek.

Tizen-hetedik Sæculumnak közepén *Gallilæus*, *Gaſſendus*, *Carteſius*, *Harvæus*, *Malphigius*, *Borellus*, és többek; a' Böltſelkedéſnek úttyát találták-fel: és *Democritus*, 's *Epikureus* Filoſofiáját (melly immár régtől fogva hamuban tartatván feledékenységbe vólt) fel-támaſztották: újjabb történetekkel, tapaſztaláſokkal, és eſzközökkel fel-ékesitették. Ezek három réſzre oſzlottak: kik moſtanában *Gaſſendiſtáknak*, *Carteſiánuſoknak*, és *Nevvtoniánuſoknak* mondatnak; moſtani üdőben ſok Orſzágokban, Tartományokban, Tudománnyokkal első helyeket nyernek.

A' Filoſofiának háron réſzei vagynak: első *Logika* az az, az *helyes okoskodáſnak reguláit*, 's-*módgyát tanitó Tudomány*, ez értelmünknek igazgatására, az igazságnak fel-keresésére bizonyos tſalhatatlan Regulákat ſzáb. Máſodik a' *Metaphyſika* az az, *a' Lelkekről-való Tudomány*; melly a' dolgokat felől múló, 's Lelkek minéműségeinek ſzemlélésében foglalatoskodik. Harmadik *Phyſika* az az, *a' terméſzeti dolgokról-való Tudomány*; ez a' terméſzet-ſzerént, és érzékenységink alá vetetett dolgokat tekénti.

MÁSODIK KÉRDÉS.

Honnét vették a' Pogányok a' Bóltseség' szeretésének Tudománnyát?

Fel-Jegyzés. Tagadhatatlan, hogy a' Pogány Filosofusok az értelemnek természet-szerént-való világosságával számos dolgoknak ismérésére jutottak: mindazonáltal azoknak bővebb ismérését honnan vették, a' Szent Irásból-é? a' mint a' régi Szent Atyák, és a' Szent Iráft magyarázók közönségesen tanítttyák; é jelen-való kérdésben nyomozzúk.

Végezés. A' Pogány Bóltseség' Szerzetése Tudománnyának Tanúlói a' Sz. Irásból meritették a' Bóltseség Szeretésének Tudománnyát.

Bizonyítatik elöször. *Tertullianus* a' Pogány Bóltsekről irja; *Apologikus* könyvének 47-dik részében: *quis Sophistarum, qui non omnino de Prophetarum fontibus potaverit? inde igitur & Philosophi sitim ingenii sui rigaverunt.* Kitsoda az alattomba tsaló mesterséges, 's-fortélyos beszédűek-közzül, a' ki a' Profétáknak kuttyából nem ivott vólna? onnan a' Filosofusok elméjeknek szomjúságát öntözték, 's-enyhítették. Ezen vélekedést védelmezi *Alexandriai Szent Cyrillus*, ki minek-utánna erös okokkal meg-mutatta vólna a' Görögöknek Bóltseit *Mojses* utánn valóknak, hogy *Mojsesnek* könyvéiből sokakat szedegettek, bizonyíttya hitetszegett *Julianus* ellen irott elsö könyvében: *omnem ut ita dicam orbem pervagati semper discendi cupidi fuerunt, ut multa scire, aut cognoscere viderentur -- quomodo enim tales viri utilia discere soliti, tam graves historias, dogmatumque, & legum antiquissimam, & accuratam explanationem (quam nempe Mojses,*

ſes tradidit) capeſſere neglexiſſent ? Pythagoras non exiguo tempore in Egypto moratus, collectis diſciplinis in Patriam rediit, quin etiam Solon, & Plato uterque in Egypto verſatus, ſcripta Moiſis admirati ſunt. Az egéſz világot, hogy úgy ſzóllyak el-járták mindenkor a' tanuláſnak kivánói vóltak, hogy ſokakat tudni, avagy iſmérni láttatnának -- hogyan-is illyen haſznos dolgokat tanúlni ſzokot férfiak, olly hiteles hiſtoriáknak, valláſoknak, és Ó Tőrvényeknek ſzorgalmatos fejtegetését, mellyet adott Mojſes (elvenni, magokhoz ſzedegetni el-mulatták vólna? *Pythagorás* nem kevés ideig Egyptusba mulatozott, fel-ſzedett Tudományokkal Hazájában tértt, sőt *Solon*, és *Plátó* mind a' kettő Egyptuſba lakván *Moiſeſnek* iráſit tſudálták. Erősiti ezt az emlétett Szent Atya az Egyptomi régi dolgok nevezetes visgálójának *Diodoruſnak* bizonyságából. Ezt taníttya *Zſidó Joſef Appion* ellen irott első kőnyvében. Egy értelembe vannak *Juſtinus Martyr*, *Alexandriai Kelemen*, *Theodoretus*. A' Pogányoknak-is kiváltt *Plátó* Tudománnyának ſokakban *Moiſes* Tudománnyával-való egygyezéſe, látſzatik végzésűnket ki-nyílatkoztatni.

Bizonyítatik Máſodſzor. Minden Zſidó *Moiſeſnek* parantſolattyából Szent Iráſt tartani kőteles vólt ; nem kűlőmben a' Királyoknak a' Tőrvény kőnyvének iráſa, *Moiſeſnek* emez ſzavaival hagyattatott: *Moiſes 3-dik kőnyvének 17-dik réſzében: poſtquam autem ſederit in ſolio Regni ſui, deſcribet ſibi Deuteronomium legis hujus in volumine*, mineʼ-utánna pedig az ő Orſzágának ſzékében űll, kőnyvbe irja magának e' Tőrvénynek máſsát.

Máſodſzor. Az Iſraël Fiai Josúénak vezérsége-alatt a' Káánán főldgyére bé-vitetvén, annak minden lakoſi megnem őletettek, hanem némellyeket az egygyűtt-való éléſre tár-

súl

súl vettek úgy-mint a' Gabaonitákat, és Jebuzeusokat, a' mint Josuénak könyve fel-jedszi.

Harmadszor. Tilalmaztatott ugyan a' Zsidóknak a' bálványozásban, szentségtelen szokásokban, és áldozatoknak tételében tartandó társaság, és egyezés a' Pogányokkal: de nem tilalmaztatott az eggyütt-valo élés, lakás, és a' kereskedési szabadtság; tehát a' Zsidók taníthatták Mojsesnek Törvényére a' Pogányokat, sőt, hogy nemzetségek terjedgyen 's a' Pogányokat magokhoz hódítsák, nagyobb részét a' földnek el-járták.

Negyedszer. Philő, és *Josef* Zsidók, a' Zsidó Szent Iráſnak Görög nyelvre fordítását nagyra becsülték; *Ptolomæus Philadelphusnak* (a' ki Egyptumba Sándor Király utánn harmadik vólt) a' Szent Iráſnak fordításában szorgalmatos igyekezetét ditsirik: az hetven Magyarázóknak munkáit pedig tekélletesnek vallyák; a' Magyarázókat-is Istennek malasztyával, 's különös segétségével kormányoztatni bizonyíttyák.

Ötödször. Dávid, és *Salamon* Királyok, a' külső Pogányokkal frigyet kötöttek, 's barátságot szereztek; a' mint Királyok 3-dik Könyvének ötödik részében irva vagyon: tehát a' Zsidók a' Pogányokkal eggyütt lakván, szövetségben élvén, vólt módgyok a' Filosofiát tőlök tanúlni.

Első ellen-vetés. *Szent János Evangelista 18-dik részében* a' Zsidókról irja: *non introierunt in prætorium, ut non contaminarentur* nem menének-bé a' Tanáts házba, hogy meg-ne fertéztetnének. *Apostolok tselekedetinek 10dik részében* mondá *Péter: vos scitis quomodo abominatum sit viro Judæo conjungi, aut accede-*

cedere ad alienigenam, ti tudgyátok, melly útálatos légyen a' Zſidó férjfinak az idegennel társalkodni, vagy hozzája menni; *Királyok 3-dik könyvének 2-dik részében* meg-hagyta az Úr az Iſraël fiainak: *non ingredicmini ad eas, neque de illis ad veſtras: certiſſime enim avertent corda veſtra, ut ſequamini Deas earum*, bé-ne mennyetek hozzájok, ſe közzülök bé-ne mennyenek a' tiéitekhez; mert bizonnyal el-hajtyák ſzíveteket, hogy az ő Iſteneket kövesſétek; tehát a' Zſidóknak nem vólt ſzabad társalkodni a' Pogányokkal, következő-képpen nem vehették tőlök a' Filoſofiát.

Felelek; az emlétett Sz. Iráſnak tzikkellyiben egyedül a' bálványozásban, ſzentséktelen ſzokáſokban, és áldozatoknak tételében egygyező társalkodás tilalmaztatik; nem pedig a' külső társaság, az egygyütt való lakás, és a' kereskedéſi ſzabadtság, kikkel egygyütt laktak 's éltek úgy-mint a' *Gabaonitákkal*, és *Jebuzeuſokkal*, *Salamon* Király-is *Hirámmal* idegen Királyal ſzövetséget kötvén, barátságban éltek: következés-képpen a' Zſidóktól meg-tanúlhatták a' Filoſofiát, a' mint több más ſzokáſokat-is bé-vettek, 's-tartottak.

Máſodik ellen-vetés. Kemény parantſolattal, és fenyítékkel hagyattatott-meg a' Zſidóknak, ne valami módon a' Pogányoknak adnák a' Szent Iráſt; sőt ſzoroſs őrizet, és nagy vigyázat-alatt tartották a' Szent Iráſt: tehát nem vehették a' Szent Irásból.

Felelek; ambár a' Zſidóknak kemény parantſolattyok adatott a' Szent Iráſnak ſzorgalmatos őrizésére, mindazáltal történhetett, hogy némellyek közzülök a' parantſolat ellen vétenének: mert ha a' Szent Iráſnak bizonysága-ſzerént

a' Zſidók gyakran vetemedtek az Idegen Iſtenek imádására; több útálatos gonoſzságokat a' Pogányokkal követtek; a' Szent Iráſnak őrizéséről ſzabott Törvényt-is-által hághatták. Történhetet az-is, hogy a' Zſidóknak Szent Iráſi a' Görögök kezeihez jútottak; a' mint az első üdőkben a' Romai Katolika Anyaſzent-egyház a' Szent Iráſt, és az Hitnek ſzokáſihoz tartozandókat vigyázva oltalmazta, még-is a' Pogányoknak kezeiben eſtek, úgy hogy tsúfsággal illettetnének a' kereſztények, még *Szent Juſtinus Martyr* bőlts iráſival meg-nem tzáfolta; nem kűlőmben történt a' Zſidóknak Szent Irásával.

Harmadik ellen-vetés De mi módon a' Görög Filoſofuſok más nyelvekben tudatlanok, tanúlhatták-meg *Moyſeſnek* Zſidó nyelven irott Tudománnyát?

Felelek; meg-tanúlhatták a' Görögök a' Zſidó nyelvet, a' mint *Pythagoras*, és *Plató* az Egyptuſi nyelvet, és Themiſtocles a' Persáknak nyelvét. Azon-kivúl *Salamon* Királynak idejében is a' Pogányokból lett Zſidók ſzáz ötven ezeren laktak Iſraelnek földgyén 2. *Paral. c. 2.* úgy a' Zſidóknál ſzűkséges vőlt a' Görög nyelvnek tanúlása, hogy a' meg-tértt Pogányokat, Hiteknek ágazatira oktahattnák: az eggyűtt-valo élés tehát, a' kereskedéſi ſzabadtság oka vőlt a' nyelvek meg-tanúlásának, mi-képpen mi-is a' Német, Rátz, olá, Tótt nemzetekkel élvén, nyelveket meg-tanúllyuk.

HAR-

HARMADIK KÉRDÉS.

Némelly Filoſofia-béli neveknek, terminuſoknak, és ſzólláſok módgyának eredetéről, oſztállyáról, és magyarázattyáról.

Az *Ens*, való, állat, valóság, vagy vagyonság; az *ens* az az, a' valóság, vagyonság oſztatik *ſubſtantiára*, és *accidenſre*.

A' *Subſtantia* magán meg-álló, és a' meg-álláſra más kűlső dolog nélkűl nem ſzűkölkődő állat, vagy valóság, péld. ok. Péter.

Az *Accidens* nem magában, hanem a' ſubſtantiaban meg-álló, és a' ſubſtantiához tartozó állat, és valóság. Oſztatik *completa*, és *incompleta ſubſtantiára*: *incompleta ſubſtantia* olly magában álló valóság, a' melly még héjános, péld. ok. a' teſt magában minden lélek, és egyébb nemet adó állati valóság-nélkűl, melly *materia prima incompleta ſubſtantialiter* hivattatik. *Completa ſubſtantia* magában tellyes, és más ſubſtantiának őſzve ſzerkeztetésére terméſzet-ſzerént nem rendeltetett, péld. ok. Pál.

Completa ſubſtantia oſztatik első, és máſodik *ſubſtantiára*: első; melly *ſingularis*, & *ultimo individua* az az eggyes, és más *ſubſtantiára* éppen nem oſzolható, péld. ok. *hæc perſona* ez a' ſzemély. Máſodik; *Subſtantia univerſalis* az az, kőzőnséges, melly több *Subſtantiákról* mondatik, péld. ok. ember. *Hæcceitas* eggység.

Az *Eſſentia* minden állatnak, vagy dolognak az ő tulajdon valósága; a' mellyből tudni-illik áll, és a' melly-által meg-kűlőnőztetik mindentől a' mi nem ő maga; péld. ok. em-

bernek *Essentiája* a' test, és okos lélek, mellyekből áll az ő valósága, és a' mellyek-által különöztetik mindentől a' mi nem ember ámbár azon emberi természethez mint-egy külső-képpen tartózzék-is; így a' két szem, 's a' többi tartozik az emberhez-is, de az ő állattya ezekből nem szerkeztetik.

A' *Natura* természet vétetvén *essentiáért*; ollyan valóságos-állat, mellyet elsőbben valami dologban értünk, és a' mellyből a' több *atributumok* az az, tulajdonságok erednek; péld. ok. Péternek emberi természete az, a' mellyet Péterben elsőbben értünk, azután a' természetből eredett tulajdonságokat: úgy-mint értelmet, akaratot.

A' *Personalis Suppositalitas*, avagy *Substantia*, egy ollyan állat-szeri mód, állandóság, vagy állandóságnak módgya; a' melly-által a' dolog, vagy az okos állat, és személy magában meg-álló, és más személytől, 's állattól meg-különöztetett, és más személyeknek nem közöltethető; magyarúl személységnek mondatnak: így, mint-hogy Péter magában nem tsak puszta természet *in abstracto*, hanem ember *in concreto* egy ollyan dolgot-is gondolunk benne, a' mellyet *subsistentiának*, *personalitasnak* az az, személységnek szokták a' Filosofusok hinni: melly-által, a' melly természet ő magában meg-álló, és a' más ő tőle meg-különöztetett substantiáknak, és személyeknek nem közölhető, és ugyan embernek, és személynek mondatik. péld. ok. János.

A' *Persona*, állat-szeri okos természetből álló, és más személynek nem közeltethető személy; ezen terminusoknak rövidebb magyarázattya ez: *substantia*, *essentia* állat, *substantialis*, *essentialis*: állat-szeri *substantialiter*, *essentialiter*, állat-szerént: *Accidens* külső tekéntet-béli avagy hozzá, az az *substan-*

tiá-

tidhoz járúltt állat, vagy dolog: *natura* terméſzet, *naturalis* terméſzet-ſzerént-való: *naturaliter* terméſzet-ſzerént.

A' *Subjectum*, és *Prædicatum*, *ſubjectum* az, a' miről valami mondatik. *Prædicatum* az, a' mi valamiről mondatik, péld. ok. Péter tudós; ebben a' *propoſitióban* az az, fel-tételben, vagy rővid beſzédben, ez a' ſzó Péter *ſubjectum*, mert róla mondatik, hogy tudós: ez a' ſzó; tudós, *prædicatum*: mert ez a' ſzó, tudós mondatik Péterről.

Relatio egy dolognak a' máſik dologhoz ollyan ſzővetsége, kőzi, és alkalmatoſsága, a' melly ſzővetség-miatt egymáſnak ellenében tétetnek, és abban egy máſſal eggyek *numero* ſzámmal nem lehetnek, hanem egy máſtól *realiter* valósággal, vagy tekélleteſségeſen, vagy valami réſz-ſzerént kűlőmbőznek, úgy-mindazonáltal, hogy egyiket a' maſika nélkűl egéſz mivólta-ſzerént nem érthetni-meg; mivel terméſzet-ſzerént, és ſzűkség-képpen egyik a' máſikat jelenti. Illyen *relatio* vagyon péld. ok. az Atya, és a' Fiú-kőzőtt, mellyet fundál, és ſzerez kőzőttők a' nemzés, *generatio activa* nemzés az Atya réſzéről, *generatio paſſiva*, az az nemzettetés a' Fiú réſzéről: a' melly *relatio* miatt a' Fiú mint-egy ellenében tétetik az Atyának, és az Atya a' Fiúnak, úgy-hogy egy máſſal *numero* ſzámmal egy ſzemélyek nem lehetnek, hanem egy máſtól kűlőmbőznek; mert lehetetlen, hogy az, a' ki nemz a' légyen, a' kit nemz, mint-hogy ſemmi őnnőn magát nem nemzheti: mindazáltal mikor az Atyát említtyűk, ſzűkség-képpen az alatt a' Fiút-is érthettyűk; mert Atya Fiú-nélkűl nem értethetik, és ſenki Atyának nem mondathatik, ha Fia nintſen.

Syllogiſmus, okokkal-való rendeltt beſzéd, mellynek bizonyos réſzei vagynak; kik ha helyeſek, a' dolgok belőlek nyílván, és bizonyoſan kövétkeznek. Réſzei a' *Syllogismusnak* első *major*, az az, nagyobb réſz, máſodik *minor*, az az, kiſſebb réſz; harmadik *concluſio*, avagy *conſequentia*, az az, következő, melly a' két első fel-tételekből, *majorból* a' nagyobb réſzből, és *minorból* a' kiſſebb réſzből következik. *Conſequens* következés, és ezt ſzoktúk kűlőmbőztetni. *Medius terminus* közige, a' *majorhoz*, és a' *minorhoz* képeſt, az az, a' nagyobb, és kiſſebb réſzhez képeſt; mellyre nézve valamint a' *major*, a' nagyobb réſz, úgy a' *minor*-is, a' kiſſebb réſz helyeſnek mondatik, és értetik.

Sophiſma, Alattomban tſaló meſterséges, és fortélyos beſzéd: vagynak több illyen féle Filoſofiai *terminuſok*, mellyek gyakran minden materiában a' rővid beſzédek között elé forognak, de nem mindenkor úgy magyaráztatnak, a' mint közönségeſen ſzoktak magyaráztatni, 's azért az ollyanoknak túlajdon értelméket a' *Circumſtantiákból* az az, a' környűl álló dolgokból kell éſzre venni.

NE-

NEGYEDIK KÉRDÉS.

Mi-képpen magyaráztatnak-meg a' Filoſofia-béli Diſtinctiok az az, kúlónózéſek?

A' *Diſtinctio* nem egyébb, hanem az egy *propoſitióban*, fel-tételben rekeſztetett tőbb kűlőmbőző értelmeknek meg-fejtéſe, és magyarázattya, és az igaz fel-tett értelemnek, más nem igaz fel-nem tett, vagy a' dologhoz nem tartózando, és nem illendő értelmétől-való meg-kűlőnőzéſe, és meg-válaſztáſa.

A' Diſtinctioknak az az, kűlőnőzéſeknek nemei.

Realiter a parte rei: az az, valósággal, és a' mint a' dolog őnnőn magában vagyon. *Formaliter, per Intellectum intentionaliter* az az: forma-ſzerént, az emberi itílettel, elme vagy gondolat-képpen. *Formaliter ex natura rei* az az: a' dolognak terméſzete-ſzerént-való tulajdonsága, tiſzti, és állapottya-ſzerént: világosbb értelemnek kedvéért: az emberben a' teſt, és a' Lélek *realiter* valósággal kűlőmbőznek, mert a' teſt nem Lélek, a' Lélek-is nem teſt. Ellenben *identitas realis* az az; a' valósággal eggyeſség az, midőn valamiben két *formalitas* az az, formájú dolog, olly formán eggyek, hogy *realiter* valósággal egy más felől mondathatnak: péld. ok. az emberben az értelem, és az akarat *realiter* eggyek, azért mondhatni: az értelem akarat, és az akarat értelem. Ez az *identitas realis* valósággal eggyeſség abban vagyon pedig, hogy az eggyik *formalitas* annyira kőzli magát a' máſik *formalitáſnak realiter* a' mennyire magának-is.

Materialiter, materia-ſzerént, az az, a' miből valami dolog áll, és vagyon; *formaliter*, forma-ſzerént, az az, a' ki a' dolognak íllyen, vagy amollyan minéműségét adgya, péld. ok. mikor mondom: a' fejér édes: ennek a' mondáſnak kűlőmbező értelmét így válaſztyúk-meg: a' féjér édes *materialiter*, nem *formaliter*, az az, nem a' *forma*, az az, a' fejérség édes, hanem a' *materia*, mellyben vagyon a' fejérség, péld. ok. a' tej édes.

Efficienter, & *formaliter*, a' tűz benne gyűkerezett meleggel melegéti a' kezet *efficienter*; mivel a' tűz terméſzet-ſzerént-való oka a' melegnek, melly magában a' tűzben vagyon, és ezen magában okozott meleggel eggyűtt okoz más meleget a' kézben, mellyben ez a' más meleg mint-egy ſzálláſt vervén, a' kezet melegéti formaliter.

Formaliter, *radicaliter*, az elő ember por, és sár *radicaliter*, nem *formaliter*: az az, a' pornak, és sárnak formája még nints az élő emberben de meg-van a' gyűkere: mert porból lett, 's porrá léſzen.

Formaliter, *æquivalenter*; egy garas *æquivalenter*, nem *formaliter* őt pénz, az az, a' garasban nintſen ugyan őt kis pénznek látható formája, de annyit ér magában, mint őt kiſs pénz.

Formaliter, *virtualiter*: a' Búza, kenyér nem *formaliter*, hanem *virtualiter*: mert a' Búzában még nints kenyér *forma*, de alkalmatos, hogy kenyér legyen belőlle annak rendi-ſzerént elkéſzítve.

Formaliter, *perſe*, *eſſentialiter*, *accidentaliter*, *per accidens*: az ember okos, és értelmes *formaliter*, *per ſe*, *eſſentialiter*;

bűnős

bűnös *accidentaliter*, *per accidens*, az az; az ember értelmes természet-szerént; bűnös történet-szerént. *Formaliter* annyit-is tészen mint nyílván, ki-fejezve, meg-magyarázva: *virtualiter*, mint-egy titkon, homályosan, és annyit értve.

Formaliter, *identice*: az emberben *intellectus*, *voluntas*, az az; az értelem, és az akarat *identice realiter* valósággal egy dolog, de nem *formaliter*, mert nints egy forma-szerént elmebéli conceptusok, és magyarázattyok; az értelem conceptussa ez: *Intellectus intelligit*, az értelem ért: az akarat conceptussa pedig, *voluntas vult*, az akarat akar: noha az értelem, és az akarat valósággal egy lévén mind a' kettő *identice*, és valósággal ért-is, akar-is, de nem *formaliter*, avagy az értelem a' mennyiben értelem ért, a' mennyiben akarat, nem ért, hanem akar.

Formaliter, *eminenter*, az az; a' mi Jóság, 's tekélletesség formája vagyon az emberben, az meg-vagyon az Istenben-is; de nem *formaliter*, mert az emberben minden jóság héjános, hanem *eminenter* az az, felyől haladó-képpen, véghetetlen tekélletességgel, úgy-mint fő tselekedő okban.

Intrinsece, *extrinsece*, *ex natura rei*, & *essentialiter*, az az: természet-szerént övé, 's benne vagyon az emberben az eszesség, az értelem, 's a' többi; *Intrinsece* okos, és eszes: *extrinsece* pedig az az; történet-szerént, és tsak kűlső-képpen *visus* láttatott valakitől. Vedd észre itten, hogy némelly forma, tűlajdonság vagyon valamiben, és valamivel *per unionem intrinsecam*, az az, belső eggyezés, és szerkeztetés-által; mint péld. ok. a' fallal a' fejérség, és a' test a' Lélekkel. Némelly *per identitatem* valóságos belső egygyeség-által; a' mint az értelem az akarattal. Ennek a' kettőnek ellenében tétetik *unio extrinseca*

az az, kűlső tekintet-béli egygyezés, péld. ok. hogy látom az embert, az az, az én látásom tsak kűlső-képpen egygyez a' tőlem láttatott emberrel.

Phyſice, *moraliter*, a' melly ember teſtében vaſtag, mondatik a' Filoſofuſoktól *phyſice* vaſtagnak, az az, valósággal teſtére nézve: a' melly ember pedig durva maga viſelésű, az *moraliter* vaſtagnak, erkőltsire nézve mondatik.

Phyſice, *Metaphyſice*, *moraliter*, *Fide certum eſt*, *Phyſice* bizonyos vagyok arról, a' mit ſzemmel látok. *Metaphyſice* bizonyos vagyok ollyan dolog felől, mellyet józan, és okos értelemmel tsalhatatlanúl-által látok: így bizonyos vagyok az Iſten-felől, hogy vagyon. *Moraliter* bizonyos vagyok arról, a' mit ſok eſzes, és igaz mondó emberek bizonyítanak, ha magam nem láttam-is, péld. ok. hogy Roma vagyon. *Moraliter* bizonyos vagyok arról-a' mi bizonyos kőrnyűl alló dolgokban gyakrabban ſzokot történni: így bizonyos vagyok a' réſzeges ember felől, a' ki két itze bortól meg-ſzokot réſzegedni, hogy ha moſt-is annyit iſzik, iſmét meg-réſzekſzik *Fide* az az hittel bizonyos vagyok arról, a' mit Iſteni hittel hiſzek.

Poſitive, & *negative*, az aluvó ember jó *negative*, mert aluván ſemmi roſzſzat nem tſelekſzik. *Poſitive* jó ember, a' ki jót tſelekſzik.

Adæquate, *inadæquate*, *adæquate* annyit téſzen mint egéſzen, mindenben, tellyeſséggel, avagy minden réſze-ſzerént; *inadæquate*, nem égéſzen, hanem tſak réſz-ſzerént, vagy tſak némelly, és tulajdonság-ſzerént; az Angyal *adæquate*, az az egéſzen lélek: az ember pedig *inadæquate* az az, tſak egy réſz úgy-mint lélek-ſzerént; mivel a' teſt nem lélek.

Abſo-

Abſolute, *comparate*, *abſolute* az az, átallyában, tellyességesen, egésszen jó az Isten; *comparate* nagy a' bors a' mákhoz képest; noha *abſolute* átallyában, és magában kitsiny a' bors.

Directe, *indirecte* az az, egyenesen, és magára a' dologra nézve, és annak kedvéért; *indirecte* az az, másra nézve, és más kedvéért, nem önnön magáért, péld. ok. a' ki lábait akarja mosni kezeivel, lábait *directe*, kezeit pedig *indirecte* tsak a' lábai kedvéért mossa.

Abſolute, *ſimpliciter*, és *ſecundum quid*; *ſimpliciter* annyit tészen ebben az értelemben mint egésszen, mindenestől minden részeiben, tellyes vólta-képpen fejér az hó. *Secundum quid* az az, némelly része-szerént fejér a' szeretsen, az az, fogaiban.

Actu, & *potentia*, *Actu* az az, most jelen vagyon, valósággal, magában: *potentia* az az, hatalomban vagyon, és jelen lehet: ez a' világ most jelen vagyon; ezer világ pedig Istennek hatalmában: mert az Isten, ha akarná ezer, 's több világot-is teremthetne.

In Actu primo, *in actu ſecundo*. *In actu primo* mondatik Lucretiának a' faragatlan tőke azért, hogy lehet belőle faragni Lucretia képét: *in actu ſecundo*, mikor már ki-faragtatott, és el-készítetett.

In actu ſignato, & *exercito*, a' bűnös ember vétkezvén: *in actu ſignato* az az, szánt-szándékkal nem igyekszik pokolba: *de actu exercito* tselekedettel igyekszik pokolba, mert ollyan dolgot tselekszik, a' miért pokolba mégyen, ha pœnitentziát nem tart.

In abſtracto, & concreto, *in abſtracto* az az, tulajdonságitól el-vonva, avagy azoktól el-válva, 's külön értetett dolog. *In concreto*, tulajdonságival, és réſzeivel egygyût értetett dolog.

Eſſentialiter, *Integraliter*, *Accidentaliter*, péld. ok. *eſſentialiter* eggyesûlnek az emberben a' lélek, és a' teſt: mert ezek az *eſſentialis* réſzek, és felek az emberben, 's ezek nélkûl nem ember. *Integraliter* egygyesûlnek az emberben láb, kéz, mert ezekből léſzen az egéſz, és ép ember: mindazáltal, ha keze nem le'z-is az embernek, ember léſzen, de nem ép ember. *Accidentaliter* egygyesûlnek az emberrel a' fejérség, ſzépség, mellyek-nélkûl ép lehet az ember.

Mediate, *immediate*, *mediate* az az; kőzben vetéſſel, péld. ok. kőzben vetett, és annak előtte ſemmiből teremtetett földből mondatik, hogy *mediate* teremtetett ſemmiből az ember teſtére nézve. *Immediate* pedig, az az, minden kőzben-vetett állat nélkûl tiſzta ſemmiből teremtetett az ember lelkére nézve, a' teſt sárból, a' sár ſemmiből, a' lélek-is ſemmiből *immediate*.

ÓTÓDIK KÉRDÉS.

Vagyon-é e' világon az Embereknél igaz valóságos Tudomány, melly a' Bóltseség' Szeretésének Tudománnya?

Fel-Jegyzés. Az Akadémikuſok, Sceptikuſok, és Akaleptikuſok tagádták a' Tudománynak, és Bóltſeségnek lételét, ſemmiféle terméſzet-ſzerént-való dolognak bizonyos, és valóságos iſmérését meg-nem engedték: ezek ellen (kik kőzzűl Angliában, és Holandiában moſtanság-is lappangani mondatnak) nyomozzúk, ha légyen-é ſzéles e' világon olly Tudomány, a' melly ha nem minden ſummában foglaltt terméſzet-ſzerént-való dolgokat, legalább ſokakat helyeſen, és bizonyoſan előnkben adgyon?

Pyrrho a' Sceptikuſoknak Vezére átallyában minden Tudományt tagadott, mindenekről kételkedett, kérdeztetvén nem tudná-é valósággal kételkedését? mondotta; kételkedéſe felől-is, ha valóban kételkednék, elméje fűggőben tartatik: e' miatt olly vakmerőséget kővetett, hogy eleibe jővő akarmelly fene-vadnak ki-nem tért, kételkedvén talám érzékenységi mint álomban történik, tſalattatnak-meg. Haſonló-képpen *Cratyllus* e' folyó életben tapaſztaltt változáſok miatt, ſemmit bizonyoſnak nem tartott; péld. ok. az ékeſen virágzó kertről, hogy virágzana, bizonyoſan nem mondhatni; ne talántán a' virágok hamarébb múllyanak, 's hervadgyanak, a' beſzélőnek ſzavainál; azért a' beſzédtől magát el-vonta, és kezeinek intésével mint néma élt: belső ſzándékának ki-jelentésére.

Végezés. Taníttyúk némelly Régiek, Akademia-béliek, és Sceptikusok ellen, az embereknél valóságos igaz Tudománynak lételét, melly a' Filosofia.

Bizonyíttatik elöszször. A' Filosofia az, a' melly hanem minden, de sok emberi, és Istenni dolgokat bizonyosan, és világosan a' terméfzet-fzerént-való okok, 's eredetek-által meg-ismér; de vagyon e' világon illyen ismérés, 's e' féle tudomány, tehát vagyon Filosofia. *Bizonyít a' kissebb részt.* Bizonyosak 'amaz terméfzetnek világosságától ismértetett rövid beszédek: *lehetetlen valaminek egyszersmind lenni, és egyszersmind nem lenni. Az egész nagyobb részeinél. Másodszor.* Bizonyosok az Istennek, 's a' teremtett állatoknak lételek. *Harmadszor.* Bizonyosok értelmünknek miveléfi, minémüek érteni, akarni, és emlékezni: de ezeket taníttya a' *Metaphisika* az az, a' Lelkekről-való Tudomány, tehát az első részére nézve igaz a' kissebb rész. *Bizonyít a' második rész*; bizonyos, hogy minden helyes regulafzerént okokkal rendeltt beszédnek az az, *Syllogismusnak* három részből, nagyobb, kissebb, és következésből kellessék állani; de ezeket taníttya a' *Logika* az az, az helyes okoskodásnak reguláit tanító Tudomány; tehát a' második részre tekéntve-is igaz a' kissebb rész. *Harmadszor.* Bizonyos a' levegő-égnek nehézsége, az hóldnak, napnak fogyatkozási, a' tsillagoknak lételi; de ezeket taníttya a' *Physika* az az, a' terméfzetről-való Tudomány tehát az harmadik részre-is igaz a' kissebb rész. *Negyedszer* Tagadhatatlan, hogy minden tselekedetinket Istenhez szükség igazítanunk, törvénye-fzerént folytatnúnk, a' Jót kedvelnünk a' rosszat utálnunk; de ezeket taníttya az *Ethika* az az, a' Jónak, és rosznak meg-isméréséről-való Tudomány; tehát a' negyedik részére nézve-is igaz a' kissebb rész: következés-képpen találta-

tik

tik e' világon az Isteni, és emberi dolgokról terméſzet-ſzerént-való Tudomány, melly a' Filoſofia.

Bizonyítatik máſodſzor. Látunk ſok kűlőmbb-kűlőmbb-féle Akademiákat, Iskolákat, mellyekben Tudományok tanítatnak; olvaſunk ſzámtalan kőnyveket, mellyekben mind az Istenről, az Isteni, mind e' világi dolgokról helyes okoskdáſok, és a' tudatlanságnak homályától meg-ſetítetett elméket világositó Tudományok foglaltatnak; tehát vagyon igaz Tudomány.

Bizonyítatik harmadſzor. Vagy bizonyoſan tudgyák az Akademikuſok a' Tudományoknak nem lételét, vagy bizonyoſon nem tudgyák? ha tudgyák: tehát vagyon Tudományok, mert a' tudás tudomány-nélkűl nem lehet: ha nem tudgyák? tehát vakmerőűl tagadgyák, a' mit ſzámtalan bőlts, 's tudos emberek vallanak, és ismérnek.

Első ellen-vetés. A' Szent Irás bizonyságából. Ha vólna e' világon Tudomány, az Isten tſelekedetinek bizonyos okát lehetne adni, de az Isten tſelekedetinek nem lehet bizonyos okát adni; tehát nintſen Tudomány. *Bizonyít. a' kiſſébb réſz.* Prædikátorok kőnyvének 8-dik réſzében vagyon: *az Istennek ſemmi némű tſelekedetinek okát ember nem találhya azoknak, mellyek a' nap-alatt történnek, és mennél többet munkálkodik a' kereséſében, annyival inkább nem találhya*; tehát nem lehet okát adni az Isten tſelekedetinek.

Felelek kűlőmbőztetem a' nagyobb réſzt. Ha vólna e' világon Tudomány az Isten némelly tſelekedetinek bizonyos okát lehetne adni, *meg-enged*, a' *nagyobb réſzt.* Ha vólna e' világ-

világon Tudomány az Isten minden tselekedetinek bizonyos okát lehetne adni, *tagad a' nagyobb részt. Különböztetem a' kissebb részt*-is, de az Isten minden tselekedetinek nem lehet bizonyos okát adni, *meg-enged. a' kissebb részt.* Némelly tselekedetinek, *tagad. a' kissebb részt*, és a' *következőt.* A' bizonyitásra hozott Szent Irásnak szavaira mondom: ottan szóllani a' Szent Irást az Isten tsudálatos gond-viselésének módgyáról, mellyet az emberi fogyatkozott elme nem tudhat, hogy tudni-illik miért ez, vagy 'amaz dolog történik? miért némelly ember vakon, bénnán, más épen, és frissen szűletetik? ezeknek okait visgálója egyebet nem tselekszik, hanem *Sz. Hyeronimus* szerént; *elméjét haszontalanúl fáraszlya, és gyötri:* nem mondgya pedig a' Sz. Irás, hogy semminémű mivelését Istennek nem tudhattyuk; mivel *Szent Pál* Romaiakhoz irtt Levelének első részében vallya: *azok-által a' mik lettek Istennek láthatatlan dolgait érteni, és látni.*

Második ellen-vetés. Az álomban látott dolgok felől bizonyosok nem lehetünk, ámbár némellyekről úgy álmodgyunk mintha valósággal lettek volna; tehát vigyázásunkban-is tsak látszatik némelly dolognak tudása, azomban valósággal semmit sem tudunk.

Felelek tagadom az hasonlatosságot, 's különbséget adok: az álomban külső érzékenységink (mellyek-nélkül mostani állapotyában a' Lélek semmit sem mivelhet) meg-vagynak kötözve; azért valóságos, bizonyos értésünk álmunkban látott dolgokról nem lehet: vigyázásunkban pedig, érzékenységink szabadok lévén, a' természetnek rendeléséből a' mit látunk, vagy hallunk, azt valósággal láttyúk, és tudgyúk.

Har-

Harmadik ellen-vetés. Semmi kiſſebbsége nem következne Iſtennek az embernek tſalásából; tehát az adott külömbség ſemmit ſem ér. *Bizonyit az első réſz:* Kriſtus Emausban utozó Tanitványi előtt jövevénynek tette magát. Máſutt mint képzés; *Magdolnának* mint kertéſz jelent-meg; tehát ſemmi kiſſebségére, 's a' többi.

Felelek tagadom az első réſzt, melly ha igaz vólna, gonoſzság ſzerzőjének mondathatnék az Iſten: hogy tehát jövevénynek, képzéſnek, kertéſznek haſonlatoſságiban jelentt-meg, elménktől meg-nem fogható titok az (úgy-mond *Szent Gergely* Papa).

Negyedik ellen-vetés. Minden Tudományok, nem külömben a' Filoſofia bizonyos, tſalhatatlan értés, és iſmérés; de ez é etben ſemmi bizonyos, tſalhatatlan iſmérés nintſen; tehát. *Bizonyit. a' kiſſebb réſz.* Minden bizonytalan eredetből vett iſmérés bizonytalan, de ez életben minden iſmérésünk bizonytalan eredetből vétetik; tehát ſemmi bizonyos ismérés nintſen. *Bizonyit. a' kiſſebb réſz:* minden iſméréſink vétetnek az érzékenységektől, a' rővid mondás-ſzerént: *Semmi nints az értelembe, a' mi előbb nem lett vólna az érzékenységben*, de az érzékenységektől vett isméres bizonytalan, mert gyakran más-képpen, hogy ſem magában légyen a' dolog, adgyák előnkbe; tehát.

Felelek tagadom a' kiſſebb réſzt. A' *Bizonyit. tagad. a' kiſſebb réſzt;* ennek bizonyitására *külömböztetem a' nagyobb réſzt.* Minden iſméréſink vétetnek az érzékenységektől vagy közben-való vetéſſel, vagy közben-való vetés nélkül *meg-engedem a' nagyobb réſzt.* Mindenkor közben-való vetés-nélkül *ujra külömböztetem*: ha teſti, és érzékenységink alá vettetett dolog,

meg-engedem a' kiſſebb réſzt Ha Lelkiek; *tagadom a' kiſſebb réſzt.* Mert azokat, mint-hogy érzékenységinkel nem tapaſztalhattyúk, nem érezhettyúk; kőzben-való vetés nélkűl meg-nem érthettyűk, meg-ſem iſmérhettyűk, hanem teſti, és materiából álló dolgoknak kőzben-való vetéſi által: péld. ok. az Atya Iſtent, ki tſupa Lélek, őreg embernek haſonlatoſságában tűntettyűk elménkbe. És ámbár minden moſtani iſmérésűnk, értésűnk az érzékenységeknek ſzolgálattyából vételsék; mindazonáltal azon iſmérések, értések bizonyoſok, és nyílván valók: mert az érzékenységek magokban ſe nem tſalárdok, ſe nem hamiſſak, hanem némellykor alkalmatoſságot, nyújtanak értelműnknek a' tſalard, és hamis itíletre; meg-nem viſgálván hivatalya ſzerént értelműnk az érzékenységektől vett dolgokat, ha úgy vannaké, a' mint eleibe adatnak? ez hivatalya, és kőteleſsége-ſzerént-való viſgáláſt elmulatván értelműnk, meg-tſalattatik itíletinek hozásában, és így az itílet leſz tſalárd, nem az érzékenységek, mellyek minémű módon tapaſztallyák, 's veſzik a' dolgokat, a' ſzerént adgyák értelműnknek.

Ötődik ellen-vetés. Minden Tudomány bizonyos, nyílván-való dolgok kőrűl foglalatoskodik, mivel a' Tudomány *bizonyos, ſzűkséges dolgoknak iſmérése 's tudáſa;* de e' világon ſemmi ſzűkséges dolog nem találtatik; tehát, Tudomány ſem leſz. *Bizonyít a' kiſſebb réſz.* A' Filoſofia a' terméſzet-ſzerént-való dolgokat viſgálya, 's nyómozza: de a' terméſzet-ſzerént-való dolgok nem ſzűkségeſek, hanem történhetők, lehetségeſek; tehát.

Felelek tagadom a' kiſſebb réſzt. A' *Bizonyításra megenged. a' nagyobb réſzt*, és *kűlömböztetem a' kiſſebb réſzt*; de a' terméſzet-ſzerént-való dolgok nem ſzűkségeſek lételekre, alkotáſokra nézve *meg-enged. a' kiſſebb réſzt.* A' terméſzet-

ſzet-ſzerént-való dolgok nem ſzükségeſek állattyokra, 's-terméſzetekre nézve, *tagadom a' kiſſebb réſzt*, és *a' következőt.*

Hatodik ellen-vetés. De a' Terméſzet-ſzerént-való dolgok állattyokra nézve ſem ſzükségeſek; tehát ſemmi ereje nintſen az okoskodáſnak. *Bizonyít az első réſz*; az nem ſzükséges, állattyára, 's terméſzetére, mellynek állattya romlandó, és veſzendő, de a' terméſzet-ſzerént-való dolgok állattyokra tekéntve romlandók, 's veſzendők; úgy mint a' teſt veſzendő állattyában-is, tehát a' terméſzeti dolgok állattyokra nézve nem ſzükségeſek.

Felelek tagadom az első réſzt. A' *Bizonyításra külömböztetem a' kiſſebb réſzt*, de a' terméſzet-ſzerént-való dolgok romlandók különös egyes állattyokra, és a' materiára nézve, *meg-enged a' kiſſebb réſzt.* Romlandók közönséges állattyokra nézve, melly a' *prædicatumnak* az az, a' mi mondatik a' *ſubjectummal*, az az, a' miről mondatik egy-máſsal-való nem ellenkezésben áll, *tagad a' kiſſebb réſzt*, és *a' következőt.*

Hetedik ellen-vetés. Közönséges, 's Lelki állattyokra nézve ſem ſzükségeſek a' terméſzet-ſzerént-való dolgok; tehát haſzontalan a' külömbség. *Bizonyít az első réſz.* A' mi az Iſtennek ſzabad akarattyától függ, az nem ſzükséges; de a' terméſzet-ſzerént-való dolgoknak közönséges állattyok Iſtennek hatalmas ſzabad akarattyától fügnek, tehát.

Felelek tagadom az első réſzt. A' *Bizonyít külömböztetem a' kiſſebb réſzt*; a' terméſzet-ſzerént-való dolgoknak közönséges állattyok Iſtennek ſzabad akarattyától függenek lételekre nézve, *meg-engedem a' kiſſebb réſzt.* Állattyoknak lehetségére nézve, *tágadom a' kiſſebb réſzt*, úgy a' *következőt.* A'

terméſzeti dolgok ugyan Iſtennek ſzabad akarattyától függenek, mert ſzabadtságában vagyon, 's vólt alkotáſok; és ebben az értelembe nem ſzűkségeſek: de állattyoknak lehetségek magoktól lévén, abban ſzűkségeſek.

Nyóltzadik ellen-vetés. Ha e' világon adatnék valami bizonyos iſméres, és Tudomány, az egy forma lenne minden embernél; de nints minden embernél egy forma iſméres, tehát. *Bizonyít. a' kiſſebb réſz.* A' Filoſofuſok a' terméſzet-ſzerént-való dolgoknak viſgálásában meg-nem egyeznek, egyik tagadgya a' mit más bizonyít; tehát.

Felelek el-ereztem a' nagyobb réſzt. A' *Bizonyít kűlömböztetem az elſő réſzt:* a' Filoſofuſok a' terméſzet-ſzerént-való dolgoknak viſgálásában, mellyek javalhatók, lehetségeſek, és nem bizonyoſok meg-nem egyeznek, *meg-engedem az elſő réſzt.* Azokban, mellyek bizonyoſak, meg-nem egyeznek; tagadom az elſő réſzt, és a' kővetkezőt.

HATO-

HATODIK KÉRDÉS.

Belé öntetett vólt-é Adamba a' Bóltseség Szeretésének Tudománnya?

Végezés. A' Bóltseség Szeretésének Tudománnya az első emberbe Adámba alkotásának elein minden-némű részeivel belé öntettetett.

Bizonyítatik előszőr a' Szent Irásból. JÉSUS Sirák-fia könyvének 17-dik részében első szűleinkről mondatik: *adott néki az Isten tanátsot, és ki-gondoló szívet; az értelemnek fenyétékével, a' Léleknek tudománnyával, és érzékenységével bé-töltötte szíveket, mind a' jókat, mind a' gonoszakat meg-mutatta;* de ezen szók jelentik a' Filosofiának mind a' négy részét első szűleinkbe öntetve lenni; tehát. *Bizonyít a' kissebb rész.* Előszőr; *az értelemnek fenyétéke* által értetik a' *Logika* az az, az helyes okoskodásnak reguláit, 's-módgyát tanító Tudomány, mellyekkel az értelem fel-készítetvén, azoknak kormányozásából helyesen okoskodik.

Másodszor. A' Léleknek Tudománnya-által értetik a' *Methaphysika* az az, a' Lelkekről-való Tudomány; ez a' Lelkeknek (minémű az Isten, az Angyalok, az értelmes Lelkek) ismérésében a' természetnek világosága-által munkálkodik.

Harmadszor. Ezen igékkel; *és érzékenységével bé-töltötte szívecket*, jelentetik a' *Physika* az az, a' természetről-való Tudomány, melly az érzékenységek alá vetetett dolgokat nyomozza.

Negyedſzer. *A' Jókat, és gonoſzakat meg-mutatta néki*, ezen ſzókon értetik az *Ethika* az az, a' Jónak, és roſznak iſmérésérôl-való Tudomány; ez a' jónak, és roſznak iſmérésére igazgattya az értelmet, hogy az akaratot a' jónak keresésére, és a' roſznak távoztására ébreſzſze; tehát mind a' négy réſze a' Bôltseség ſzeretétſe Tudománnyának Adámba ôntetett.

Bizonyittatik maſodſzor terméſzet-ſzerént-való okokkal: Az elsô ember teſtére nézve tekélletes állapotban alkottatott; tehát Lelkére nézve-is tekélletes állapotban kellet alkottatni, az az, a' Léleknek terméſzet-ſzerént-való ajándékival; de a' Filoſofia egyik a' Lelki terméſzet-ſzerént-való ajándékok 'sékeſségek kôzzûl; tehát illett, hogy teremtvén a' Lelket, a' Filoſofiával mint ôtet illetô ajándékkal teremtetnék. Illett, hogy a' kinek kedvéért mindenek alkottattak, azokról-való Tudomanyis véle kôzôlteſsék, de elsô ſzûleinknek kedvekért mindenek alkottattak; tehát illett azokról-való Tudománynak belé ôntéſe.

Bizonyittatik harmadſzor. Mojſeſnek elsô könyvében vagyon: *formálván az Ur Iſten a' földnek minden Lelkes állatit, és minden égi madarakat, vivé ôket Adámhoz, hogy látná minek nevezné ezokat;* de hogy Adám tulajdon neveket adhatna a' teremtett állatoknak kellet Tudománnyának lenni, mellyet vagy máſtól, vagy magától, vagy a' bé-ôntés által nyertt; nem nyerhette máſtól az oktatás-által, mert maga lévén a' világon, nem vólt kitôl oktattaſsék; az Angyaltól tanítatni pedig (a' ki minden Angyali ſegétség-nélkûl alkottatott) nem illett. Nem magától, elméjének fáradtságos miveléſe-által: mert arra ſok ûdô, és ſzámos tapaſztaltt dolgok kivántatnak; tehát a' bé-ôntés-által vette Adám a' Filoſofiát.

Elsô

Első ellen-vetés. Adámba semmi része a' Filosofiának nem öntetett, tehát nem igaz a' végezés. *Bizonyít az első részt.* A' *Logika* az az, az helyes okoskodásnak reguláit tanító Tudomány több más Tudományoknak fel-találására rendeltetett; de Adámba a' *Logica*-előtt voltak Tudományok; tehát első része a' Filosofiának nem öntetett Adámba.

Felelek tagadom az első részt. A' *Bizonyít. külömböztetem az első részt:* a' *Logika* az helyes okoskodásnak reguláit tanító Tudomány rendeltetett több más Tudományoknak vagy fel-találására, vagy igazgatására *meg-engedem az első részt.* A' *Logika* az helyes okoskodásnak reguláit tanító Tudomány rendeltetett több más Tudományoknak tsupán tsak fel-találására, *tagadom, az első részt*, és a' *következőt* szükséges volt tehát Adámnak a' *Logika* több más belé öntetett Tudományoknak kormányozására, ne hogy azokkal élvén, hibázna.

Második ellen-vetés. Adámba nem öntetett volt a' *Physika* az az, a' természetről-való Tudomány; tehát nem igaz a' Bizonyításnak második része. *Bizonyít. az első rész;* ha belé öntetett volna a' természetről-való Tudomány, tudta volna a' kigyónak természetét; de nem tudta, mert vélte, hogy szólhat a' kigyó. A' tilalmas gyümöltsnek sem tudta természetét, vélvén annak kóstolásából magát Istenhez hasonlónak lenni: tehát Adámba nem öntetett a' természetről-való Tudomány.

Felelek tagadom az első részt. A' *Bizonyít. tagadom a' kissebb részt.* Mint-hogy Adám minden állatoknak természetihez, minéműségihez alkalmatos neveket adott; a' kigyót-is alkalmatos neven nevezte, tudván a' kigyónak természetét. Szóllását pedig természet-felett-való móddal tudni-illik az Angyal-

gyaltól nyelvének mozdításával véghez vitetni vélte. Igy vélekedett a' tiltott fának gyümöltséről, nem hogy természetszerént maga állattyából Istenséget, avagy Isteni Tudományt adhatna, hanem Istennek mindenhatóságából, természett-felett.

Harmadik ellen-vetés. Nem öntetett Adámba a' *Metaphysika* az az, a' Lelkekről-valo Tudomány; tehát hamis harmadik részére a' Bizonyítás. *Bizonyít. az első rész*, nem ismérte Adám Istennek véghetetlenségét, nem tudta mindenütt jelen létét; de ezeket a' *Metaphysika* taníttya, tehát. Bizonyit. az első rész. Adám gondolta, hogy mint teremtett állat Istenhez mindenekben hasonló lehet; midőn a' kigyónak emez szavaira: *lesztek mint Istennek* a' tiltott gyümöltsből evett. *Második szor.* A' véteknek el-követése-után mindenütt jelen-lévő, mindeneket tudó, és látó Isten előtt el-rejtezett Paraditsomnak fái között, vélvén Istennek szine-előtt lehetségesnek az el-rejtést; tehát nem ismérte Adám az Istent véghetetlenek, nem-is tudta mindenütt-jelen-való létét.

Felelek tagadom az első részt, a' *Bizonyitással eggyütt.* Annak bizonyítására külömböztetem az első részt: Adám gondolta, hogy mint teremtett-állat Istenhez minden tekélletességére nézve hasonló lehet, *tagadom az első részt.* Adám gondolta, hogy mint teremtett-állat Istenhez némelly tekélletességére nézve (mennyiben határozott természete engedné) *Ujjra külömböztetem*: azt helyes itilettel, és foganatos akarattal kivánta, 's-gondolta, *tagadom az első részt*: helytelen itilettel magához, 's-feleségéhez viseltetett rendetlen szeretettel kivánta, és gondolta, *meg-engedem az első részt. Külömböztetem a' második részt-is*: a' véteknek el-követése-után mindenütt jelen-lévő, mindeneket tudó, és látó Isten-előtt el-rejtezett Paraditsom-

tsomnak fái-között, vélvén emberi formában, és hasonlatosságban meg-jelenő Istennek színe-előtt lehetségesnek az el-rejtést, *meg-engedem a' második részt.* El-rejtezett Paraditsomnak fái között vélvén Istennek mindenütt jelen léte előtt lehetségesnek az el-rejtést, *tagadom a' második részt*, és *a' következőt.* Ezen értelemben *Abelnek* meg-ölése után mondotta Káin *a facie tua abscondar* színed-előtt el-rejtezem.

Negyedik ellen-vetés. Adámba nem öntetett az *Ethika* az az, a' jónak, és rosznak isméréséről-való Tudomány; tehát negyedik részére sem igaz a' Bizonyítás. *Bizonyít. az első rész;* az *Ethika* a' jónak, és rosznak Tudománnya, de azt a' Tudományt a' kígyótól tanúlta, mondván a' kigyó: *jót, és gonoszt tudók lésztek*; tehát annak előtte nem vólt Adámban.

Felelek, tagadom az első részt. Annak bizonyítására *külömböztetem a' kissebb részt:* de a' kígyótól tanúlta a' jónak, és rosznak terméset-felett-való Tudománnyát, *meg-engedem a' kissebb részt.* De a' kígyótól tanúlta a' jónak, és rosznak közönséges terméset-szerént-való Tudománnyát, *tagadom a' kissebb részt*, és a' *következőt. Felelek másodszor, és átallyában tagadom a' kissebb részt.*

Ötödik ellen-vetés. A' kiknek szemei a' tilalmazott gyümöltsnek evése-után nyíltak-fel, azokban nem vólt annak-előtte a' jónak, és rosznak Tudománnya; de *Mojses* első könyvének 3-dik részében mondgya: *Adámnak, és Evának a' tiltott almának evése-után nyíltak-fel szemei.*

Felelek, különböztetem a' nagyobb részt; a' kiknek szemei fel-nyíltak a' jónak, 's rosznak, és egyébb természet-szerént való dolgok' új Tudománnyának el nyerésére, azokban nem vólt annak-előtte a' jónak, és rosznak Tudománnya, *meg-engedem a' nagyobb részt.* A' kiknek szemei fel-nyíltak tulajdon gonoszságoknak, bal-sorsoknak meg-ismérésére, azokban nem vólt annak-előtte a' jónak, és rosznak Tudománnya, *tagadom a' nagyobb részt.* Igy különböztetvén a' kissebb részt, *tagadom a' következőt.* Minek-utánna azért első Szüléink Istennek parantsolattyát-által hágván vétkeztek; fel-nyíltak szemei boldogtalan ügyeknek ismérésére: mindgyárt mezítelenségeket látván szégyenlették, és az érzékenységeknek rendetlen vágyódását a' lélekkel ellenkezni magoknak kárával tapasztalták: erről panaszolkodik a' Nemzetségek Doktora Romaiakhoz irtt levelének 7-dik részében: *más törvényt látok tagjaimban, ellenkezőt az elmém' törvényével.* Holott még az ártatlanságnak meg-betsülhetetlen állapottyában maradtak az alsó ember, az az, a' testi tsiklandó kivánságok, vitzkándozó vágyódások a' felső ember-alatt, az az, a' Lélek-alatt zabolán tartattak. Nem nyertek tehát a' jóról, rosznól, és a' természet-szerént-való dolgokról új Tudományt; hanem a' vétek előtt még ártatlanságokban Istentől vett Tudománnyal tapasztalták, és ismérték mezítelenségeket, akkor vedték észre fájdalommal az eredendő kegyelemnek (mellyel alkótásoknak elein gazdagítva vóltak) sajnos el-távozását.

Hatodik ellen-vetés. A' Filosofia fő-képpen arra rendeltetett, hogy az embert meg-őrizze az hibától; tehát ha Adámban lett vólna a' Filosofia, nem hibázott vólna, sem a' jóról rosznra nem hanyatlott vólna.

Fele-

Felelek, külömböztetem az első részt: a' Filoſofia fő-képpen arra rendeltetett, hogy az embert az értelemnek hibájától 's tévelygésétől meg-őrizze, *meg-engedem az első részt.* A' Filoſofia fő-képpen arra rendeltetett, hogy az embert az akaratnak hibájától, 's tévelygésétől meg-őrizze; *újra külömböztetem.* Ha az akarat néki engedtetet ſzabadtságával annak véghez vivését meg-nem gátóllya, *meg-engedem az első részt.* Ha az akarat néki engedtetett ſzabadtságával annak véghez vivését meggátollya, *tagadom az első részt*, és a' *következőt.*

Hetedik ellen-vetés. Adám magános iparkodásával a' terméſzeti dolgoknak Tudománnyát meg-ſzerezhette; tehát haſzontalan öntetett vala Adámba azoknak Tudománnya. *Bizonyít. az első rész.* Adámnak mind azokban, mellyek terméſzet-ſzerént valók éles jó értelme vólt, tehát magános iparkodásával megſzerezhette.

Felelek el-erőſztem az első részt; tagadom a' következőt. Mert Adám nem tſetſemő gyermek, hanem meg-lett férfijú korban alkottatott, és mint-hogy az érzékenységek alá vettetett állatok-is kedvéért (a' mint fellyebb meg-mútattuk) alkottattak: nagyon illendő vólt, alkotásának elein Tudománnyokkal bé tőltetni.

HETEDIK KÉRDÉS.

Lehet-é a' Kereſztény Bóltseség' Tudománnya tanúlójának, a' terméſzet-ſzerént-való dolgoknak viſgálásában, a' Szent Iráſt, és az Anya-ſzentegyháznak végezését félre tenni?

Fel-Jegyzés. Mint-hogy az igaz Hittől el-fajúltt Atyafiak a' Szent Irásban, és az Hit-béli dolgokban, Bírónak e' földön vitézkedő Anyaſzentegyházat iſmérni nem akarják: azért a' Bóltſeség' ſzeretéſe Tudománnyának paláſtya, és ſzíne alatt, ſok métélyes, Hittel ellenkező Tudománnyokat tanítanak: úgymint az értelmes Lelkeknek világ elein-való alkotáſit, az eredendő vétek-után, ſzabad akaratúnknak el-veſztését, a' magányos életnek (a' minémű a' Papoké) a' Terméſzetnek Tőrvényével ellenkezését; e' féle hamis, tſalárd Filoſofuſok-ellen meg-mutattyúk a' Filoſofiát a' *Theologián*, az az, az Iſtenről-való beſzéden ſegíteni; a' terméſzet-ſzerént-való okokat pedig, az Hitnek ſzólgálni.

Végezés. Jól-lehet a' terméſzet dolgainak tulajdon valóságit, és állatit a' terméſzet-ſzerént-való okokból, 's-eredetekből kelleſsék meg-ilmérni; mindazáltal, ha a' Szent Irás, és az Anyaſzentegyháznak végezéſi valamit valósággal tanítanak, melly a' terméſzet-ſzerént-való dolgokat illeti, azt helyesnek, és bizonyoſnak tarttyúk.

Bizonyítatik előſzőr. A' kereſztény Filoſofus el-hagyván a' Sz. Iráſnak bizonyos világos tzikkelyeit, mellyek ſzólla-

nak

nak a' terméſzet-ſzerént-való dolgokról, könnyen tévelygésbe, sőt eretnekségbe-is eshetik; a' mint ſzámtalanok Iſtennek valóságos létéről, a' világnak alkotásáról, az értelmes Lelkekről, kárhozatos tévelygésbe, és eretnekségbe eſtek, tellyeſséggel a' terméſzettől vett okokban bizakodván; de a' Filoſofuſnak kötelesſége lévén az igazságot nyómozni, fel-fedezni, kerülni kell minden tévelygéſt; és mint kereſztény az eretnekséget, tehát a' Szent Irás, 's a' többi.

Bizonyitatik .máſodſzor. A' Filoſofus az igazságoknak fel-fedezésére leg-fontoſabb, leg-erőſebb, és a' mennyire lehet tſalhatatlan okokkal él: de leg-fontoſabb, leg-erőſſebb, és tſalhatatlanabb ok, a' Szent Irás; tehát ha a' Szent Irás valósággal 's a' többi. *A' nagyobb réſz bizonyos, a' kiſſebb réſz bizonyitatik.* A' melly ok tſalhatatlan, és meg-máſolhatatlan méltóságban helyheztetik, azon ok leg-erőſſebb, 's tſalhatatlanabb; de a' Szent Irás tſalhatatlan, és meg-máſolhatatlan méltóságban, tudni-illik az Iſtenben helyheztetik: tehát leg-erőſſebb, 's-tſalhatatlanabb ok a' Szent Irás. *A' nagyobb réſz bizonyos.* A' Sz. Irás nem tſak a' terméſzet-felett, hanem a' terméſzet-ſzerént-való dolgokat-is taníttya, úgy-mint az embernek, a' világnak teremtését, és más é-féléket, mellyek Iſtentől mint terméſzetnek ſzerzőjétől erednek; de a' mellyek Iſtentől egyenesen, minden közben-való vetés-nélkől erednek, tſalhatatlanok, tehát a' Szent Irás tſalhatatlan, és meg-máſolhatatlan méltóságban helyheztetik.

Bizonyitatik harmadſzor. Az Iſten, mint kegyelemnek ſzerzője tſalhatatlan, tehát mint terméſzetnek ſzerzője-is tſalhatatlan; külömben tſaló, és tſalhatatlan lenne az Iſten: tſalhatat-

ban mint kegyelemnek ſzerzője, és tſaló mint terméſzetnek ſzerzője, melly mint leg-igazabhoz az Iſtenhez nem-is közelíthet. Hasonló-képpen okoskodunk az Anyaſzentegyháznak végezéſiről, mivel annak végezéſi-is a' tſalhatatlan, meg-máſolhatatlan méltóságtól, úgy-mint az Iſtentől ſzármaznak, ki-igíretet tett az Anyaſzentegyháznak világ' végezetig-való kormányozásáról, 's-igazgatásáról.

Első ellen-vetés. Mikor az Iſten a' Szent Irásban a' terméſzet-ſzerént-való dolgokról ſzóll, a' népnek közönséges vélekedéſek, és ítéletek-ſzerént ſzóll; tehát a' tetméſzet-ſzerént-való dolgokban nem ſzükséges a' Sz. Iráshoz folyamodni. *Bizonyít. az első réſz.* *Moiſes* első könyvének első réſzében, a' nap, hóld, nagy világoſságoknak mondatnak: holott a' nap nem nagyobb a' tſillagoknál. *Máſodſzor.* Az hóld nem mondathatik világoſságnak, mert nem magától, hanem a' naptól veſzi világoſságát, tehát, 's a' többi.

Felelek, különböztetem az első réſzt: ſzóll néha a' Szent Irásban a' népnek közönséges vélekedéſek, 's-ítéletek-ſzerént az Iſten, úgy mindazonáltal, hogy az ő homályos, 's-kétséges beſzédgyének magyarázattya az Anyaſzentegyháznak értelme-ſzerént légyen, *meg-engedem az első réſzt:* úgy hogy minden különös embernek értelme-ſzerént ſzabad légyen magyarázni az ő homályos, és kétséges beſzédgyét, *tagadom az első réſzt*, és a' *következőt.* A' *Bizonyitáſra mondom*; Munkáira nézve mondhatni a' napot nagy világoſságnak; mert a' tſillagoknál hozzánk közelebb lévén, nagyobban világoſíttya földünket. Nem külömben az hóld, kiváltt mikor teli, nagyobb világoſságot ád földünknek a' tſillagoknál, ugyan hozzánk közelebb-való létele-miatt.

Máſo-

Mésodik ellen-vetés. Az Isten soha nem tanította az embereket a' terméſzet-ſzerént-való dolgokra; sőt az egéſz világot vetekedés alá vetette (úgy-mond *Salamon*) tehát a' Filoſofiában, melly a' terméſzeti dolgokat viſgállya, a' Sz Irás semmit sem erősíthet.

Felelek, különböztetem az első réſzt: az Isten nem tanította a' terméſzet-ſzerént-való dolgokra az embereket, de nem-is hazudott a' Szent Irásban, sem hamiſságot nem tanított a' terméſzeti dolgoknak elő-hozásában, *meg-engedem az első réſzt;* hazudott, vagy hamiſságot tanítot a' Szent Irásban, a' terméſzeti dolgoknak elő-hozásában, *tagadom az első réſzt,* és a' *következőt. Salamon* pedig e' földnek kerekségén játſzodozó Istennek gond-viselését érti (a' mint *Szent Hyeronimus* fejtegeti)

Harmadik ellen-vetés. Szent Ágoſton mondása-ſzerént, *Nem olvaſsunk: hogy valahol mondotta volna az Isten: küldök néktek vigaſztalót, a' ki meg-tanitſon titeket a' napnak, és holdnak járására, keresztényeknek akart tenni, nem pedig egek forgáſát tudoknak;* tehát a' Szent Irásból semmit nem kell elő-hozni a' Filoſofiában.

Felelek ezen okoskodáſſal *Szent Ágoſton* a' *Manikhæuſokat* tzáfolta, kik ſgy okoskodtak: Kriſtus mondotta a' Sz. Lélekről, hogy minket minden igazságra meg-tanítand: de *Mánes* mindenekre meg-tanított minket, a' napnak, 's-holdnak mozdúláſira: tehát *Mánes* Szent Lélek vólt.

NYÓL-

NYÓLTZADIK KÉRDÉS.

Ha a' Jövendő-béli történhető dolgokról-való feltételek, vagy-is rövid beszédek az Istennek Decretuma, el-végezése-előtt igazak légyenek-é, vagy hamisak?

Fel-Jegyzés. Futurum az az, jövendő, vagy leendő, és *possibile*, az az, lehetséges azzal kűlömbőznek; hogy minden jövendő lehetséges, és lehetséges nem lévén valamelly dolog jövendő soha nem lesz: illyen a' *Khimæra*, az az, az értelemtől kohólt állat, melly két egy mástól nagyon kűlömbőző terméfzeteket úgy-mint Bakot, 's-farvaft egybe foglal; az illyen állatnak mivel magában lehetsége nintsen, jövendő semmi módon nem lehet. Ellenben nem minden lehetséges jövendő, mert sok lehetséges dolgok jövendők nem lesznek. A' jövendő két féle, egyik *absolutum*, az az, átallyában jövendő, a' másik *conditionatum* az az, bizonyos kötés, és ok-alatt. A' *futurum absolutum*, az átallyában jövendő, ismét két féle; *contingens*, történhető, melly más-képpen lehet a' mint jövendő, péld. ok. *Péter vétkezni fog*; és *neceſſarium* az az, szűkséges, melly semmi-képpen más ként nem lehet, hanem a' mint jövendő, péld. ok. *Antikriſtus Lelkes állat lesz.*

Végezés. A' Jövendő-béli történhető dolgokról-való fel-tételek, vagy-is rövid beszédek az Istennek *Decretuma* el-végezése-előtt se nem igazak, se nem hamisak.

Bizo-

Bizonyítatik. A' Jövendő-béli történhető dolgokról-való fel-tételeknek, vagy rövid beszédeknek nem lévén el-rendeltt bizonyos oka az igazságra, nem lehetnek bizonyosan, és vég-képpen igazak; de a' jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszédeknek, Istennek végezése-előtt nintsen bizonyos el-rendeltt oka az igazságra (azont tattyúk az hamisságról) tehát a' jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszédek Istennek végezése-előtt vég-képpen, 's-bizonyosan se nem igazak, se nem hamisſak. *Bizonyít. a' kisſebb részr.* A' jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszédek igazságának, vagy hamisságának el-rendeltt bizonyos oka az ő jövendő-béli állapottyok; de az Istennek végezése-előtt a' jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszédeknek nints bizonyos el-rendeltt jövendő állapottyok; tehát nintsen bizonyos el-rendeltt oka az igazságra, vagy hamisságra. *Bizonyít. a' kisſebb részr.* A' jövendő-béli történhető dolgokrúl-való rövid beszédeknek bizonyos el-rendeltt oka lenne vagy az Isten, el-végezvén azoknak jövendő-béli állapottyokat; vagy a' teremtett állatok, magokat el-rendelvén a' jövendőségre? de egyik sem mondathatik; tehát az Istennek végezése-előtt a' jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszédnek, nints bizonyos el-rendeltt jövendő állapottyok. *Bizonyít. a' kisſebb részr.* Nem lehet az Isten, mert Istennek el-végezése-előtt-való jövendő-béli történhető dolgokról szóllunk. Sem a' teremtett állatok, mert lehetetlen a' teremtett állatoknak jövendőknek lenni Istennek el-végezése-előtt, kitől függ minden jövendő-béliség, és leendőség.

Első ellen-vetés. Ezen jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszédek, vagy fel-tételek péld. ok. *Péter tanúlni fog, Péter nem fog tanúlni*, Istennek végezése-előtt-is el-

lenkezők; de az ellenkező rövid beszédek-közül egyiknek igaznak, másiknak hamisnak kell lenni; tehát a' jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszédek Istennek végezéseelőtt vagy igazak, vagy hamisak.

Felelek, meg-engedem a' nagyobb részt; különböztetem a' kisebb részt; de azt ellenkező rövid beszédek-közül egyiknek igaznak, másiknak hamisnak kell lenni olly bizontalanúl, hogy egyikéről sem mondhatni bizonyosan ez, vagy 'amaz rövid beszéd igaz, vagy hamis, *meg-engedem a' kisebb részt.* Az ellenkező rövid beszédek-közzül egyiknek igaznak, másiknak hamisnak kell lenni olly bizonyosan, hogy egyiket bizonyosan igaznak, a' másikat bizonyosan hamisnak mondhassuk, *tagadom a' kisebb részt*, és a' *következőt.* Való ugyan a' rövid beszédeket Istennek végezése előtt-is egymással ellenkezni; azért két ellenkezők egyszersmind igazak, vagy hamisak nem lehetnek, hanem egyik igaz, másik hamis, péld. ok. e' két rövid beszéd: *minden ember tanúl, valamellyik ember nem tanúl;* ha igaz, hogy *minden ember tanúl*, szükség-képpen a' második: *valamelly ember nem tanúl* hamis, mert a' minden-között, a' *valamellyik* foglaltatik: vagy ellenben, ha igaz, hogy *valamellyik ember nem tanúl*, hamis légzen ez; *minden ember nem tanúl*, de olly bizontalanúl, hogy egyikről se lehessen mondani bizonyosan ez igaz, a' másik hamis, hanem Istennek el-végezése utánn.

Második ellen-vetés. A' jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszéd az Istennek végezése kivül-is vagy egygyez tárgyával, vagy nem egygyez? tehát az Istennek végezése előtt-is vég-képpen bizonyos, vagy nem bizonyos? *Bizonyít. az első rész*; ki-rekesztvén Istennek el-végezését a' rövid beszédeknek tárgyai, vagy bizonyosan jövendők, vagy nem jö-

ven-

vendők bizonyoſan? tehát a' rővid beſzéd bizonyoſan egygyezik, vagy nem egygyezik tárgyával. *Bizonyit. az első réſz*: ki-rekeſztvén azt, a' mi nem tulajdon valósága, 's-állattya valamelly dolognak, az ollyan dolog annak ki-rekeztéſe után-is, a' melly nem vala tulajdon valósága bizonyoſan meg-marad, de az Iſtennek végezéſe nem tulajdon valósága a' jővendő-béli történhető dolgokról-való rővid beſzédek' tárgyának, tehát az Iſtennek végezéſe nélkül-is a' rővid beſzédeknek tárgya bizonyoſan vagy jővendő, vagy nem jővendő.

Felelek, tagadom az elſő réſzt; annak *Bizonyitasában. meg-engedem a' nagyobb réſzt. Külömböztetem a' kiſſebb réſzt.* Az Iſtennek végezéſe nem tulajdon valósága a' jővendő-béli történhető dolgokról-való rővid beſzédek' tárgyának kűlső-képpen, *tagadom a' kiſſebb réſzt.* Az Iſtennek végezéſe nem tulajdon valósága a' jővendő-béli történhető dolgokról-való rővid beſzédek' tárgyának belső-képpen *meg-engedem a' kiſſebb réſzt.* Igy *külömböztetem a' következéſt*, és *tagadom a' következőt.* Meg-engedgyük a' rővid beſzédek' tárgyát belső-képpen nem állani] Iſtennek végezéséből; a' mint péld. ok. az ember belső-képpen az értelmes lelkes állatból: mondhatni mindazonáltal Iſtennek végezését ſzűkségeſnek tárgyokhoz, mivel a' nélkül lehetetlen a' bizonyos, és vég-képpen-való jővendőség, de kűlső-képpen.

Harmadik ellen-vetés. Ezen két ellen mondó rővid beſzédek: *Péter bőlts leſz*, *Peter nem leſz bőlts*, az egyik bizonyoſan tagadgya azt, a' mit a' máſik bizonyít; az egyik bizonyoſan jelenti péternek bőltseſségét, a' máſik tagadgya az Iſtennek elvégezése előtt-is; tehát egyik bizonyoſan igaz, a' máſik bizonyoſan hamis.

Felelek, tagadom a' következőt; mert, hogy a' rővid beſzéd valamit bizonyoſan jelentſen, egyébb nem kivántatik, hanem tárgyának bizonyítáſa, vagy tagadáſa, ámbár tárgya ſe moſt, ſe jővendőben ne légyen: a' bizonyos, és vég-képpen-való igazság pedig vétetik az értelemnek a' tárgyal-való meg-egygyezéſtől a' mint jővendőbe leſz, vagy nem leſz. A' bizonyos, és vég-képpen-való hamiſság-is az értelemnek a' tárgyal-való kűlőmbségtől, a' mint jővendőben leſz, vagy nem leſz, ered. Mivel tehát a' jővendő-béli dolgoknak tárgya Iſtennek végezéſe-előtt ſoha bizonyoſan nem jővendő, bizonyoſan, és vég-képpen igaz, vagy hamis ſem lehet.

Negyedik ellen-vetés. Ezen rővid beſzédek: *péter holnap fog vétkezni, péter nem fog holnap vétkezni*, ſzűkség-képpen igazak, tehát mindenik réſze bizonyoſan igaz, vagy hamis.

Felelek, tagadom a' következőt, 's-kűlőmbséget adok: hogy ezen rővid beſzédek: *péter holnap vétkezni fog*, vagy *nem fog vétkezni* az Iſtennek végezéſe-előtt igazak legyenek, elégséges, ha egyik jővendő leſz: nem elégséges pedig a' bizonyoſan, 's-vég-képpen-való igazságra, vagy hamiſságra.

Ötödik ellen-vetés. A' jelen-való, vagy el-múlt történt dolgokról-való rővid beſzédek bizonyoſan igazak, vagy hamiſſak, tehát a' jővendő-béli történhető dolgokról-való rővid beſzédek-is, Iſtennek végezéſe előtt-is, vagy igazak, vagy hamiſſak. *Bizonyít. a' következő.* Azért ezen rővid beſzéd: *péter ſzalad, péter nem ſzalad* bizonyoſan igaz, vagy hamis, mert tárgyát valóságoſan a' mint vagyon, vagy nintſen ki-jelenti, de a' jővendő-béli történhető dolgokról-való rővid beſzéd-is tárgyát a'mint léſzen, vagy nem léſzen ki-jelenti: tehát 's a' többi.

Fele-

Felelek, tagadom a' következőt, 's-különbséget adok: mert a' jelen-való, és el-múltt dolgoknak tárgya valósággal Istennek végezése-által el-végeztetett, 's el-rendeltetett: a' jövendőbéli történhető dolgokról-való rövid beszédeknek pedig tárgyok (mint-hogy Istennek végezése-előtt szóllúnk) még el nem végeztetett, el-sem rendeltetett. A' *Bizonyitásban meg-engedem a' nagyobb részt. Különböztetem a' kissebb részt*: a' jövendőbéli történhető dolgokról-való rövid beszéd-is ki-jelenti tárgyát a' mint lészen, vagy nem lészen bizonytalanúl, *meg-engedem a' kissebb részt.* Ki-jelenti tárgyát bizonyosan; *újra különböztetem:* a' végezés után, *meg-engedem a' kissebb részt*, a' végezés-előtt, *tagadom a' kissebb részt*, és a' *következőt.*

Hatodik, ellen-vetés. Nem különben ezen rövid beszédek: *péter igaz lesz, péter igaz nem lesz*, egy más ellen mondók, a' mint ezek; *péter igaz, péter nem igaz*, tehát ha az utólsó rövid beszédek bizonyosan igazak, vagy hamissak. az elsők-is.

Felelek, meg-engedem az első részt. Tagadom a' következőt, 's-különbséget adok: mert az utólsó rövid beszédek a' jelen-való, és el-múlt dolgokról-valók, már pedig a' jelen-való, és el-múlt dolgokról-való rövid beszédek Istennek végezése-után vannak, azért bizonyosan igazak, vagy hamissak: nem így a' jövendő-béli történhető dolgokról-való rövid beszédek, mellyek Istennek végezését ki-rekeszti, a' mellytől függ minden bizonyos jövendőség.

MÁSODIK RÉSZ
A'
METAFYSIKÁRÓL.
Az Az.
A' Lelkekről-való Tudományról.

ELSÓ KÉRDÉS.

Lehetséges-é Istennek lételét természet-szerént meg-mutatni?

Fel-Jegyzés. Noha mind az emberi értelemnek változandó gyarlósága, mind pedig az igazságnak nyomazásában lankatt tehetetlen igyekezete véget a' Szent Irás sok helyeken Istennek lételét világosan fontos okokkal elónkbe terjesszе; mindazonáltal némelly vakmerók Istennek lételéról tagadást tettek: úgy-mint *Melius Diagorás*, *Ceus*, *Prodicus*, *Enhemerus*

merus Critia, *Aderitias*, és *Epikurus*, kik e' világot, és mind a' benne lévôket esetbôl, történetbôl eredni állították: kôvetôi vóltak *Vanius*, és *Spinosa*. Ezeket tehát, mivel Istennek lételérôl világosan szólló Szent Irásnak szavait bal értelembe vették; természet-szerént-való okokkal szükséges meg tzáfolni: és hogy a' régi Atyáknak nyomdokitól ne távozzunk, érzékenységink alá vettetett látható állatokból szándékozunk meg-mutatni; a' Bôltsnek ama' mondása-szerént Bôltseség' könyvének 13-dik részében: *a' minémûségnek, és a' teremtett állatnak nagy vóltából elég nyilván meg-ismértethetik azoknak teremtôje*, és Szent Pál Apostolnak Rómaiakhoz irtt levelének elsô részében: *Istennek láthatatlan dolgai - - azok-által a' mik lettek meg-értetvén, megláttatnak.* Nem visgállyúk pedig itten, ha a' természetnek világosságával az Istent úgy-mint állattyában egygyet; 's személyében hármat, a' természetnek világosságából meg-mutathattyúk, avagy meg-ismérhettyûk-é? mert ebben a' tekéntetben természet-felett tudni-illik az Hitnek (melly Istennek ajándéka) világosságával a' ki-jelentés-által mutathatni, 's-ismérhetni?

Végezés. Az Istennek létele természet-szerént nyilván, 's-valósággal meg-mutatathatik.

Bizonyittatik elôszszôr. Bizonyos, és tagadhatatlan e' világnak kerekségén adatni alkotmányokat, tehát vagy mind azok másoktól alkottattak, vagy valamellyik azok-közzûl nem alkottatott? ha valamellyik nem alkottatott; tehát azon nem alkottatott lesz az Isten. Ha mind azok alkottattak, kérdem vagy önnön magoktól, vagy máshól alkottattak? nem alkottattak magoktól, mert a' Filosofusoknak közönséges tanítások ellen van valamelly dolognak alkottatni, és azont magától alkottattni, mivel az ollyan dolog maga magának oka, 's-eredete lévén,

lévén, még alkotása-előtt lenne: de nem-is lenne, mert mivelés, a' mivelés pedigszükség-képpen mivelőjénél, és eredeténél utólsóbb; tehát mivel lehetetlen valamelly dolognak, alkotmánynak magát alkottni, szükséges mindeneknek másoktól alkottattni; *subsummo* fel-veszem, de arról, kitől alkottatott kérdezhetni, ha magától légyen-é, vagy mástól? ha mondatik mástól; tehát vég-nélkül-való menetel adatik a' teremtett dolgokban, melly nem igaz: meg-kelletik azért állapodni egy nem alkottatott, sem mástól nem eredett dologban, kit mi Istennek nevezünk.

Bizonyítatik másodszor. Tapasztallyúk a' világnak szép renddel készítetett épületit, és minden látható dolgoknak állandó ősszve foglalásit; tehát esze veszet az, kit a' világnak szép renddel készítetett épülete, és a' látható dolgoknak állandó ősszve foglalása álmélkodásra nem indítt. Látván az üdőnek változásit, a' napnak forgását, a' tsillágoknak sokaságát, 's-a' természetnek állandó rend-tartását, méltán gondolkodhatik egy ollyanról, ki mind azokat alkotta, gond-viselésével napon-ként igazgattya, és ez más nem lehet az Istennél.

Felelnek az *Athæisták* az az, az Istent tagadók: e' világnak szép renddel készítetett épületi, úgy a' látható dolgoknak állandó ősszve foglalási, történetből, és esetből lettek.

Ellen-vetés. A' mellyek esetből, 's-történetből lesznek nem állandók, mert nints őrökös tartó, és igazgató eredete, 's-szerzője a' föld pedig, ég, nap, 's-hóld már sok ezer esztendőknek folyásai alatt álhatatosan maradnak, szép móddal kormányoztatnak; tehát történetből, és esetből nem lehetnek. Ugyanis,

is, nem mondgya az Iſtent tagadó történet, és eſett-ſzerént lenni a' roppant épületeket, minémüek a' koltſos várak, ékes paloták, magos tzikornyás Tornyok, hanem munkával, meſterségeket értő embereknek igazgatáſival, múnkálkodáſival tſináltatni: tehát az alkotmányokat, 's e' világon lévő dolgokat ſe mondgya történet-ſzerént lenni; mivel a' mint *Tullius* ſzóll *Lib. 1. 99. Tuſcul. non temerè, nec fortuitò ſati, & creati ſumus*, nem vakmerőn, nem történetből ſzülettettünk, a'vagy alkottattunk.

Ha még-is valaki illy valóságos Iſtennek lételét vakmerőn tagadná: *Cælum ipſum videat (Felix Minutiuſſal ſzóllunk) quam latè tenditur, quam rapidè volvitur -- inſpiciat tenebrarum, & luminis recurſantes vices, ut ſit nobis operis, & quietis alterna reparatio, contemplemur ver cum ſuis floribus, æſtatem cum ſuis meſſibus, gratam autumni maturitatem; mari intendat, lege litoris ſtringitur.* Nézze az eget, melly ſzéleſen terjeztetik, melly ſebeſen fordítatik, tekéntſe a' ſetétségnek, és világoſságnak forgását, hogy nékünk a' munkára, és nyúgodalomra újítáſunk lenne, ſzemléllye a' tavaſzt ékes virágival, a' nyarat haſznos aratásával, az őſzt kedves gyümőltsével; vígyázon a' tengerre, partnak törvényével ſzorongattatik.

Arany-ſzájú Szent János az Iſtent tagadókat imígy feddi 13-dik Zsoltáról írott könyvében: *nints fundamentom: és mi képpen áll az épület? nints építő; és mi-képpen tſináltatott az ház? nints áts meſter: és kitſoda építette a' városſt? nints ſzántó vető, és mi-képpen hoztak a' ſzántó földek kévéket? nints kép faragó: és mi-képpen az emberek mint képek e' világra lettek. Mivel azért láttyák (úgy-mond Tullius) mind a' fákat ágazni, gyümőltsözni, mind a' barmoknak ſokaſságát, mind az embereket, kételkedhe-*

kedhetünk-é ezeknek elől-járója, Alkotója, vagy kormányozója felől.

Bé-fejezzük *Triſmegiſtus Mercuriuſſal* könyv. 5-dik réſzében: *az Iſten minden réſzeiben e' világnak fénylik, olly iſmeretesnek teſzi magát, hogy nem tſak meg-iſmérni, hanem kezekkel-is (hogy úgy ſzóllyák) tapogatni lehet: mivel mindenütt ſzemeink eleibe tűnik, magát adgya, képét belé nyomja: ſemmi nintſen a' természetnek dolgaiban, melly az Iſtenségnek valamelly képét maga-előtt nem viſelné.*

Bizonyítatik harmadſzór. Minden emberek, még a' fene-vadakhoz haſonló kegyetlen Tyránnúſok-is (ki-vévén a' meg-átalkodott ſzívűeket) meg-vallyák magokat gonoſzságoknak végbe vitele-utánn a' lelki iſméretnek őſtromló őſztenétől ſzorongattatni: tehát azért-is kelletik lenni gonoſzságokat bűntető Úrnak, kitől félnek; melly nem más, hanem az Iſten. *Az első réſz ki-tetſzik a' tapaſztaltt dolgokból*; mert minnyájan a' bűnnek el-követéſe utáná ſzív, dobogáſt, rettegéſt, belső félelmet érezűnk. A' *következő-is nyilván-való*, mivel miért oſtromoltatnának a' lelki iſméretnek őſztőnitől? miért éreznének félelmet? hanem adatnék a' véteknek boſzſzú álló, 's-bűntető Ura? tehát vagyon Iſten. Innét helyeſen mondotta egy némelly: *primos in orbe Deos fecit timor* első iſméréſe az Iſteneknek a' félelem-által lett.

Első ellen-vetés. Nem helyes ez okoskodás: emez teremtett-állát máſtól vagyon, ama' teremtett-állat máſtól vagyon; tehát mind őſzveséggel a' teremtett állatok máſtól vannak. *Bizonyítatik az első réſz*; Nem helyes okoskodás ez: mindenik kis pénz magányoſan a' mérő ſerpenyőben keveſet nyóm; tehát őſzveség-

gel

gel egy mázsa kis pénz keveſet nyóm, azért az emlétett okoskodás ſem helyes.

Felelek, Külömböztetem az első réſzt. Nem helyes ez az okoskodás: emez teremtett-állat máſtól vagyon, ama' teremtett-állat máſtól vagyon mindenkor, *meg-enged. a' kiſſebb réſzt.* Nem helyes némellykor a' mint itten, *tagadom az első réſzt. és a' következőt.* Nem helyes azért akkor, midőn e'-féle okoskodás alattomban-való tagadáſt foglal magában, melly minden magányoſan vétetett réſzekben vagyon; a' réſzeknek pedig ſummás foglalásában el-vétetik példd. ok. ſzáz pénz-kőzzűl egy, keveſet nyóm, tehát őſzveséggel-is: mert ezen ſzó *keveſet* a' nagyságnak tagadását magában foglallya, melly a' pénznek pénzhez-való adásával el-vitetik. A' midőn pedig nints az hozzá adáſsál el-vitendő tagadás, a' mint ebben az okoskodásban történik: emez teremtett-állat máſtól vagyon, ama' teremtett állatis máſtól vagyon, tehát őſzveséggel a' teremtett állatok máſtól vagynak, helyes, és annak rendi-ſzerént-való. Ugyan ezen okra nézve helyes amaz okoskodás, az háznak mindenik réſze fejér, tehát az egéſz ház fejér.

Máſodik ellen-vetés. A' teremtett állatok nem vezethetnek Iſtennek iſmérésére; tehát azokkal Iſtennek lételét nem bizonyíthattyúk *Bizonyít. az első réſz.* A' teremtett állatok inkább el-vonnak Iſtennek iſmérésétől, a'mint Bőltseség könyvének 14-dik réſzében olvaſsúk: *az Iſtennek teremtett állati gyűlőlségé lettek, és az emberek, lelkeinek kisirtetivé, és az eſztelenek lábainak törivé*, tehát a' teremtett állatok, 's a' többi.

Felelek, *tagadom az első részt.* A' *Bizonyít. külömböztetem az első részt*: a' teremtett állatok inkább el-vonnak Istennek ismérésétől azokkal viszsza élvén, *meg-engedem az első részt.* A' teremtett állatok inkább el-vonnak Istennek ismérésétől azokkal helyesen, 's kereszténi módon élvén, *tagadom az első részt*, és a' *következőt.* Ezen értelembe veszszük, és értyük a' Szent Iráinak elő-hozott szavait; mivel ottan a' Bölts a' Bálványokról szóll, mellyekkel az emberek, mint teremtett állatokkal (Isteni tiszteletett adván nékik) viszsza élnek, 's-é miátt Istennek utálatos gyűlöltségére vannak.

Harmadik ellen-vetés. De a' teremtett állatok helyesen élvén-is velek, nem vezetnek Istennek ismérésére; tehát semmit sem ér a' felelet. *Bizonyít. az első rész*; nem lehet a' teremtett állatokról vett okoskodásból Istennek lételét meg-mutatni; tehát 's a' többi. *Bizonyítatik az első rész*, nem helyesen okoskodnánk így: adatik ez, vagy amaz ember, tehát adatik felsőbb, 's leg-nagyobb ember, azért így sem okoskodunk helyesen: adatik ez, vagy amaz jó, tehát adatik főbb, 's leg-nagyobb jó, melly az Isten.

Felelek, *tagadom az első részt.* A' *Bizonyításban tagadom az első részt, Ismét annak Bizonyításában tagadom a' következőt, 's külömbséget adok*: mert ha nem vólna főbb, 's leg-nagyobb jó, nem lenne kitől származhatnának más történhető, 's alkotott jók; ellenben, hanem vólna főbb, 's leg-nagyobb ember, még-is alkottathatnának főbb, 's leg-nagyobb emberek.

Negye-

Negyedik ellen-vetés. Ha nem vólna főbb, 's leg-nagyobb jó, még-is a' történhető, 's teremtett jók alkottathatnának; tehát semmire-való feletet *Bizonyít. az első részt*, Nints főbb, 's leg-nagyobb jó tudni-illik Isten; tehát ha nem vólna-is főbb, 's leg-nagyobb jó, még-is alkottathatnának a' történhető jók. *Bizonyít. az első részt*; ha vólna főbb, 's leg-nagyobb jó minden rosszat a' világról el-vinne, de azt nem tselekszi; tehát 's a' többi. A' nagyobb rész bizonyos, mivel ha véghetetlen meleg vólna, minden hideget ki-rekesztene, Úgy ha véghetetlen rosz vólna, minden jót ki-zárna.

Felelek tagadom az első részt. A' *Bizonyít. tagadom az első részt.* Ennek *bizonyításában tagadom a' nagyobb részt.* Annak *bizonyításában tagadom a' következőt, 's. különbséget adok*: mert a' főbb, leg-nagyobb, és véghetetlen jó a' minémű az Isten, mindeneken (Istensége-kívül) szabad akarattyának tökélletessége-ből el-nézheti, 's el-tűrheti e' világon a' rosszakat: de a' véghetetlen meleg, úgy a' véghetetlen rosz (ha vólna) mint szükséges munkalkodó, szükség-képpen munkálkodna, azért minden hideget a' meleg, és minden rosszat a' jó ki-rekesztene.

Ötödik ellen-vetés. A' véghetetlen Bőltsnek kellene minden rosszat magán kivül-is meg-gátolni; de ha Isten vólna, véghetetlen Bőlts lévén; tehát semmi rosznak nem kellene lenni.

Felelek, különböztetem a' nagyobb részt. A' véghetetlen Bőltsnek kellene minden rosszat magán-kivül-is meg-gátolni, ha azoknak meg-engedési semmi jó végre nem tzéloznának, *elereszstem a' nagyobb részt.* Ha jó végre tzéloznak, *tagadom a' nagyobb*

gyobb részt, és *meg-engedvén a' kissebb részt*, *tagadom a' következőt.* Az Isten tehát ezen, és több más titkos végekre nézve nem gátollya a' rosszakat: *Elősszőr* az ember, szabad akaratyának sértődése-miatt, hogy e' képpen könyörülő irgalmasságát meg-mutassa, *Másodszor* szabadon botsátván a' meg-atalkodot bűnöst gonoságinak bőntetésére, hogy e' képen ostorozó igasságát ki-nyilatkoztassa. Erről többet szóllanak a' *Theologusok*, az az, az Istenről-való beszédnek Tanúlói.

MÁSODIK KÉRDÉS.

Lehet-é természeti okokkal az Angyaloknak lételét meg-mutatni?

Fel-jegyzés. Némelly régi Atyák vélték az Angyalokat legvékonyabb testből egybe szerkeztetni; mostanába immár a' Szent Irásnak világos szavaira nézve test-nélkül valóknak taníttatnak. Ugyan-is, ha az Angyalok testekből állanának egy *Legio* (melly hat ezer hat száz hatból áll) egy meg-szállott emberbe nem férhetne, ajtó bé-téve sem mehetne a' házba. Az Angyalok külső-képpen romlandók, mivel Istentől szabadosan alkottatván semmiségekben mehetnek. A' testeket, mellyeket az embereknek láthatóúl meg-jelennek a'mint *Mojses* első könyv. 33-dik részében *Jákob* az Angyallal küszkődőt; ismét azon könyvnek 18-dik részében: a' Sodomiak látták *Lót'*, házába bé-menni az Angyalokat; vagy a' levegő-égből, gőzökből, vagy kődökből, és ezekhez hasonlókból formállyák.

Végezés. Ambár az Angyaloknak lételek a' Saducæusok ellen (kik Krisztusnak idejében a' lelkeknek lételet, és az halottaknak fel-támadását tagadták) a' Szent Irásból nyílván ki-tesék; úgy-mint *Szent Máte* Evangelistának első részéből: *az Úr Angyala meg-jelenék néki álmába. Szent Lukátsnál: küldeték Gabriel Archangyal*, és több helyekből: még-is természet-szerént-való okokkal világosan lételek meg-nem mutathattatnak, hanem javasoltathatnak.

Bizonyi-

Bizonyítatik az első réſz. Ha az Angyaloknak lételek nyílván a' terméſzettől költsönözött okokból meg-mutattathatnának; vagy tſudálatos tſelekedeteknek módgyából, vagy az egeknek mozdúlásából, vagy a' világnak tekélletesſégéből mutattatnék-meg? de ezekből nyílván meg-nem mutathatni: tehát a, terméſzet-ſzerént-való okokkal az Angyaloknak lételek, világoſan meg-nem mutattathatik. *Bizonyít. a' kiſſebb réſz*, nem tſudálatos tſelekedetekből, 's Lételekből, mert mind azok a' teſtől el-váltt kárhozott lelkeknek tulajdoníthatnak (a'mint *Theophilus Rajnaldus* tanittya) ſem az egeknek forgáſiból, 's-mozdúláſiból, mivel ſokan az egeket tulajdon erejekvel mozdúlni állíttyák; és ha kűlsőktűl mozdúlnának-is, az Iſten el-fáradhatatlanúl mozdíthatná: ſe nem a' világnak tőkélletesſégéből; mert a' világnak tőkélletesſége bőven ki-tetſzik az értelmes lelkeknek létéből: tehát nyílván a' terméſzet-ſzerént-való okokból meg-nem mutattathatnak az Angyaloknak lételek.

Bizonyítatik a' máſodik réſz. Az Angyal lételének lehetséges alkotója a' világ égéſzségéhez tartozik, és Iſtennek véghetetlen bőltseségét, Jóságát, 's-hatalmát nyílván ki-mutattya: tehát az Angyaloknak lételek javaſoltathatnak. E' mellet ſok tſudálatos dolgok, miveléſek, mind az őrdőngősöktől, boſzorkányoktól, mind a' varáslóktól vitetnek véghez, mellyek terméſzet-ſzerént-való erejeket felől haladgyák: illyenek a' fa-képnek jelenlétére a' kivánt dolgokról feleleteket adni, a' távúl lévő dolgokat jelen-valók a' tenni, fergetegeket támaſztani, ajtók bé-téve a' ſzobákba menni, de ezen tſudálatos dolgoknak oka nem lehet az Iſten, mivel ſzent nevének említésére azok el-oſzlanak; tehát oka leſz a' gonoſz Angyal, *ſubſummo* fel-veſzem, De ha van gonoſz Angyal mint gonoſz miveléſeknek véghez

vivő-

vivője, adatnak jó Angyalok-is, a' jó miveléſeknek véghez vitelére.

Ellen-vétés az első réſzre. Az Iſten e' világot tökélleteſségben alkotta; tehát a' világnak tökélleteſségéből nyílván meg-mutattathatik az Angyaloknak lételek. *Bizonyít. a' következő*, a' világnak tökélleteſsége eléggé ki-nem tetſzik az értelmes okos lelkekből: tehát. *Bizonyít. az első réſz*, azon értelmes lelkek-által tetſzik ki eléggé a' világnak tekő leteſsége, melly az Iſtent munkáiban kővetheti, de az Angyal illyen értelmes lélek, mert valamint az Iſten tſak az értelem, és akarat-által munkálkodik, úgy az Angyal: az emberi értelmes lélek pedig az értéſen, és az akaraton-kívül éléſt-is, tehát a' világnak tekőlleteſsége, 's a' többi.

Felelek, tagadom a' következőt. A' *Bizonyításban tagadom az első réſzt*; annak *Bizonyításában kölömböztetem az első réſzt*; azon értelmes lélek-által eléggé ki-tetſzik a' világnak tekőlleteſsége, melly az Iſtent munkáiban kővetheti, és a' terméſzetnek világoſságából meg-iſmértethetik, hogy az Iſten illyen teremtett állat által a' minémű az Angyal a' világnak tekőlleteſségét kévánta ki-nyílatkoztatni, *tagadom az első réſzt.* Azon értelmes lélek-által eléggé ki-tetſzik a' világnak tekőlleteſsége, melly az Iſtent munkáiban kővethehi, és a' terméſzetnek világoſságából meg-nem iſmérhetni, hogy az Iſten ollyas teremtett állat által a' minémű az Angyal, a' világnak tekőlleteſségét kívántá ki-nyílatkoztatni, *meg-engedem az első réſzt, és tagadom a' következőt.* Mivel azért a' terméſzetnek világoſságából nyílván ki-nem tetſzik, hogy Iſten ő Szent Felsége e' világnak tekőlleteſségét kívánta az Angyalok-által ki-nyílatkoztatni; azért a' világnak tekőlleteſségéből tſak javaſoltathatik azoknak lételek. És ámbár helyeſebben

hasonlíttathatik az Angyal Istenhez a' munkálkodásokban, 's-miveléſekben az értelmes léleknél; mind-azáltal az értelmes lélek-is tulajdon módgyának munkálkodása-ſzerént, némellyekben hasonlíttathatik az Istenhez.

Első ellen-vetés a' második réſz ellen. A' Bizonyításban elő hozott tsudalatos dolgok a' terméſzetnek mértékletlenségéből ſzármaznak, úgy-mint a' nehéz kedv-indító gonoſz feketeő nedveſségtől, a'mint *Ariſtoteles* taníttya 3. *Probl. quæſt. l.* tehát a' tsudálatos dolgokból nem javaſoltathatik.

Felelek, tagadom az első réſzt. Mert a' gyenge, és beteges embernek akár minémű változáſa légyen, a' nehéz kedv indító gonoſz fekete nedveſség, 's-más ártalmas nedveſségek-miatt helyeſen nem ſzólhat, nem beſzélhet annak-előtte nem tanúlt, 's-hallott idegen nyelveken; ſem a' távúl történt dolgokat bizonyoſan nem mondhattya, a' mint a' lelkektől meg-ſzállott embereken tapaſztallyúk. *Ariſtoteles* pedig abban a' vélekedésben hibázott.

Második ellen-vetés. De az emberek azon tsudálatos dolgokat meg-tselekedhették, ha ſemmi lelkektől nem igazgatattak-is, tehát ſemmit ſemér a' felelet. *Bizonyít. az első réſz*; a' gonoſz lelkektől meg-ſzálottak azon képzésnek, 's-gondolkodásnak mértékleteſségében lehetnek, a' mellyben az idegen nyelveknek ſzerzői vóltak, midőn azokat ſzerzették, tehát idegen nyelven ſzólhat a' lelkeknek minden ſegétsége-nélkül.

Felelek, tagadom az első réſzt. A' *Bizonyít. el-ereſztem az első réſzt*; és *tagadom a' következőt.* Mivel akarminémű légyen a' nedveſségeknek mértékleteſsége, de ſemmi haſonlatoſsága, és ſzóvetsége nem lehet a' ſzónak ki-mondásával, vagy ki-jelentésével: mert a' ſzókat formállyúk, 's-ejtyűk a' mint akarjúk

gondo-

gondolatiknak ki-nyilatkoztatására; azért nem ſzármazhatik a' meg-ſzállottaknak idegen nyelvű ſzólláſok a' nedveſségeknek hirtelen-való indúlatiból.

Harmadik ellen-vetés. Sokſzor a' gonoſz lelkektől megſzálottak az Hóldnak némelly fertályiban keményebben gyötrettetnek, de ez jele, hogy a' nedveſségeknek nagy változáſa légyen bennek, tehát, 's a' többi.

Felelek, hogy az hóldnak némelly fertályiban erősebben, és ſok féle-képpen gyötrettetnek a' meg-ſzállottak nem tſuda: mert a' gonoſz lélek a' nedveſségnek keſerves, és súllyos változásával könnyebben ki-mutathattya dühöſségét, midőn a' nedveſségek, vagy igen bővelkednek, vagy el-fogynak, a' mint az hóldnak változáſiban történik, ezt pedig tſelekſzik, hogy ne nékik, hanem az hóldnak tulajdonítaſsék a' gyötrés, és kínzás.

A' Boldog Angyalok (a'mint taníttyák a' Theologuſok) két féle módon iſmérik, és tudgyák e' világon történt dolgokat; *per ſcientiam matutinam*, az az, a' reggeli tudomány-által, és *per veſpertinam*, az az, eſtvéli tudomány-által; a' reggeli tudomány nem egyébb, hanem, hogy az Iſtenben mint-egy tükörben minden teremtett állatok, 's-meg-lett dolgok fényes kedvén, abban mindeneket egy tekéntettel meg-látnak. Az eſtvéli az, midőn értelmeknek ereje-által, láttyák a' történt dolgokat. Beſzélnek-is egy máshoz az Angyalok, nem ugyan teſti nyelvel mint az emberek, hanem e'-képpen: mikor egyik Angyal péld. ok. *A.* valamelly dolgot túd, és iſmér, akarja a' máſik *B.* Angyallal közleni, tehát az *A.* Angyal iſmérésének értelmes, 's-belső tſelekedetinek ki-jelentő képét a' *B.* Angyalra,

kivel akar beſzélleni ismérésének képét le-rajzollya, a' le-rajzoló Angyal beſzéllőnek, a' kire rajzoltatik hallónak neveztetik. Mivel pedig ſzabadoſan adhattya, és rajzolhattya iſmérésének képét az Angyal: azért mikor akarja, 's-tetſzik beſzélhet egy Angyalhoz, hogy a' többi Angyalok ſe ne hallyák, ſe ne értsék.

Az Ördögök vétkek-miatt nem büntettettek-meg alkotáſoknak idején adatott terméſzet-ſzerént-való javakban, hanem ingyen adatott ajándékoktól, (a' minémű vólt Iſtennek terméſzet-felett-való iſmérése) értelmek meg-foſztatott: és akarattyok meg-átalkodva maradott, melly-miatt helyre hozathatatlanúl vétkeztek, és örökös kárhozatra vettettek.

Minnyájan a' pártos Angyalok Pokolnak mélységére taſzíttattak-é? bizontalan: mivel jól-lehet minnyájan ſzenvedgyék a' tűznek égetését, mindazáltal a' közönséges vélekedés-ſzerént ſokak Iſtennek engedelméből a' levegő-égben, és más helyeken e' világon kéſirtéſinkre maradtak; a'vagy, hogy látván magoknál ſokkal alább-való, 's-gyarlóbb embereket Iſtennek hív ſzólgálása, 's tiſztelése-által az örök boldogságot, mellyből ők ſzámki vettettek, el-nyerni, az irígységtől nagyobban gyötörteſſenek. Máſok vélik minnyájan a' pártos Angyalokat vétkek-után Pokolra vettetni, a' honnan Iſtennek engedelméből előſzör ki-jőt Luciper első ſzűléinknek kíſirtésére, utánna moſt ezek, moſt amazok.

Valamint hogy Iſtennek véghetetlen gond-viſelésével kórmányoztatik ſzéles e' világ, az emberekre pedig külőnös gond-viſeléſe lévén minden embernek őrizésére Angyalt rendeltt, a'mint a' koronás Proféta 90 dik Zsoltárába énekli: *Angyalidnak paran-*

parantsolt felőled: hogy meg-őrizzenek tégedʼ minden utaidban; úgy az őrdőgőknek engedelem hagyatatott az embereknek kísírtésére aʼ végből, hogy az emberek az őrdőgők leſt hányó kísírtetinek ellene álván, ʼs intſelkedéſeket meg-győzvén érdemek ſzaporodgyon. Vagyon-é pedig minden embernek kísírtő őrdőge aʼ mint őrző Angyala? Hitűnknek ágazatya nem tartya: mindazáltal némelly Bőltſek javalható okokból taníttyák; mert *Jób* Pátriarka ſzemei-előtt viſelvén kűlőmbb-féle fortélyos keleptzeit, ezen ſzókra fakad: *hartz embernek élete eʼ jőldőn*, erre-való nézve int minnyájunkat *Szent Péter* Apoſtol levelének 5-dik réſzében: józanak legyetek, és vígázzatok; mert aʼ ti ellenségtek az őrdőg mint ordító Oroſzlány járván keres kit el-nyellyen.

Nem tſak minden embernek rendeltetett őrző Angyala, hanem aʼ Gyűlekezeteknek, Tartományoknak, Városoknak, Helységeknek, és Orſzágoknak-is, aʼ Pápáknak pedig, Királyokrak, Fejedelmeknek; és tőbb más felső ſzemélyeknek, azon Angyal-kivűl, melly nékik mint embereknek rendeltetett, más Angyal-is adatott; aʼ kitől vígyázáſok alá hagyatatott kőzségnek kórmányozásában igazgattatnak, aʼmint *Daniel Proſéta* könyvének 10-dik réſzében olvaſsúk: mi-képpen aʼ Persáknak Fejedelme, az az, Perſa Orſzágnak Angyala, fogságban tartatott. Iſraël népének Fejedelme, az az, Angyala-kőzőtt vetekedés eredett, ha aʼ ſanyarú fogságból ſzabadúlandó lenne-é aʼ Zſidó nép? aʼ Persáknak Angyala kérte Iſtentől aʼ Zſidó népet fogságban tartatni, mert aʼ Persák aʼ Zſidóktól Iſtennek tett tiſzteleteket, áldozatokat látván; ſokan térnek vala-meg aʼ Pogányságból. Aʼ Zſidóknak Angyala ellenben ſzabadúlását kérte, ne találntán rabságban tartatván az igaz űdvezűlendő Hittől el-pártolna. Ha pedig aʼ világi Fejedelmeknek, Királyoknak, Tsá-

ſzároknak különös őrző Angyal rendeltetik, annál inkább a' lelki Páſztoroknak, Pápáknak, Püſpököknek: innen *Szent János* titkos látáſa könyvének 2-dik, és 3-dik réſzében, az hét Anya-ſzentegyháznak hét őrző, 's-igazgató Angyali említetnek.

Vannak valósággal Boſzorkányok, bű bájoſok, és ördöngősök, nyílván előnkbe adgya ezt *Moiſeſnek* 2-dik könyve 1-dik réſzében: midőn *Moſes'*, és *Aáron'* veſzeje kígyóvá változott; látván Faraó Király hivatá a' Böltſeket, bű-bájoſokat, és haſonló-képpen tſelekedének. Királyok első könyvének 18-dik réſzében *Saul* Király őrdöngős Aſzſzonyhoz folyamodott. Apoſtolok tſelekedetinek 8-dik réſzében emlékezett vagyon *Simon* nevű őrdöngős férfiúról. Ugyan *Moſes* máſodik könyvének 22-dik réſzében parantſollya Iſten: *a' bű-bájoſokat ne ſzenved élni.* Haſonlót olvasunk 3-dik könyvének 20-dik réſzében, 27-dik versében. Az Anya-ſzent-egyháznak Törvényében *Cauſa 26. quæſt.* 3. & 5. Magyar-Orſág Törvényében, *Szent Iſtván* Király'nak máſodik könyvében, az 4-dik ötödik, és 32-dik réſzében. *Sz. László* Király könyvének 34-dik réſzében. Az ártalmas tſelekedetekből-is ki-tetſzik a' Boſzorkányoknak letelek, úgy-mint a' ſok-féle betegségekből, nyavalyákból, és tagoknak súgorodáſiból; kötéſekből, mellyekkel tſigázzák az embereket, barmokat; az hirtelen támaſztott jég-esőből, ſzél-vézekből, és ſzámtalan tſetſemős gyermekeknek hirtelen eſett változáſiból, 's halálokból: mert a' Boſzorkányok leg-inkább teſelkednek a' tſetſemős kisdedek-után, hogy ſzivetskéjeket el-ragadhaſsák, véreket kőldőkőkön ki-ſzihaſsák, mellyekkel a' kenéſekbén, 's több ártalmas tſelekedetekben élnek: a'mint egy Boſzorkányról irattatik; meg-útálván az őrdőgi meſterségeket ſzívébe ſzállott, gonoſzságáról töredelmes gyónáſt tévén meg-vallotta, hogy hegyes tőt a' kisdedeknek fejek' lágyán bé-súrván, negyven ártatlan

gyer-

gyermeket ôltt-meg: Intetnek azért a' ſzûlék bôltsôben fekvô gyermekeknek ſzenteltt vízzel, és a' Szent Kereſztnek jelével-való meg-ôrzésére. Midôn pedig a' Boſzorkányok, 's ôrdôngôsôk az ôrdôgi meſterſégeknek tanúlására ajánlyák magokat, a' Szent kereſztséget, a' Hitnek ágozatit meg-tagadgyák, a' Sz. kereſztet lábokkal tapodgyák, és az ôrdôgnek hív ſzolgálattyára magokat hittel kôtelezik, viſzontag, az ôrdôg ôrôkôs ſzerentsét véghetetlen ôrômet ígér, 's azonnal egy ôrdôg kinek-kinek ôrzésére, és oktatására rendeltetik.

A' Boſzorkányságnak, bû-bájoſságnak jelei ezek: elôſzſzôr, rendetlen módokkal, ſzertartáſokkal-való éléſek, mellyeknek ſem terméſzet-ſzerént, ſem Iſtennek kûlônôs jó vóltából, ſem az Anya-ſzent-egyháznak rendeléséból az el-nyerni kivánt tárgyal ſzôvetsége nintſen, péd. ok. kereſzt-útra áni, idegen ſzókkal, iſméretlen nevekkel élni, ſzokatlan rend-tartáſokat, 's jeleket tartani. Máſzodſzor, a' madaraknak repûléſekbôl a' jôvendô dolgoknak bizonyos jôvendôléſe; ez deák nyelven *aruſpicium*. Harmadſzor, a' kezeknek kôzepén látſzatos lineákból, húzáſokból a' ſzûletéſnek napja, honapja, és tôbb más jôvendô, vagy el-múltt titkoknak bizonyos meg-mondáſa. Negyedſzer, a' ſorſok-által az el-rejtett dolgoknak nyômozáſa, péld. ok. midôn a' Leányok karátſon etzakáján bizonyos rend-tartáſal edénybe vizet teſznek az aſztalra, hogy jôvendô férjeket abban ſzemlélhetſék. Az ôrdôgi meſterſégeknek kezdôje vólt *Noénak* átkozott fia *Cham* (a'mint *Kircherus*, és *Schotto* emlékeznek) mivel ô a' víz-ôzôn elôtt *Káinnak* gonoſzságban el-merûltt maradékitól tamúlta: ûdôvel ôrdôngôs Tudománnyát máſokkal kôzlôtte, kiváltt a' *Chaldæuſokkal*, 's *Perſákkal*, kiknek Orſzágiban a' nyelveknek bomláſa után lakott; tôlôk Iſteni tiſztelettel *Zur-Aſter* az az, eleven tſillagnak nevezete alatt betsûltetett; kôvetôi

tői *Zoroaſtrenek*, a' többi bű-bájos meſterségekkel, tudományokkal élők *Zoroaſtreſeknek* neveztettek.

Mély, 's-éles Doktor *Scotus János in 2dum Diſt. 8. quæſt. unica* tanittya a' Boſzorkányokat valóságoſan nem tſak tetſzés-képpen a' gyülekezetekbe, vendégségekbe, és múlatságokban vitetni; 's hordoztatni; erről bizonyoságot teſznek ſzámtalan történétek: oka-is vagyon; mert ha a' jó Angyalok természet-ſzerént-való erejekkel már egy, már más helyre zihetik, és hordozhattyák az embereket, a'mint *Habakuk* Profátáról *Daniel* könyvének 4-dik réſze irja; és *Filep* Apoſtolról Apoſtolok' tſelekedetinek 8dik réſzében vagyon írva, nem külömben az ördögök természet-ſzerént-való erejekben, ajándékokban, a' vétek után-is megmaradván, az embereknek hordozását meg-tehetik. Ezt jelenti *Sz. Márk* Evangyeliſta a' ſertéſekben ſzállott ördögökkel: mindazáltal többſzör képzéſekkel tsúfoltatik elméjek, 's érzékenységek. Erről, a' ki bővebb Tudományt akar; olvaſſa a' *Theologiát*.

HARMADIK KÉRDÉS.

Az értelmes Lelkek természet-szerént halhatatlanok-é?

Fel-Jegyzés. Az ötödik *Lateranomi* 2-dik *Julius*, és 10-dik *Leo* Pápak alatt tartatott Gyülekezetekben, parantsoltatott a' Filosofusoknak; hogy az értelmes lelkek' halhatatlanságának megmutatásában szorgalmatossabban iparkodnának, 's-annak halhatatlanságát, nem tsak a' Szent Irásnak, Szent Atyáknak, és hiteles embereknek bizonyságiból; hanem a' természet-szerént-való okokból is meg-mutatsák, 's meg-erősitsék; mivel éppen azon időben a' *Bononiai* Akademiának tanítója *Pomponatius Péter Leucipiusnak*, *és Epikureusnak* alattomban-való mesterséges tsalárdtságitól tőrbe ejtetvén, nyilván tanitani nem átallotta az értelmes lelkeket a' Szent Irásnak szavai, és az Anya-szent-egyháznak végezési szerént halhatatlanoknak, a' természéttől vett okokra nézve halandóknak. Hogy tehát azon mételes tévelygés a' keresztény nép közül ki-irtatnék, az említett Szent Gyülekezet kárhoztatta azon vélekedést.

Az értelmes lelkeknek halhatatlanságát, és örökös maradását még a' Pogány Filosofusok közül-is sokan tsúpán a' természetnek világosságából meg-ismérték: mivel *Laertiusnak* bizonysága-szerént; *in vita Thaletis*, *Thales Milesius* a' Görögöknek nagy nevezetű Bőltse leg-első az értelmes lelkeknek halhatatlanságát tanította: utánna *Orismegistus*, *Zoroastes*, *Anaxagoras*, de kivált *Socrates*, ki midőn (a'mint *Cicero* szóll *lib.* 1mo. *99. Tuscul*) hálá adatlan népétől halálra ítiltetvén a' méregnek ivasára kárhoztatott vólna, kezébe vévé a' pohárt mondván: *két féle út-*

tya vagyon a' teſtekből el-távozott lelkeknek egyik sűrő, homályos, igen félelmes, és az Iſtenek' gyülekezetétől ki-rekeſztetett : ezen mennek a' gonoſzságoknak ſzolgái, 's a' törvénytelen tiltott gyűnyörűségeknek vadáſzſzi. Máſik út ditsőséges, gyönyörűségekkel, tellyes ezen a' tökélleteſek, a' tiſztaságot kedvellők, és teſtekben Iſtennek életét követők járnak.

Belső-képpen, és terméſzet-ſzerént halhatatlanok, az az, élőnek mondatik az, melly a' terméſzetnek erejéből életétől meg-nem foſztathatik; a'vagy a' terméſzetnek erejéből arra nem juthat, hogy valaha az élet hivatalyának véghez vitelére alkalmatlan lenne. Kűlső-képpen halhatatlan az, melly ſemmi kűlső munkálkodó által, életétől meg-nem foſztattathatik: itten azért nyómozzúk, ha terméſzet-ſzerént, belső-képpen halhatatlan é az értelmes Lélek? nem pedig kűlső-képpen; mert bizonyos, hogy az Iſtentől, mint kűlső mivelőtől ſemmivé tetethetik a' lélek.

Végezés. Az értelmes Lélek belső-képpen, terméſzet-ſzerént halhatatlan. Hitűnknek ágazattya tarttya.

Bizonyitatik, elősſzőr. Prædikát: könyv. 12-dik réſzében mondatik: *el-mégyen az ember az örökké valóságnak házába. Szent Máténál* az 25-dik réſzében: *mennyetek átkozattak az örök tűzre.* Bőltſeség könyv. 3-dik réſzében: *az Igazaknak lelkei Iſtennek kezében vannak, látſzattak meg-halni az eſztelenek' ſzemeinek, az Igazak pedig örökké élnek.* El-hagyván a' Szent Atyáknak ſokaſságát *Szent Kelemennel*, minnyájan tanittyák: *mi halhatatlannak tartyúk az értelmes Lelket, nem-is veſznek-el, mint a' teſtek, hanem örökké meg-maradnak.*

Bizo-

Bizonyítatik másodszor. Nem mondatnék alkalmatos gondviselőnek, és igaznak az Isten, ha a' léleknek halhatatlansága nem vólna, de azt az Istenről nem lehet hirdetni; tehát a' lélek halhatatlan. *Bizonyít. a' nagyobb részr.* Akkor méltán fedhettetnék az Isten igazságtalanságról, 's gond-viselésérôl, mikor a' tökélletes igaz emberek, életekben sokakat minden örökké-való jónak el-nyerése, 's-reménsége-nélkûl szenvednének; a' gonoszak megint e' világi gyönyörûségekben minden örök büntesésnek félelmén-kivûl élnének; de így történne, ha halandó lenne a' lélek, tehát, 's a' többi. Ugyan-is tapasztallyúk, melly sok vásott erkôltsû, feslett életû emberek büntetetlen maradnak, sôt néha mennél gonoszabbak, annál nagyobb elômenetellel e' világon szerentséltetnek: mások ellenben a' jókban szûntelen foglalatoskodnak, véghez vitt jóságos tselekedetek e' világon nem jútalmaztatik, még rágalmazó nyelvekkel, boszúságokkal illettetnek, sok-féle szerentsétlenségekkel szomoríttatnak: tehát, hogy a' gonoszak gonoszságoknak büntetését, 's az Igazak igazságoknak jútalmát vegyék, halhatatlannak kell lenni a' Léleknek.

Bizonyít. harmadszor a' természettôl vett okokkal. Az értelmes Lélek természet-szerént részekbôl nem áll, és matéria-nélkûl vagyon, tehát természet-szerént halhatatlan. *Bizonyít. a' következô,* minden a' mi meg-szûnik, vagy el-múlik, és elvész; vagy a' gondos rendeléseknek fogyatkozása miatt vész el, vagy a' meg-tartónak fogyatkozásá, vagy az ellenkezôknek helyheztetése miatt vész-el, avagy hogy tovább lételét, 's tartását nem kivánnya? De az értelmes lélek azért-is, hogy Lelki, test nélkûl-való, az elô számlátt okokra nézve meg-nem szûnik, 's el-nem vész; tehát. A' nagyobb rész nyílván-való. A' *kissebb része bizonyít.* nem a' gondos rendelésnek fogyatkozása miatt, mert egyedûl az Isten tarttya az értelmes

Lelket: abból sem, hogy az értelmes Lélek tovább tartatni, és lenni nem kívánna, mivel minden teremtetett állat természetszerént óhajtya magának tartását; tehát az értelmes Lélek természet-szerént halhatatlan.

Első ellen-vetés. *Moises* első könyvének 34-dik részében mondá *Ruben* Atyafiainak: *meg-ne öllyétek az ő Lelkét.* *Salamon* Prædik. könyv. 3-dik részében: *egy az embernek, és a' barmoknak el-veszések mind a' kettőnek egy állapottyok vagyon, valamint az ember meg hal, úgy azok-is meg-halnak*, de a' barmok Lelkekszerént halnak-meg; tehát az emberek-is. Ismét Bölcsség könyv. 2-dik részében irva van: *semmiből szűlettettünk, és azután leszűnk mintha nem-is lettünk volna.* A' *Nicænumi* Gyülekezet helybe hadta *Sofroniusnak* emez tanítását: *a' Lélek a' kegyelem-által halhatatlan, tehát, 's a' többi.*

Felelek, tagadom a' következőt; a' két első tzikkely szóll e' jelen-való életnek el-veszténéről, a'mint *Szent Hyeronimus* fejtegeti. Az harmadik tzikkelyben szóll *Salamon* az eszteleneknek személyiben, kik gonoszságokban idejeket töltvén a' következendő örök gyötrelmeknek félelmétől tartván, Lelkeknek romlását kívánnyák; a'mint a' következendő igék azon részben, és versben világosan említik: *ezeket gondolták a' gonoszok, és hibáztak.*

Sofronius a' kegyelem, és a' malaszt-által a' Léleknek halhatatlanságát tanítvan: értetik szollani Istennek gond-viselő megtartásáról, melly a' Léleknek a' testől el-válása után való megmaradására szükséges, kit Isten mint mindenható Úr el-rontathatna, és semmivé tehetne.

Más-

Máſodik ellen-vetés. A' teſt romlandó, veſzendő, tehát a' Lélek-is, mert a' Léleknek haſonlítatni kell a' teſthez a' mint moſtanában-is a' teſthez kaptſoltatván annak rendeléſit kőveti.

Felelek, tagadom a' következőt. A' Lélek az életben a' teſtel egybe foglaltatván, egygyűtt az érzékenységek-által munkálkodván, kőveti munkálodáſiba a' teſtet: de onnan nem következik, hogy a' Lélek vólna egy állatú a' teſtel.

Harmadik ellen-vetés. A' Lélek felettébb irtózik az elváláſtól, a'mint tapaſztallyúk az haldokló emberekben; tehát elvéſz a' Lélek.

Felelek, meg-engedem az első réſzt, és tagadom a' következőt. Azon irtózáſa a' Léleknek nem ered el-veſztésének félelme miatt, hanem ezen okból: hogy a' Lélek éltetvén a' teſtet tovább-ra-is éltetni kivánnya; vagy a' világi győnyőrűségeknek el-hagyáſáért, vagy, hogy tudván őrőkké valóſágát, nem tudván pedig boldogúláſágát, fél, és retteg.

Negyedik ellen-vetés. Ha az értelmes Lélek halhatatlan vólna, vagy azért vólna halhatatlan, hogy teſt kivűl, és matéria kivűl-való, vagy hogy *Subſtantia*, az az, magában álló? de ezen okokból nem lehet halhatatlan, tehát. *Bizonyit. a' kiſſebb réſz réſzenként*; nem az elsőre nézve, mert a' Léleknek mind terméſzete-ſzerént, mind terméſzet-felett való tſelekedeti Lelkiek, mégis azok el-veſznek. *A' máſodikra nézve ſem*; mert a' magában álló dolgok romlandóság alá vetettek: tehát az emlétett okokból halhatatlan nem lehet.

Felelek, tagadom a' kiſſebb réſzt. Annak *bizonyitáſara*, mondom: az értelmes Lelkeknek halhatatlanságait az említett két okból ſzármazni.

Ötödik ellen-vetés. De a' Lelki magában meg-álló dolog a' minémű az értelmes Lélek múnkálódáſiban a' teſtől függ, tehát el-romolván a' teſt el-romlik a' Lélek. *Bizonyitatik az első réſz.* Az értelmes Lélek nem alkottatik elébb, hanem midőn a' teſt ellegendő-képpen el-rendeltetet az élet hivatalyának véghez vitelére: nem-is munkálkodik, hanem az érzékenységek-által, tehát nem halhatatlan.

Felelek, külömböztetem az első réſzt. A' Lélek a' teſtől függy úgy, hogy alkotatáſa ne leheſſen a' teſtel egybe foglaltatáſa-előtt, ſe ne munkálkodhaſsék a' teſten-kivül, *tagadom az első réſzt.* Úgy, hogy mint nemes réſz kívántaſsék az ember teſtének éltetésére, és a' teſt nélkül-is munkálkodhaſsék, *meg-engedem az első réſzt*, és *tagadom a' következőt.*

Hatodik ellen-vetés. A' mi ellenkező dolgokat magában foglal az romlandó, de ollyan az értelmes Lélek, mivel magában tudományt, hibát, jó erkőltsőt, 's gonoſzságot foglal; tehát.

Felelek, kölömböztetem a' nagyobb réſzt. A' mi magában olly ellenkező dolgokat foglal, mellyek egybe nem férhetnek a' minémű az hideg, és meleg, az romlandó, *meg-engedem a' nagyobb réſzt.* A' mi magában értelmes ellenkező dolgokat foglal, a' minémű a' tudomány, és hiba *tagadom a' nagyobb réſzt.* Ezen értelemben *tagadom a' kiſſebb réſzt*, és *a' következőt.* Mert a' tudomány, és hiba nem az értelmes Lelkekkel ellenkeznek, hanem egy máſſal; 's ezért egyik a' máſikát ki-űzi.

Hete-

Hetedik ellen-vetés. Az értelmes Lélek a' testel egygyűtt veszi eredetét, a' test lankadván, lankad a' Lélek, erősödvén a' test, erősödik a' Lélek, tehát meg-halván a' test, meghal a' Lélek.

Felelek elősszór, tagadom az első részt. Mivel az értelmes Lélek nem alkottatik egygyűtt a' testel, hanem a' test alkalmatossá tétetvén az élet' hívatalyának véghez vitelére alkottatik, és testbe öntettetik, hogy vele egyetemben munkálkodgyék.

Felelek másodszor, külömbóztetem az első részt. Az értelmes Lélek egygyűt veszi a' testel eredetét a' teremtés-által, *meg-engedem az első részt.* A' nemzés-által, *tagadom az első részt,* és *a' következőt.* Mivel a' Lélek alkottatik magának, és más dolognak semmiségéből, azért csak Istentől veheti eredetét, és senkitől az Istenen kívül el-nem rontathatik: a' test pedig matariából álván romlandó, halandó, és veszendő.

Nyóltzadik ellen-vetés. A' minek kezdete, és eleje vagyon, annak vége-is vagyon *Aristotelesnek* tanítása-szerént *Lib. de cælo cap. 12.* de az értelmes Léleknek vagyon kezdete, tehát lészen vége-is.

Felelek, külömbóztetem a' nagyobb részt. A' minek kezdete, és eleje vagyon a' nemzés-által, mint a' testeknek, *elereszstem a' nagyobb részt*; a' minek kezdete, és eleje vagyon az alkotás-által, annak vége-is vagyon, *tagadom a' nagyobb részt.* Igy *külömbóztetvén a' kissébb részt*; *tagadom a' következőt.*

Kileu-

Kilentzedik ellen-vetés. Az értések, és akaráſok jól-lehet Lelkiek, még-is terméſzet-ſzerént el-rontatnak : a' ſzentelő malaſzt a' mint taníttyák a' *Theologuſok*, az halálos vétekkel el-nem rontatik ugyan, de meg-ſzűnik ; tehát az értelmes Lélek-is meg-ſzűnhet.

Felelek, tagadom a' kövétkezőt, 's külömbséget adok: az értések, akaráſok, és a' ſzentelő malaſztok Lelkiek, de *accidenſek*, az az, magokban meg-nem álló valóságok, az e' félé máſokhoz tartozandó, 's magokban meg-nem álló valóságok el-vitethetnek, és el-távozhatnak : nem ſgy az értelmes Lélek, a' melly *Subſtantia*, az az, magán meg-álló, és a' meg-álláſra más kűlső dolog-nélkűl nem ſzűkölkődő valóság. Azon-kivűl a' Lélek alkotatásában, egyedűl Iſtentől függ, a' ki ſoha el-nem fogy, kövétkező-képpen el-nem fogyhat, 's el-nem múlhat a' Lélek.

NEGYE-

NEGYEDIK KÉRDÉS.

Az értelmes, okos Léleknek eredetéről.

Fel-Jegyzés. Az értelmes Lelkeknek eredetéről, és alkotásának módgyáról, nem tſak a' Pogány Piloſofuſok kőzőtt kemény verſengés támadott; kanem a' Kereſztény Bőltſek kőzőtt-is: hajdanában találkoztak, kik az Iſtent ſzéles e' világnak réſzeire el-terjedni, 's tulajdon valóságának valamelly réſzeivel egybe kaptſoltatni vélték: így gondolkodtak *Pythagorás*, és *Euripides*. A' *Manichæuſok* (a'mint *Szent Agoſton* emlékezik) az Iſten tulajdon valóságának, és éppen Iſtennek mondották a' Lelket: ezt tartották a' *Stoikuſok*, és *Priſcillianiſták*. *Plátó* azt tanita: hogy a' Lelkek mindgyárt alkotáſok után az Egeknek tſillagába helyheztettek, és azokból az élet' hivatalyának véghez vitelére kéſzített teſtekbe leſzállonak, 's az halál-által el-válván a' teſtől iſmét a' tſillagokba viſzſza térnek.

Máſok vélték az értelmes Lelket a' ſzűléktől a' magzatokba-átal vitetni (úgy hogy a' magzatoknak Lelkei, a' ſzűlék'Lelkeiknek réſzei lennének)melly a' maggal egygyűtt a' méhben zárott magzatnak teſtetskéivel kőzőltetik, és beléjek őntetik; így vélekedet *Origenes*, *Tertullianus*, és tőbb Sz. Atyák, mert más módon az eredendő véteknek *Adámtól* az emberi nemzetre el-áradását meg-magyarázhatni nem vélték. *Wolfius* tagadgya ugyan a' Lelkeknek a' ſzűléktől a' magzatokba-való átal vitetését; de *Leibnitziuſt* kővetvén taníttya: hogy az értelmes Lelkek a' teremtéſnek elején Iſtentől mind egyſzerre alkottattak, és teſtetskékben foglaltatván az Annyáknak méhiben helyheztettek. Mi légyen a' mi vélekedésűnk, a' kővetkezendő beſzédek ki-jelentik.

Első végezés. Az értelmes Lelkek nem ſzármaznak a' magzatokba, a'mint *Origenes*, és *Tertullianus* vélekedtek.

Bizonyítatik. Az értelmes Lelkek a' Szűléktől a' magzatokba nem ſzármazhatnak, ha tſak nem teſtiek; de az értelmes Lelkek nem teſtiek; tehát. *Bizonyít. a' nagyobb réſz.* Az értelmes Lelkeknek a' ſzűléktől a' magzatokba-való ſzármazáſa abban áll, hogy valamelly réſze a' Lelkeknek állatyából, s' valóságából a' ſzűléktől el-vétetvén a' magnak közlésével-átal mennyen a' magzatokba; de az értelmes Lélek illyen móddal nem ſzármazhatik-átal a' magzatokba, ha tſak réſzei nintſenek, hogy a' réſzek-közzül valamellyik el-vétetvén a' magzatoknak teſtetskéiken-átal viteſſenek: tehát mivel az értelmes Léleknek ſemmi réſzei nintſenek, nem ſzármazhatnak a' ſzűléktől a' magzatokba.

Első ellen-vetés. *Moyses* első könyvének 40 dik réſzében mondatik: *Minden Lelkek, a' kik bé-mentek Jákobbal Egyptusba az ő ágyékából ſzármaztak.* Ugyan azon könyv. 12dik réſzében *Ábrahámról, és Lótról iratik: El-vitték a' Lelkeket, mellyeket tſináltak Hárámban*; tehát a' Sz. Iráſnak értelme-ſzerént az értelmes Lelkek a' ſzűléktől ſzármaznak a' magzatokba.

Felelek, tagadom a' következőt. Az emlétett helyeken a' Szent Irás nem betű-ſzerént, hanem *figurában*, az az idegen értelmű ſzóllásban vétetik, úgy, hogy a' Lelken érteſsék a' Lelket magában foglaló teſt. A'vagy a' réſz az egéſzért, az az, a' Lélek, melly nemeſſebb réſze az embernek, az egéſz emberért vétetik. Vagy midőn *continens pro contento* az az, a' miben más vagyon azért vétetik a' mi benne vagyon: az illyes beſzéd pedig gyakran vagyon a' Szent Irásban. Értelme tehát az elő

hozott

hozott szóknak ez; minden emberek, a' kik *Jákóbnak* agyékából. az az, a' nemzés-által származtak: elég pedig test-szerént származni a' magzatoknak a' szűléktől, hogy valóságos igaz magzatoknak mondattassanak, mert látván az embert, elsőbben a' test tűnik szemeinkbe: valamint tehát a' faragot kép egészen a' kép faragótól tsináltatni mondatik, ámbár annak tsak formáját adta, 's dolgozta, úgy az ember-is egészen szűlettetik az embertől, noha tsak testét veszi attól.

Második ellen-vetés. Ha az értelmes Lelkek a' szűléktől nem származnának a' magzatokba, nem lehetne meg-magyarázni az eredendő véteknek terjedését; tehát a' szűléktől származnak.

Felelek, tagadom az első részt. Mertt ha ezen okoskodás helyes lenne, tehát a' szűléknek jó erkőltsök, vagy gonoszságok a' magzatokba-átal öntetnének; és igy minden tökölletes jámbor szűléktől tökölletes, jámbor erkőltsű magzatok szűlettetnének: a' gonosz váſott szűléktől ellenben gonosz, váſott fiak, melly nem igaz. Mi-képpen áradgyon pedig az emberi nemzetre az eredendő vétek? adgyák okát az Istenről-való Tudománynak tanúlói a' *Theologusok.*

Második végezés. Az értelmes Lelkek nem alkottattak a' testek-előtt, nem-is vettettek azokba mint valami sanyargató tömlőtzbe, hogy azokban el-követett gonoszságokért büntetteſſenek.

Bizonyitatik az első réfz. Ha az értelmes Lelkek a' teſtek-előtt alkottattak vólna, kővetkező-képpen az első embernek Adámnak Lelke-is teſte-előtt alkottatott vólna; de Adámnak Lelke nem alkottatott teſte-előtt, tehát a' többi értelmes Lelkek ſem alkottattak a' teſtek előtt. A' nagyobb réfz nyilván-való, mert nints oka, miért a' többi embereknek Lelkei teſtek-előtt alkottattak vólna, nem pedig az Adámé? *a' kiſſebb réfz bizonyitatik. Adámnak* alkottatását *Moiſes* így irja: *formálá Iſten az embert (tudni-illik a' teſtét) a' földnek agyagából, és lehellé az ő ortzájara az élctnek lehelletit, és lőn az ember élő Lélekké*, de ezen beſzédgye *Moiſeſnek* világoſan jelenti teſtének eléb-való formálását, 's annak meg-létele-után Lelkének alkottatását; tehát Adámnak Lelke nem alkottatott teſte-előtt, kővetkezendő-képpen a' többi embereknek-is Lelkei teſtek-előtt nem alkottattak.

Bizonyitatik a' máſodik réfz. Ha a' Lelkek a' teſtek-előtt nem vóltak, ſemmi gonoſzságot nem tehettek, mellyért érdemeſek lettek vólna a' teſtekbe mint ſanyargató tömlőtzbe zárattatni, de meg-mutattuk fellyebb, hogy a' Lelkek a' teſtek előtt nem vóltak, tehát nem vettethettek azokba. Ugyan-is ha a' teſtekbe bűntetésül vettettnének az értelmes Lelkek, az embereknek ſzületéſei nem jó-tétemény, hanem bűntetés vólna, és a' Tolvajok, Gyilkoſok a' Törvénynek rendeléséből halálra kárkoztattatván ſzerentséſebbek, 's boldogabbak lennének a' teſtben élő ártatlan embereknél, mivel ezeknek a' teſtnek ſetét tömlőtziben tovább kellene nyomorogni, 's bűnhedni: de az a' természetnek világoſsága ellen vagyon; tehát az-is a' mi kővetkezik. Innen helyeſen a' máſodik *Brakarienſis* Gyülekezetben *Can. 6. 1563-dik* eſztendőben ezen tudomány átok alá vettetett.

Ellen-

Ellen-vetés. *Az Iſten meg-ſzűnt hetedik nap a' teremtéſtől* úgy-mond *Moiſes* első könyvének 2-dik réſzében: tehát utánna teſzi *Wolfius* az értelmes Lelkek a' teſtek-előtt alkottattak.

Felelek, *magyarázom a' Szent Irást*: az Iſten meg-ſzűnt hetedik nap az új nemeknek alkotásától, mellyek a' világnak ékeſségére vóltak, *meg-engedem ezen értelembe a' Szent Irást.* Megſzűnt hetedik nap, minden némű nemeknek alkotásától, mellyek a' teremtéſnek elején alkottattak, *tagadom ezen értelemben.* Való ugyan, hogy moſtanában, midőn teremti Iſten az értelmes Lelket, nem teremt valami új nemet, melly annak-előtte nem lett vólna, hanem, hogy maga képére alkottatott leg-nemeſsebb állat millyen az értelmes Lélek el-ne veſzſzen, a' teſtnek ſzáma ſzerént alkottya azokat: mert ha Iſten ő Szent Felsége úgy ſzűnt, 's nyúgott vólna-meg a' hetedik napon, hogy azután ſemmi-féle nemet nem teremtene, ez következnék: hogy Kriſtusnak Lelke is meg-teſtesűléſe-előtt alkottatott; holott közönségeſen taníttyák a' Sz. Atyák: Hogy akkor alkottatot Kriſtuſnak Lelke, mikor a' Bóldogságos Szűz mondotta: *imé az Urnak ſzolgálló leánya.*

Harmadik végzés. Nem alkottattak az értelmes lelkek a' a' világnak teremtéſe-előtt, annál-is inkább néminémű apró eſzközős teſtetskékben őſzve foglalván az Iſten, nem óltotta az eslő Anyának *Évának* méhébe, hogy ő iſmét azokat mint igaz élő magotskákat a' nemzéſnek úttya-által, minden következendő Leányiba rend-ſzerént által űltetné, a'mint *Wolfius* álmodozott.

Bizonyíttatik az első réſz. Az ötödik *Lateranomi* Szent Gyűlekezet 10-dik *Leo* Pápa alatt el-végezte: *az értelmes Lelkeket a' teſtnek ſzáma-ſzerént ſzaporitatni*; tehát ha az értelmes Lelkek a' teſtnek ſzáma-ſzerént ſzaporodnak, átalyába nem alkottattak világ' teremtéſe-előtt.

Bizonyíttatik a' máſodik réſz. Ha az értelmes Lelkek teſtetskékben zárattatván, *Évától* minden következendő leányinak méhekben-átal ültetve vólnának, úgy mindazonáltal, hogy azon élő magotskákból kűlömben nem lehetnének emberek, hanem a' nemzésre-való közlés-által: tehát ſenkinek ſem javaſoltathatnék a' ſzűzeſség, a' tiſzta élet, mert a' ſzűzeſség-által ſzámtalan Lelkek világ' teremtéſe-előtt már az Aſzſzonyi állatoknak méhekben bé-óltatván, az örök ditsőségből ki-zárattatnának, de ez ellenkezik a' Szent Iráſſal, tehát nem óltattak Évától minden következendő leányinak méhekbe az értelmes Lelkek.

Bizonyíttatik máſodſzor azon réſz. Wolfius véli; hogy a' Lelkek a' teſtetskékben nintſenek minden múnkálódás-nélkűl, mindazáltal az eſzközöknek kitſinsége-miatt múnkálódáſok nem érezhető, hanem minek-utánna az Anyai méhben fogantatnak, nevekednek, ſzűlettetnek, múnkálódó erejek-is meg-öregbedik; de ezen vélekedésben nagyon meg-tſalattatik *Wolfius*, mert a' Lélek egy el-óſzolhatatlan vagyonság lévén, első létekor mindgyárt olly tökélleteſségel vagyon, hogy az ő vóltához űdővel ſemmi ne-adathaſsék, ſemmi-is el-ne vételſék.

Hogy pedig a' kiſded gyermekekben, és a' meg-aggott vénekben nem olly vídámak a' Lelkeknek múnkálódáſi, mint a' meg ért ép férſi-korban, mints a' Léleknek fogyatkozásától, mintha a' gyermekben elégé meg-nem öregbedett vólna; a' vén

a'

emberekben pedig igen meg-tompúlt, hanem attól vagyon: hogy a' Lélek a' vele meg egygyesült testnek illendő-képpen fel-készítetet eszközi nélkül semmi múnkálkodást nem tehet; mint-hogy tehát a' gyermeki testben a' munkalkodásra-való eszközök még igen gyengék, és erőtlenek, azért a' gyermekekben az illendő munkálkodásoknak fogyatkozása nintsen a' Lelkeknek nevendék vóltától, hanem az eszközöknek elégtelenségétől. A' vénekben pedig, mivel az érzékenységekre-való testi eszközök meg-lassadnak, azért a' Lélek azokban nem viheti úgy végbe múnkáit, mint az ép, iffiú korú emberekben. Innet követhezik, hogy az elme idővel többet tanúl, mert a' nevekedő testi eszközöknek jobb alkalmaztatási vagynak, mellyekkel a' Lélek serényen él a' tanúlásra, a'mint *Aristoteles* taníttya *Lib. 7. Physicorum*: *nyúgodalommal, és üléssel leszsz a' Lélek tudóssá*; nem külömben az öregekben előbbeni jeles tudománnyoknak lassan lassan érkező feledékenységez nintsen Lélek' fogyásától, hanem a' testi eszközöknek napon-ként meg lassodásától, 's el-erőtlenedésétől: következendő-képpen, ha előbbeni épségekkel a' testi eszközök viszsza adatnának az öreg embernek, azonnal Lelke-is minden előbbeni tudománnyát meg-újítaná.

Negyedik végezés. Az értelmes Lelkek akkor alkottatnak Istentől, midőn már a' test alkalmatos az élet' hivatalyának véghez vitelére.

Bizonyít. Az értelmes Lelkek semmi teremtett álattól nem alkottathatnak; tehát magától az Istentől a' valóságos alkotás által teremtetnek, melly magának, vagy másnak semmiségéből vagyon, mivel Lélek; a' Lélek pedig valamelly teremtésnek vagyonságából ki nem hozattathatik. *Bizonyít. az első rész.* Nem álkottathatik az embertől a' magnak ereje-által, mert a' mag matériából

ból áll, és romlandó, az értelmes Lélek pedig Lelki, 's romolhatatlan. Nem származhatik más értelmes Lélektől péld. ok. mint a' gyerta' világ más gyertyának világjától. Az Angyaltól sem; mert az Angyal közben-való vetéssel tudni-illik értéssel, és akarással múnkálkodik, mellyek nem magokban állók, azért nem alkothatnak magokban álló dolgokat, millyen az értelmes Lélek. Ezt látszik erősíteni Meg-Váltónk amaz szavaival: *az én Atyám mind ez ideig munkálkodik*, tudni-illik minden emberi magzatnak Lelkét különösön, és éppen akkor, mikor annak az Anya' méhében meg-kell élednie, teremti: meg-eléd pedig a' férfiu gyermek fogantatása-után negyvenedik napra, a' Leány gyermek harmintzadik napra.

Első ellen-vetés. Más állatok magokhoz hasonlókat nemzenek, tehát az ember-is *Bizonyít. a' következendő.* Minden a' mi tökélletes, magához hasonlót nemz, de az ember legtökélletesebb-állat, tehát Telkére nézve nemzi az embert.

Felelek, tagadom a' következőt. A' *Bizonyításnak különböztetem a' nagyobb részt*: minden tökélletes magához hasonlót nemz, ha az ollyan tökélletes egygyedül matériából, és testből áll, *meg-engedem a' nagyobb részt*; ha az ollyan tökélletes, Lelki, és matérián kivül-való, magához hasonlót nemz, *tagadom a' nagyobb részt, a' kisebb részt*, és a' *következőt*. Hogy pedig az értelmes Lélek semmi-féle teremtett állattól nem alkottathatik, hanem egygyedül az Istentől, leg-nagyobb ditsőségére vagyon az értelmes Léleknek.

Máſodik ellen-vetés. A' meg-éleſztett teſt alkalmatos az ember' életé hivatalyának végbe vitelére, mivel még akkor az irtózáſra méltó tſudára-is el-fajúlhat, tehát akkor nem ôntethetik az emberbe.

Felelek, tagadom az elſő réſzt. Mert ha a' Lélek nélkûl-való teſtnek olly rendeléſi vagynak, mellyek elegendôk az emberi életnek véghez vitelére, mindgyárt el-rendeltetik az értelmes Lelkeknek vételére, és más formát az értelmes Lelken-kivûl nem vehet.

ÓTÓDIK KÉRDÉS.

Az értelmes Léleknek helyéről, és múnkálódáſiról.

Végezés. Jol-lehet az értelmes Lélek az egéſz teſtben elterjedve légyen, mindazáltal főbb lakó helye az agy-velő, és a' ſzív.

Bizonyitatik. A' Léleknek minden múnkálódáſival ott vagyon főbb helye, a' honan az emberben a' közönséges érzés ſzármazik, és a' honnan a' Lélektől parantſoltatott mozgáſok erednek, de illyen az agy-velő, és a' ſzív, tehát főbb lakó helye a' léleknek az agy-velő, és a' ſzív. *Bizonyit. a' kiſſebb réſz.* Az agy-velőben nem tſak az érzéſek (mint egyébb tagokban) vitetnek véghez, hanem az okoſkodáſok-is; mivel tehát az agy-velőben leg-nemeſſebb múnkálódáſai vagynak a' Léleknek, az agy-velő leſz főbb helye a' Léleknek. *Bizonyitatik a' ſzivről.* A' ſzív *rifta-teleſnek* bizonysága-ſzerént: *a' több tagok-között első élő, és útolsó baló*, de nem lehetne a' ſzív első élő, és útólsó haló. ha a' Léleknek főbb lakó helye benne nem vólna, hanem egyiránt a' több tagokkal lenne éléſe, 's-halála, tehát főbb lakó helye a' léleknek az agy-velő, és a' ſzív.

A' lélek a' teſtel meg-egyesülvén, a' ſok inak, erek, és nedveſségek-által annak minden réſzeire, 's-leg-kiſſebb réſzetskéire ki-terjezti múnkálkódáſira-való parantſolattyát: első múnkálódáſa a' Léleknek az értelem, vagy értés, mellyel a' lélek a' külső érzékenységek, és képzéſek-által minden-féle fel-indíttatott gondolatoknak alkalmatoſságával magának holmi iſmé-

retsé-

retségeket formál, és azokat egybe vetvén egy máſról javalló, vagy meg-vető, 's-tagadó itiletet téſzen, vagy egyet a' másból kihoz, és ki-fejtegett: annyira terjed pedig a' Léleknek értéſe, hogy nem tſak a' teſti, 's-érezhető dolgokat fel-érje, hanem még a' teſt-nélkül valókat-is, mellyek az érzékenységektől távúl eſnek, okoskodáſſal-átal értſe.

Három féle-képpen végeztetik az értés: *Előſzſzór* képzéſſel, midőn tudni-illik az éſz, vagy maga igazgatásából, vagy az érzékenységeknek ſzolgálattya-által valamelly dolgokat maga eleibe állítt, ás azokat meg-viſgállya; ebből ſzármaznak az éſzben azon dolgoknak ſok féle jelen-való képei, vag-is azokról a' ſok-félę gondolkodáſok, 's-képzéſek. *Máſodik* múnkálódáſa a' léleknek az itilet, midőn az éſz magában ábrázoltatott kűlőmbbféle dolgoknak képeit egy máſſal őſzve vetvén azokról ítiletet téſzen, ha őſze íllenek-é, avagy egy máſſal ellenkeznek-é? *Harmadik* múnkálódáſa az okoskodás, melly abban áll; hogy az éſz két, vagy tőbb meg-iſmértetett, 's egybe foglaltatott bizonyos ítiletekből más iſméretlen dolognak igazságát nyilván ki-hozza. Nem tſak a' kűlső dolgokat érti pedig az emberi éſz, hanem őnnőn magára-is viſzſza tekéntvén meg-iſméri, és érti magáról, hogy ezt, vagy azt a' kűlső dolgot tudgya, 's-valóságoſan érti.

Az akarat ollyan múnkája a' Léleknek, mellyel az értelemtől képzett, meg-iſmértetet, és meg-ítiltetett dolgokat, vagy kedvelli, vagy útállya; ebből ered, hogy a' mik a' Lelket győnyőrkődtetik, azokat meg-kívánnya, a' mik kellemetlenek, azoktól iſzonyodgyék.

Az akarat-is három féle-képpen végeztetik, *Előszszőr* valami dolognak puszta tettszése, vagy viszsza tettzése-által. *Másodszor* a' meg-tettszett, vagy viszsza tettszett dolognak kívánása, vagy meg-vetése-által. *Harmadszor* a' kívánt, vagy meg-vettetett dolognak el-érése, vagy el-távoztatása-által; péld. ok. a' ki a' jeles hírt okosan kívánnya, a' kűlőmbb féle jó erkőltsőknek gyakorlását választya; a' ki a' gyalázatot útállya, gonosz élet-ből-való ki-térését akarja.

Az emlékezet három kivált-képpen-való tulajdonsággal vagyon az emberben; *Előszszőr* azzal, hogy a' meg-értett, vagy az érzékenységek által vett dolgoknak képeit magában meg-tartya. *Másodszor*, hogy azon meg-tartatott képeket az észnek kedve-szerént elé állítya. *Harmadszor*, hogy ha azon képek belőle el-tűnnek, ismét azokat holmi kűlső dolgokból, úgy-mint valami jelekből, vagy más alkalmatosságokból magában meg-újíttya; ez-is az emberben egy kűlőnős, és kivált-képpen-való múnkálódása a' léleknek; a'mint e' dologban *Aristoteles* igen képesen szóll: *memoria* úgy-mond: *est in multis aliis animalibus, reminiscentia tantum in hominibus*, az emlékezet sok oktalan állatokban meg-van, de a' reá emlékezés-egyedűl az emberben találtatik; nagy kűlőmbség vagyon, úgy-mond tovább *Aristoteles* az emlékezés, és reá-emlékezés-kőzőtt: mert az emlékezés egy ideig minden feledékenység-nélkűl vagyon, ha pedíg egyszer a' fesedékenység kőveti, azután soha meg-nem újjúl: az illyes emlékezet meg-van az oktalan állatokban, midőn tudni-illik valami dolgot az érzékenységek-által fel-vévén szűntelen forgattyák *phantasiájokban* az az, képzésekben; de megint egyszerre annyira el-felejtik azt, hogy soha tőbbé reá ne emlékezenek. A' reá emlékezés pedig az el-felejtett dolgok emlékezetének egy akarva-való meg-újítása, 's ez tsak az emberben vagyon.

HATO-

HATODIK KÉRDÉS.

Az okos értelmes, és az oktalan állatoknak érzékenységeiről.

Az élő állatokban kettő az érzékenység, úgy-mint a' kűlső, és belső; a' kűlső érzékenység nem egyébb, hanem a' Léleknek ollyan érzése, melly a' kűlső érező eſzközök-által történik: midőn tudni-illik azok valami kűlső kellememes, vagy kellemetlen dolgoktól kűlőmbb-féle módon íllettetvén azon íllétéſeket a' ſok gyenge reſzketö inatskák-által a' belső közönséges érező helyre bé-hattattyák: ez a' hely, az agy-velőnek abban a' réſzéből vagyon, mellyől a' ſok inatskák mint néminém̃ű gyűkérben ki-fakadván ſzéllyel terjednek, úgy-mint az agy-velőnek velős réſzében. A' belső érzékenység az, midőn valami kűlső érező eſzközöknek holmi dolog által-való íllétéſe meg-ſzűnvén, még-is a' közönséges belső érező helyben megmarad, vagy többſzör-is meg-újíttatik az inatskáknak egygyező mozgáſa, mert ez-által azon dolognak képe, melly elébb a' kűlső érzékenységet íllette ſzűntelen a' Lélek eleibe adatik, a' belső érzékenység pedig képzéznek, vagy *phantoſianak* mondatik.

A' kűlső érzékenység öt, ezek mind az okos, mind az oktalan állatokkal közösök, úgy-mint a' látás, hallás, ſzaglás, koſtolás, és illetés; A' látásnak eſzköze a' ſzem: melly egy igen tſudás meſtersége a' teremtő Iſtennek; mert három rend-béli nedveſségből áll: úgy-mint vízi, ůvegi, és kriſtályi nedveſségből; ezen nedveſségek körűl hét vékony hártyátska ſzámláltatik: az első *conjunctiva* egybe foglaló, melly a' ſzemek' fejérét téſzi: a' máſodik *cornea* ſzarvból-való, mellynek kűlső réſze mint

a' ſzarv átal-látható, és az agy-velőnek, *dura mater* kemény annya nevű hártyájától ſzármazik: az harmadik *choroides*, melly az agy-velőnek *pia mater* kegyes anya nevű hártyának ki nyújtáſa; ennek közepén a' van ſzem' fény. A' nyegedik *Retina* hállós hártya, mivel hálló gyanánt ſok vékony roſtotskákból áll, mellyek a' *nervus opticuſſal* a' látáſra-való innal, és az-által az agy velővel öſzve aggattatnak, mind a' két ſzemnek vagyon illyen ina. Az ötödik *vitrea* üveges hártya, melly az üveges nedveſséget fog'allya: A' hatodik *Chriſtaloides* kriſtály hártya, melly a' kriſtályi nedveſséget környékezi-meg. A' ſzemnek ezen hártyáit bizonyos inatskák-is veſzik környül, 's azok-által történik külömbb-külömbb-féle mozgáſa. Azon-kivül az agy koponyában vagyon két üreſség, mellyben helyheztetik a' két ſzem, ezt a' két üreſséget gyengye hártya boríttya az agy-koponyával egygyütt; e' két üreſségen, vagy-is a' ſzemnek tokján három lik vagyon egyik lik kerek, ez-által a' *nervus opticus* az az, a' látáſra-való in az agy-velőtől a' ſzemig ki-terjedvén-által jár, és az érzékenységet, 's mozgáſt ſzerző Lélek ezen veſzi úttyát. Máſik lik hoſzſzú, ezen az agy-velőtől az ingató, 's-mozdító inak az életnek ere, a' több erekkel egéſz a' ſzemig el-hatnak. Harmadik lik könyvező, ezen az agy-velőből a' könyvek a' ſzemig fólydogálnak, és hogy ſzüntelen a' ſzemek ne könyvezzenek egy kiſs hús golyóbiska a' könyvező likon van: a' ſzemek ſzem héjjal mint valami fedelekkel ékesítetnek, a' ſzem héjjaknak végeiben ſzőrök nyőlnek, mellyek ſoha meg-nem öſzülnek, és a' terméſzettől rendeltetett nagyságokat tartyák: ezek rendeltettek a' levegő-égben forgó, 's-repdeső porotskáknak a' ſzemtől-való el-távoztatására, és a' távúl lévőknek jobb, 's-tökéleteſſebb ſzemlélésére, azért midőn meſzſze akarunk látni, és a' távúl valókat világoſan ſzemlélni, ſzeműnknek héjját valamennyire

re bé-zárjúk. Egy néminémű *Pyramis* az az, hegyes oszlop; vagy-is kűlömbb-féle szegeletű hegyes ábrázat botsátkozik-ki a' szemnek fényébe, melly midőn az említett hártyátskákon tsudá módon által hatván a' *retinát* az hállós hártyát, 's-az-által megint a' *nervus opticust* a' látásra-való inat éri, és illeti, történik a' látás.

Az hallásnak a' fűl az eszközе, a' fűlnek nem kűlömben, mint a' szemnek sok a' mestersége, és a' része; elősször a' kűlső része, vagy karimája: másodszor a' *Concha* hosszú tekervényes tsíve: harmadszor *Timpanum* dob, melly egy gyenge száraz, által látható, és ki-nyújtatott hártyátska, a' mellett vagynak valamelly tsomók, mellyekből némelly sárga, vastag, keserű, és enyves nedvesség fóly-ki; ezen nedvesség enyvességével ellenzi a' legyeknek, vagy más állatotskáknak fűleinkbe-való bémenetelit, hogy a' dobig a' gyenge száraz által-látható, 's ki nyújtott hártyátskáig bé-ne hathassanak. *Plinius* taníttya, hogy ezen enyves, sárga, keserű nedvesség a' mérges marást meggyógyíttya, ha mindgyárt vele az halálos sebb kenettetik: Negyedszer *Arca* szekrény, melly teli az hosszú tekervényes tsíven bé-jövő levegő éggel; a' szekrénynek végén oldalról van az *aquæ ductus* az az seleb; a' szekrénynek űrességében három kis tsontotska láttatik, úgy-mint a' kalapács, űllő vas, és kengyel: Ötödször a' *Labyrinthus* az az, keringő tsívetske, mellyel a' szekrénynek két lik-által kőzlése van: Hatodszor a' *Cochlea* tsiga, ennek-is egy kis rés-által kőzlése van a' *labyrinthussal*: Hetedszer *nervus acusticus* az hallásra való in; az hallás azért akkor történik, midőn a' kűlső hang, vagy szózat a' fűlnek sok részein bé-botsátkozván, az hallásra-való inat, és az-által az agy velőnek belő részét illeti.

A'

A' ſzaglálſnak eſzkőze az órr; ez belől lapoſs, kemény roſta gyanánt likas, és taplós tſontotskákból áll, mellyeket ſokféle-képpen őſzve tűrt, és az agy-velőben gyűkerezett inatskáknak ſok gyenge ágaiból álló vékony hártya bé-borittya, mikor azért ez az hártya, és azon az inaknak ſok ágatskái a' ſzagtól (melly akar miből-is álhatatoſan ki-győzőlőg) meg-űttetnek, kővetkezik a' ſzaglás. Innét van, hogy némelly állatok igen hatalmas ſzaglálúak, mert azokban az órrnak lapos tſontotskái az őſzve tűrt hártyával jóbban, és ſűrőbben vannak bé-borítva. Az oktalan állatok kőzőtt főbb ſzaglálúak a' kopók; az emberek-kőzőtt *Affricanumban* a' *Nigritæ* nevű népek: mivel ezek tſak egy ſzaglásbó'-is kűlőmbőztetik az idegent Hazájok' fiaitól. *Panormit de rebus Alphonſi Lib. 3.*

A' kőſtoláſnak eſzkőze az Iny, 's-fő-képpen a' nyelv, melly ſok gyenge hártyátskákkal, mint néminémű dolmányokkal kőrnyűl vétetik: az első *Epidermis* az az, kűlső bőrőtske, melly elég vaſtag; a' máſodik az első alatt van, ez lépes, és roſtás bőretske, ez-alatt ad harmadik *Tunica*, vagy *corpus papillare* az az, a' tſetſes hártya, melly teli van ſok tſetſekkel, vagy-is tsútſokkal, ezek az emlétett két hártyán-átal hatván a' nyelvnek kűlső ſzínén-is láttatnak: midőn tehát ezek valami jó, vagy roſz ízű dologtól íllettetnek, kővetkezik az izlés, és kóſtolás.

Az illetéſnek érzékenysége az egéſz teſten el-terjed, és az agy-velőből az egéſz teſten ſzéllyel el-futamodott ſok inatſkákban áll, 's-mint hogy azok éppen az *Epidermiſig*, az az, kűlső bőrig ki-nyűjtatnak, és végeken tsútſoſok, azért a' Lélek mindgyárt érzi azok-áltál az illetéſt, és kűlőmbb-féle módon, vagy fájdalommal, vagy győnyőrűséggel, a'mint tudni-illik az is ſok féle-képpen történik.

A'

A' belsö érzékenység sok mostani Böltseknek vélekedésekből tsak egy: úgy-mint a' *phantasia* az az, képzés; a' képzésre következik az *affectus*, az az indúlat, melly az érezö eredetnek, a'vagy a' Léleknek az agy-velö' inas nedvességének, 's-azzal más inaknak, más inak-által ismét a' szívnek, 's-vérnek egy néminémü háborodással, és nagyobb indítással-való érezés. A' több közönséges érezések-is ezeknek indításával vannak; de akkor igen tsendes az indítás. Az indúlat mind az emberekben, mind az oktalan állatokban a' tulajdon szeretettöl származik, mellyböl magoknak jót kívánnak, 's a' gonosztól írtóznak, ebböl támad bennek a' jónak szeretése, és a' gonoszaknak gyülölése: ezen két indúlatokból, mint két közönséges gyükerekből minden egyébb indúlatok százmaznak.

Az élö állatoknak nem tsak az érzés, hanem a' mozgás-is egy tulajdon míveléses, mellyel a' kívánt jót el-érhessék, és a' gonosztúl el-távozhassanak; a' mozgás pedig minden-féle inak-által történik, mellyek minden tagokkal, fö-képpen az agy-velövel úgy öszve tsatoltatnak, hogy a' Léleknek parantsolattya alatt lévén, annak kedve-szerént vagy meg-indítassanak a' külömbb-féle mozgásra, vagy hátráltatnak a' nyugodalomra.

Az élö állatoknak mozgását (kivált ha nagyobb erövel vólt) közönségesen az álom követi, ez akkor történik, mikor az érezö eszközök, és a' mozgó inak el-lankadnak, 's-annyira meg-erötlenednek, hogy a' szívtöl, és az erektöl el nyomattatván sem az illendö érezésre, sem a' Lélek' parantsolattyának követésére alkalmatosak ne legyenek, mert erre az élö állatoknak szabad míveléses meg-szünik, a' Lélek, a' test elbagyadnak, nevezet-szerént az emberben az okos ész, a' vá-

tozott képzéſek-miatt egy ideig meg-akadályoztatik, mellyre nézve az ember az álomtól el-fogattatván, hóltnak élő képe.

Az alvásban mind az oktalan, mind az értelmes állatnak némelly álom-látáſi vagynak, ſezek attól erednek: hogy a' Lélek, kinek múnkálkodó ereje ſoha meg-nem ſzűnik (mert külömben nem élne) még az édes álom alatt-is többet, vagy keveſſebbet múnkálkodik; mint-hogy pedig a' közönséges belső érező eſzközöknek egygyezéſe-nélkül, vagy attól egy más után jó renddel nyújtott képek-nélkül, magának ſemmi illendő képzéſeket nem formálhat; azért valamint az álom-által el-nyomattatott közönséges belső érező eſzközöknek tſak holmi homályos, tſonka, és viſzſza fordúlt képek tűnnek eleibe, ugyan azon tellyes képekből, mellyeket elébb az embernek vígyázásában a' külső érzékenységek-által minden-féle dolgokból bé-vett; azon-képpen a' Lélek-is ezen meg-fogyatkozott képekből az édes álom alatt, tſak haſonló tſonka, homályos, és viſzſza fordúlt képzéſeket formál magának, ettől ſzármaznak a' tsúfos álom-látáſok; 's-mint-hogy az élő emberben mindenkor jelen vannak a' közönséges belső érező eſzköztől a' ſok féle-képek, a' Lélektől a' képzéſek, azért ſoha nints az álom valami álmodás nélkül. De nem minden álom-látás jút az embernek eſzébe, minek-utánna álmából fel-otsódik, ennek ez az oka: hogy az álom alatt némelly képzéſek (mellyekből az álmodás ered) igen gyengék, 's a' miatt nem igen háborgattyák a' Lelket, 's az agy-velőt, hogy az ember vagy tſendeſen ne alúdgyék, vagy hogy fel-ébredvén álmáról meg-emlékezheſsék: némelly képzéſek erőſſebbek, 's-ezek a' Lelket, és az agy-velőt ſzertelenül győtrik; azért illyenkor nyúghatatlan az álom, a' mire az ember-is hamar meg-emlékezik: de azért nem kell attól rettegni, mivel a' meg-

fogyat-

fogyatkozott képzéſekből ſzármazot álom' látáſok nem egyebek, hanem az alúvóknak bolondsági.

HETEDIK KÉRDÉS.

A' Barmokról.

Fel-Jegyzés. Hajdanában a' barmokról a' túdoſoknál ez vólt a' közönséges vélekedés; hogy azoknak Lelkei valami vékony matéria-béli, vagy-is múlandó teſti állapottal vólnának: ezen vélekedésből némellyek a' vérbe helyheztették azoknak lelkeit, mint-hogy az Irás-is mondgya: *Levit. 17. a' teſtnek Lelke a' vérben vagyon. Carteſius* követőivel a' barmokat minden Lélektől meg-foſztván *automának* az az, magoktól mozgó meſterséges tſinálmányoknak (a' minéműek az órák) állíttya. Némellyek az új Filoſofuſok közűl méréſzebbek, értelmes Lelkes állatoknak ítílik. *Bougeantius* eme' nevetséges vélekedéſt tanítá: Hogy a' barmokban ördögök vólnának, mondván: *tanittya ugyan hitünk az ördögöket eſetek után pokolnak tűzire rendeltetni; de nem tanittya moſtanában őket Pokolnak tűzivel kínoztatni; tehát el-végzett örök kárhozattyok' ſententziájának tellyesítéſe az útólsó ítíletnek napjára tartatik.* Hogy azért a' kárhozott Lelkeknek Legiója haſzontalan henyélő ítilet napig e' világon ne lenne, kűlömbb-kűlömbb-féle hivataloknak végbe-vitelére rendeltetet: némellyek az embereknek késértéſekre, máſok kínzáſokra, némellyek ſetétség' hatalmának, máſok levegő-ég hatalmának neveztetnek, némellyek a' barmokban az embereknek ſzolgálattyára taſzítattak; minden oktalan állatban tehát (úgy-mond *Bougeantius*) egy ördög van, ki olly formán kaptſoltatik a' barmoknak teſtekhez, mint az értelmes Lélek az emberi teſthez: mivel pedig az ördögök halha-

tatlanok, a' barmoknak halandó testek el-veszvén, más újjónan szerkeztetett baromnak testébe költöznek.

Első végezés. A' Barmok nem *automák* az az, nem magokban mozgó mesterséges tsinálmányok, hanem vagyon bennek érező Lélek, mellyel külső érzékenységeknek ellenében tétetett tzélyokat ismérik, tudgyák, kívánnyák, és egyébb érező míveléseket végeznek.

Bizonyittatik előszször. A' Barmok élnek, éreznek, ismérnek, kívánnak, emlékeznek, és feledékenységeket szenvednek, a'mint *Mojses* irja első könyvének első részében: *mondá az Isten hozzanak a' vizek repülő élő Lelkeket:* és *Jób* könyv. 38-dik részében meg-szólítván Jóbot az Isten, és a' természet-szerént-való dolgokról beszélvén, mondá: *ki-adta a' kakasnak az értelmet - - vallyon fogsz-é a' nyőstény Oroszlánynak prédát, és a' kölykei Lelkét bé-töltöd-é, mikor a' barlangokban sekűsznek, és az üregekben leselkednek' ki-készíti-el az holló' étkét, midőn a' fiai Istenhez kiáltanak;* de ezen szókkal az Isten értést a' kakasnak, leselkedő indúlatot az Oroszlány kölykeinek ád; mellyek tsak az emlékezettel bíróknak tulajdonítathatnak, tehát a' barmoknak van érező Lelkek, és nem magokban mozgó mesterséges tsinálmányok: mivel a' Szent Irásnak szavait mindenkor tulajdon betűszerént-való értelembe kelletik venni, valamikor az hit által-ki-jelentett igazsággal nem ellenkeznek.

Felelnek az Ellenkezők: a' Szent Irás *figurate* az az, idegen értelmű szóllásban vétetik, és a' kőzségnek egyűgyű vélekedéshez alkalmaztatik; mert gyakran a' Szent Irás a' vizeknek, és a' napnak értést, szóllást tulajdonít, a' mint az három gyermekeknek énekében: *áldgyátok minden vizek, a' kik az ég alatt*

vad-

vadtok az Urat. A' 103-dik Zsoltárban énekli *Dávid: a' nap meg-is mérte maga nyugtát*, de ezek idegen értelmű ſzóllásban vétetnek, tehát a' barmokról ſzólló igék-is.

Ellen-vetés. A' Szent Irás *Mojſeſnek* első könyvében a' vizet, napot, és több e' féléket [a' Lelketleneknek ſzámába teſzi: azon-kivül tapaſztallyúk azokat élőknek nem lenni; tehát vagyon okunk a' Szent Iráſnak vizről, és napról ſzólló tzikkelyit *figurate* az az, idegen értelembe, és ſzólásban venni: ellenben mivel a' Barmokról mindenkor mint élőkről ſzóllyon a' Szent Irás; tapaſztallyúk-is azokat érezni, kívánni, emlékezni, méltán betű-ſzerént tulajdon értelembe veſzſzük az emlétett igéket.

Bizonyítatik máſodſzor okokkal, és tapaſztalt dolgokkal. A' Barmoknak némelly tſelekedeti (meg-foſztatván az érező Lelkektől) meg-nem magyaráztathatnak; tehát vagyon bennek érező Lélek. *Bizonyít. az első réſz, előſzſzőr*; kitſoda hitetheti el-magával, hogy az eleven eb bőrének le-nyúzatáſat jobban nem érzi, nagyobban nem fájlallya, mint a' fa hajának le-hántását? *Máſodſzor.* Tételſék a' mély verembe ſzéna, ereſteſsék arra az éhes, koplalt ló, nagy ſerénységgel fog ugyan menni a' verem felé, de látván a' veremnek mélységét meg-állapodik, és noha éhes, koplalt; de a' verembe nem úgrik a' ſzéna után. Igy tſelekſzik, az hív eb, ha az udvaron, vagy útſzán gazdájától ſzóllítatik, egyeneſen mégyen gazdájához: ha az ablakon ſzóllítatik egyeneſen az ablaknak, vagy falnak nem megyen, hanem ide-stova ſzaladozz, kereſi, az ajtót zárva találván zörget lábaival, hogy Urához úttya leheſſen. Ehez járúl a' ſzánakodás, mellyet a' Barmoknak betegségekből, 's-fájdalmokból magunkban tapaſztalunk; mellyet

akarminémű híres, tsudálatos meſterségekkel tſinált eſzközöknek el-rontásából nem érezünk: mi-képpen ébreſztetnének fel tehát bennünk azon ſzánakodáſok, ha a' Barmok valósággal ſemmi fájdalmat nem éreznek? bizonyára a' terméſzetnek alkotója az Iſten tſalt-meg minket, midőn el-vévén a' Barmoktól minden némű fájdalmat, 's-érezéſt, azoknak jeleit hadta bennek.

Bizonyítatik harmadſzor. Valamint az emberben a' Lélek az, melly az agy-velő-béli mozgáſokból kűlőmbb-féle képzéſeket formál: azon-képpen az oktalan állatokban-is kell az eſzközős teſtel egy valami ollyan meg-egygyesült érező eredetnek, vagy Léleknek lenni, melly az agy-velőben ama' ſok-féle képzéſeket azok-által a' kűlőmbb-kűlőmbb-féle fél okos míveléſeket ſzerzi: ennek nagyobb bizonyságára láttyúk a' tſirkéket még a' kányának árnyékától-is félni, a' kutyát az húſnak árnyékán kapni, és a' vidám friſs lovat a' veſzſzőnek sűvöltésére-is vitzkándozni; de ezen miveléſeket nem ſzerzi, nem-is ſzerezheti a' meſterséges tſinálmány: tehát az érező Lelkektől erednek. Innen minek-előtte a' borjúnak ſzarva nyőllyön, már annak helyével úgy-mint fejével oltalmazza magát; a' tſikó még kőrmei meg-nem erősődvén, már-is rúgáſſal tuſakodik ellenségével, de ezek, és tőbb magok javára, és oltalmára-való kűlőmbb-kűlőmbb-féle terméſzet-béli indúlatok az oktalan állatokban nintſenek máſtól, hanem az érező eredettől, úgy-mint az eſzközős teſtel meg-egygyesült Lélektől: azon Lélek mindazáltal az oktalan állatokban igen kűlőmbőző, és meg-fogyatkozott, azért a' terméſzet' Urának végezéséből veſzendő.

Első ellen-vetés. Az Isten alkothat olly szerszámat a' melly minden Léleknek segétsége nélkül, tsak a' részeknek bizonyos egybe szerkeztetésével, és az érzékenység, 's mozgást szerző Lélekkel úgy mozogjon, valamint most a' Barmok mozognak; tehát úgy alkotta Isten. *Másodszor.* A' fák, fűvek Lelkek nélkül gyarapodnak, nevekednek, és nyőlnek. *Harmadszor. Moises* ötődik könyv. 12-dik részében irja: *tsak attól ódd magadat, hogy vért ne egyél, mert azoknak vérek a' Lelkek helyet vagyon.* Ismét 3-dik könyv. 17-dik részében: *minden testnek Lelke a' vérben vagyon*, tehát a' Szent Irás az elevenitő Lelken kivül (melly a' leg-vékonyabb vér) más Lelket bennek nem ismér. Erősítik a' Szent Atyák; *Basilius homil. 8. hexameron* mondgya: *a' keresztény nem lehet tudatlan, mi légyen az oktalan állatoknak Lelke? mivel a' Szent Irás vérnek mondgya. Szent Ágoston lib. de cognit. vitæ c. 4. az oktalan állatoknak élete, elevenitő Lélek, levegő-égből; és vérből áll:* tehát Lélek-nélkül vannak a' Barmok.

Felelek az elsőre. Noha Isten ő Szent Felsége olly szerszámot alkothat, a' melly minden Léleknek segétsége kivül mozoghat, de hogy olly szerszámat alkotott, *tagadom*: mert nem mind azokat, mellyeket Isteni erejével, mindenhatóságával tselekedhetne, tselekszi; rendelhette vólna ugyan az ördőgöket, az értelmes Lelkeket a' Barmokba; még-is, hogy azt nem tselekedte, maga *Carteſius* meg-vallya.

A' másodikra ez a' külömkség; a' fák, fűvek mindenkor egy formán múnkálkodnak, azért nem ismértethetik bennek érező Lélek: az oktalan állatok pedig egy tzéltől mozdítatván, 's fel-indítatván, érzékenységekkel érezvén, egy formán nem munkálkodnak, melly bizonyos jele az érező Léleknek.

Az harmadikra: a' Szent Irás mondgya az oktalan állatok' Lelkének lenni a' vért; mert a' vér az életre, és az elevenítő hívataloknak véghez vitelére kivált-képpen szükséges. *Sz. Basiliusnak* szavaira ellenkező szavait hozom elő: *parantsoltatik a' földnek élő Léleknek bozása, hogy meg-mutattassék az élő Léleknek létele a' Barmokban.* A' másik tzikkely nem *Szent Ágostoné*, hanem *Honorius Augustodunus* Püspöké, kit tisztelettel el-eresztünk; mint vélekedet *Szent Ágoston* a' Barmokról, hallyad szavait: *vagyon emlékezetek a' barmoknak, és madaraknak.*

Második ellen-vetés. Az emberek tsinálhatnak olly szerszámokat, mellyekben érező Lélek nintsen, még-is álmélkodásra méltó, és a' Barmoknak míveléshez hasonló miveléseket tettek, tehát a' mindenható Isten-is a'képpen alkothatta, 's-rendelhette az oktalan állatokat. *Bizonyít. az első rész Dedalusnak* faragott képe szemeit idestova forgatta, lábait mozgatta. *Regiomantusnak* faragott Sassa ötödik Károlynak *Norimbergába* eleibe ment, és a' Palótára vezette. *In diario eruditorum* a' Tudósak minden napi dolgainak fel-jegyző könyvében irattatik egy faragot lóról; a' ki egy nap hét, nyóltz mért földet ment-el, tehát.

Felelek, tekéntvén az oktalan állatoknak míveléset a' minémüek a' félelem, fájdalom, ismérés, örőm, szomorúság, érezés: Lehetetlen azoknak mástól, hanem az érező Lélektől eredni. *Az elő hozott példákra azt felellyük, a'mit az első ellenvetésben a' másodikra feleltünk.*

Második végezés. Nintsen az oktalan állatokban okos értelmes Lélek; a' mint az új Filosofusok vélekednek, nem-is Lelki az.

Bizo-

Bizonyitatik elôſzôr. Semmi elegendô ok, ſemmi tapaſztaltt dolog nem találtatik, a' mellyből bizonyítani, és erôsíteni lehetne az oktalan állatokban az okos értelmes Léleknek lételét (a' mint az ellen-vetéſeknek fejtegetéſiből ki-fog tetſzeni) tehát mivel illetlen a' Filoſofuſnak elegendô ok, 's-bizonyitás-nélkûl valamit tanitani, nints a' Barmokban okos értelmes Lélek: sôt a' Szent Irás a' Koronás Profétánál a' 3-dik zſoltárba értelmes Lelkek-nélkûl valóknak nevezi a' Barmokat; *ne legyetek mint a' ló, és az ôſzvér, kiknek nintſen értelmek*, ha pedig értes Lelkekkel birnának kétség-kivûl lenne értelmek. Hallyad *Niſſénus Sz. Gergelyt* mitſoda kûlômbséget teſz a' fák, és barmok-kôzôtt *lib. de opifi. hominis cap.* 30. a' fákban, fûvekben jol-lehet legyen valami indúlattya a' Léleknek, mindazáltal érzékenységeknek mozdúláſi nintſenek az oktalan állatoknak, vagyon ugyan Lelkek, de a' leg-tôkélleteſſebb utólsó véget el-nem nyerik, mert a' leg-nagyobb ajándéktól úgy-mint az értelemtôl meg-foſztattak. Valóban ha az új Filoſofuſok ezekre jól figyelmeznének a' terméſzetnek világoſságától annyira nem vetemednének, hogy magokat az oktalan Barmokhoz haſonlítanák, azokban mint magokban kevés kûlômbséggel értelmes Lelket állítván.

Bizonyitatik máſodſzor. Ha a' Barmok értelmes okos Lélekkel ajándékoztatnának, az terméſzet-ſzerént halhatatlan, és ôrôkôs vólna, *azt igy bizonyitom*: a' mi Lelki, és matériánélkûl van; az el-romolhatatlan, ôrôkôs, de a' Barmoknak értelmes Lelkek lévén, az Lelki, és matéria-kivûl vólna, tehát el romolhatatlan, és halhatatlan vólna. Iſmét a' mi mivelésében a' teſtôl nem fûgg, az lételére ſem fûgg a' teſtôl, azért el-romolván a' teſt, az nem romlik-el; tehát mivel a' Barmoknak Lel-

kei (az új Filoſofuſok-ſzerént) el-romolhatatlanak, és ſzükségképpen halhatatlanok.

Bizonyíttatik harmadſzor. A' Lelki, és matérián kivűlvaló dolog terméſzet-ſzerént hajlandó, és alkalmatos a' Lelki dolgoknak értésére, és iſmérésére, tehát a' Barmoknak Lelkei, mint Lelkiek, és matérián-kívűl valók terméſzet-ſzerént hajlandók, és alkalmatosok a' Lelki dolgoknak értésére.

Erre így ſelelnek: Ámbár a' Barmoknak Lelkei lelkiek, és matéria-nélkűl legyenek, nem érthetik mind-azon által, nem-is iſmérhetik-meg a' Lelki dolgokat, mert tſak a' teſti, és matériából álló dolgoknak értésére rendeltettek Iſtentől.

De az haſzontalan felelet; mert azon el-rendelés máſonnan nem ſzármazhatik, hanem Iſtennek Decretumától, de az Iſten közönséges Decretumával ſemmi erőſzakot nem teſzz a' teremtett állatokon, tenne pedig erőſzakot, ha azok a' Lelki dolgoknak értésére, iſmérésére hajlandók lévén, még-is tſak a' teſti, 's-matériából álló dolgoknak értésére Iſtentől rendeltetnének.

Első ellen-vetés. Sok múnkálkodáſi a' Barmoknak meg-nem magyaráztathatnak az okos, értelmes Lelkek-nélkűl, tehát vagyon bennek okos, értelmes Lélek. *Bizonyit. az első réſz.* a' barmok a' földi, 's teſti dolgokból haſznokat kívánnyák, az ártalmaſoktól irtoznak, élelmet kereſnek, magokra vígyáznak, kölykökre gondot viſelnek, néha ſzomorkodnak, néha félnek, néha bátorodnak, már titkon leſelkednek, már nyílván morognak, 's boſzſzúálláſt kívánnak: e' felett ſok földi, 's teſti dolgok-

gokról meg-emlékeznek, ſok féle meſterségeket meg-tanúlnak, a'mint egy ló Páris Várossában a' ſzámláláſt úgy meg-tanúlta, hogy a' jádtzó kártyát nem tſak meg-iſmérte, hanem hány ſzem vólt, azt-is annyiſzor lábával a' földöt rúgván ki-jelentette. Ha az ebet, hogy a' ſzalonára járt meg-verik, nem egy könnyen-jár arra, Két farkas téli üdőben nagy éhséget ſzenvedvén el-végezték magokban egy komondor kutyának evését, egyik a' sövény mellé vonta magát, a' máſik a' házhoz ment, éſzre vévén az eb a' farkaſt, reá támad, a' farkas ſzalad a' lesben álló farkas felé, és mikor a' két farkas között vólna, ſzéllyel ſzaggatták: de ezek, és ezekhez haſonló míveléſek valóságos jelei az értelmes okos Léleknek, tehát vagyon a' barmokban értelmes okos Lélek.

Felelek. Jol-lehet a' Barmok egy el-múlt különös teſtt jónak, vagy gonoſznak emlékezetéből más jövendő jót, 's gonoſzt, vagy kereſſenek, vagy el-kerüllyenek, de azért ember módgyára ſemmi képpen nem mondhattatnak okoskodó értelmes állatoknak, mert nintſen igaz tanátskozó, 's okoskodó eredetek mint az embernek, a' ki mind a' különös, mind a' közönséges el-múlt, vagy jelen lévő dolgokból ſok *conſequentziákat* az az, következéſeket világos igazsággal ki-hozhat; mire nézve ha (a'mint *Willſius* mondgya) az oktalan állatoknak okoskodáſi, és egy különös dologból, más különös dolognak ki-fejtéſe, és az emberi értelemnek igaz tudományos mivelésével öſzve vettetik, annyi az emberi okoskodáshoz, mint egy tſep víz az egéſz tengerhez, ezokáért ha az oktalan állatokban valami Lélek vagyon, az érező Lélek. *A' lóval tapaſztalt dologra* mondom: azon ló nem tanúlta vólt-meg a' ſzámláláſt, és a' ſzámot, ſem a' jádtzó kártyát nem iſmérte, hanem bizonyos jelekre gazdájától tanítatván, mind addig verte lábaival a' földet méglen

ſzemeivel gazdája jelt nem adott; azért a' ló ſzüntelen gazdáját nézte, ſzemeire, és intésére figyelmezett: ennek pedig végh-hez vitelére nem kívántatik értelmes, okos lélek, hanem emlékező elme, melly meg-van a' barmokban..

Haſonló-képpen a' kutya az helyre, és veréſre a' külső dolgoknak látásából meg-emlékezvén többé a' ſzalonnára nem mer járni. Az éhező farkaſok magokban tüntették éh gyomroknak meg-elégétésére mint haſznos prædát a' kutyát, kivel többſzör-is viaskodtak, és mivel tapaſztalták azon kutyát két farkaſtól félni, ſzaladni, egynek ſzembe állani, azért tſak egyik ment reá, a' máſik lesben állott, ne hogy a' kutyától meg-ſejdétetvén, mint máſzſzor-is el-ſzaladgyon: tapaſztalták azt-is, hogy ketten valamelly állatot kőzbe vévén könnyebben meg-ejthetik, azért a' ſzaladó farkás hátra maradt, a' lesben álló eleibe ment, és a' kutya kőzbe maradt; Mind ezek pedig, és több haſonló tſelekedetek azon tapaſztalt, látott, és hallatot dolgoknak képeiből, és formájából ſzármaznak, mellyek az oktalan állatoknak emlékező elméjekben le-rajzolva valának, a' midőn azok fel-ébreſztetnek.

Máſodik ellen-vetés. A' Szent Irásnak, és a' Szent Atyáknak bizonyságiból látſzatnak az oktalan állatoknak lelkei értelmeſeknek, okoskodóknak, és lelkieknek. *Bizonyít. az első réſz Moyſesnél* mondgya az Iſten: *imé én viz-özönt hozok a' földre, hogy meg-öllyek minden teſtet, mellyben életnek lelke vagyon az égalatt*: midőn pedig mondgya; *minden teſt* a' barmokat-is érti, mert azon réſznek elein mondgya vala az Iſten: *el-törlöm az embert, kit teremtettem a' föld' ſzinéről az embertől fogva a' Lelkes állatokig, a' tsúſzó máſzótól fogva az égi madarakig*; tehát a' barmokban olly lélek vagyon, mint az emberben: a' Szent Irás-

nak

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

nak ſzavait pedig mindenkor tulajdon értelembe, 's-betű-ſzerént veſzſzük, valamikor az hit-által ki-jelentetett igazsággal nem ellenkezik; de ſemmi ellenkező nem következik, ha a' barmoknak lelkei okoſak értelmeſek, és lelkiek, tehát. Valamint azért e' beſzéd: *életnek lelke*, mikor az emberről mondatik, betűſzerént vétetik, és az-által igaz valóságos lélek értetik, úgy kell venni midőn a' barmokról mondatik. Prædikátorok könyv. 3-dik réſzében olvaſtatik: *ki-tudgya ha az Adám fiai' lelke fel-mégyen: és ha a' barmok lelke alá mégyen?* annak előtte mondotta: *haſonló-képpen lehelnek mindenek, és ſemmie az embernek több nints, mint a' baromnak*: a' Zſidó, Siriai, és Arabiai magyarázóknál így olvaſtatik: *mindeneknek egy lelkek. Szent Ágoſton* ſok helyeken bizonyíttya, a' barmoknak lelkeit értelmeſeknek, lelkieknek fő-képpen *Maximus* Ariánus ellen irt 2-dik, könyvének 15-dik réſzében: *különös terméſzetű az Iſtennek, és az embernek lelke, mégis mind a' kettő léleknek mondatik.*

Erősitetik. A' Szent Irás olly tulajdonságokat ád a' barmoknak, a' mellyek egyedűl matéria-nélkűl-való *Subſtántziának* az az, magában álló vagyonságoknak illik: mert fájdalmakat, őrőmet, tulajdonít nékik; így *Tobiásnál* olvaſtatik: *akkor elől futa az eb, melly velek az úton volt, és mint-egy követ el-jutván a' farkával hizelkedvén őrvendez vala.* Bőltſeség könyvének 6-dik réſzében; a' bőltſeségnek, és gondviſeléſnek követésére tűkőről, 's-példáúl adatnak a' barmok: *credgy a' hangyához ó reſt! és ſzemléd az ő utait, és tanúly bőltseséget, a' kinek vezére nintſen ſe tanítója, ſe fejedelme nyárba eledelt kéſzit magának, és aratáskor gyűjtibé a' mit egyék.* *Szent Máténál* Tanitványinak mondgya Kriſtus: *legyetek okoſak mint a' kigyók*, értéſt-is, és emlékezetet tulajdonít nékik (a' mint fellyebb meg-mutattuk) de az értés értelem-nélkűl nem lehet, a' mint bizonyítya *Sz. Bernárd*: *in Epiſt.*

ad Fratres de Monte DEI; *minden értelem-nélkül semmi-képpen gondolkodni nem lehet, és semmi gondolkodás az értelem-nélkül nem lehet.*

Felelek. *Mojsesnek* könyvében a' léleknek neve alatt nem értetik valami lelki magában álló vagyonság (a' mint vélekednek az ellenkezők) hanem lélekzet vevés, mellyet élet lelkének mondunk; mivel a' lélekzet vevéssel tápláltatik a' testnek élete: mint-hogy pedig egy módon, 's egy formán az ember, és a' Barmok lélekzetet vesznek, azért annyiba az ember, 's a' barmok egyenlők; jól-lehet az embernek lelke értelmes, és lelki, nem úgy a' barmoké. Innen, mikor Prædikátorok könyvében mondatik: *hasonlo-képpen lehelnek mindenek*, a'vagy mindeneknek egy a' Lelkek, az egy léleken értetik egy lehelés, a'mint *Simachus* magyarázza, a'vagy egy lélekzet a'mint olvassa *Vatablus*. Ugyan-is *Salamon* nem szóllot az emberi, és baromi léleknek egygyenlő természetéről, hogy tudni-illik: valamint az embernek lelke értelmes, lelki, úgy a' barmoké is, hanem, hogy testekre nézve egy, és hasonló a' veszedelmek, a'mint ezen szavaiból ki-tetszik: *mindenek egy helyre mennek: a' földből lettek egygyenlő-képpen viszsza-is térnek a' földbe.* *Szent Ágoston* csak a' névben, vagy nevezetben tett hasonlatosságot, a'mint a' visgáló elme könnyen-által láttya; soha nem-is tanította a' barmoknak lelkeit értelmeseknek, 's-lelkieknek lenni, sőt minden némű okoskodást, és lelki ismeretet az egy érező lelken kivül bennek tagadott.

Az erősítésre mondom: Mind azon tulajdonságokat, mellyek a' Szent Irásban a' barmoknak tulajdoníttatnak, az érező lélek, és az emlékező elme viszi véghez (a'mint fellyebb az első végezésben meg-mutattúk) *Salamon* pedig az Istent megvető

vető embereket az hangyának példájával ősztönözi a' szorgalmatos munkálkodásra ; de azért igaz bőltseség, és gondviselés bennek nem lehet, mivel a' tökélletes okoskodás, melly a' lelki, és értelmes lélektől ered, nints bennek; ezen szorgalmatos gonviseléſek pedig az hangyáknak, vagy több más oktalan állatoknak, a' terméſzetnek indúlatyából ſzármazik.

Az elő hozott levél *Fratres de Monte DEI*, nem *Szent Bernardé*, hanem *Guigo Cartuſienſisé* a' mint fel-jegyeztetett *operum S. Bernardi tom. 3. pag. 215.* mindazáltal *Guigo-is* midőn mondgya a' gondolatot lehetetlennek lenni az értelem nélkűl, az embereknek gondolattyáról ſzóll előre botsátván ezeket: *hárman vannak, a' kik gondolatot ſinálnak, az akarat, emlékezet, és értelem.*

Harmadik végezés. Valósággal hamis, és balgatag vélekedés a' *Bougeantiusé*, melly az ördőgőket a' barmokban lakni taníttya.

Bizonyitatik. Sem a' terméſzetből, ſem a' Szent Iráſból valamelly helyes ok nem vétethetik, mellyel ezen vélekedés bizonyitathatnék, tehát hamis, és balgatag vélekedés. *Bizonyit az első réſz.* Jól-lehet mind a' levegő-égbe, mind több földi helyeken ſok ördőgők lappangjanak ; mindazonáltal nem lehet abból ki-hozni őket minden ſzenvedéſtől menteknek, és kárhoztatáſoknak bűntetését nem ſzenvedni, a' mint Tiſztelendő *Béda in c. 3. Epiſtolæ S. Jacobi* taníttya: *valahova repűllyenek az ördőgők mindenűtt magokkal hordozzák a' Gehennát.* Ugyan-is valamint a' jó Angyalok velűnk társalkodván, bennűnket őrízvén, mindenkor láttyák a' Mennyei Atyának ortzáját (Kriſtusnak tanítáſa-ſzerént) haſonló-képpen az ördőgők, kik a' levegő-

gő-égben, 's más helyeken imitt amott vannak, az őrők tűznek bűntetését ſzenvedik, és viſelik.

Máſodſzor. Az őrdőgők a' barmokban zárattatván, a' barmok tőkélleteſſebbek lennének az embereknél, jól-lehet természeti tőkélleteſségeket az őrdőgők a' barmok teſtének fogyatkozáſa-miatt annak módgya-ſzerént véghez nem vihetnek, valamint a' tſetſemős gyermek valóságára, tulajdonságára nézve ſokkal tekélleteſſebb akar melly baromnál, ámbár teſtének fogyatkozáſa, 's gyengesége miatt, tulajdon valóságának tőkélleteſségét ki-nem mutathattya.

Ellen-vetés. Az őrdőg a' meg-ſzállott teſtben énekel, nevet, és több más őrőmtől, 's-győnyőrűségektől eredett miveléſeket tſelekſzik, gyakorta kſſírt, a' mint Urunkat a' puſztában, és Évát a' Paraditſomban, tehát valósággal nem ſzenvedi a' Pokolnak tűzét, mert azzal kinoztatván nem győnyőrkődne, nem őrvendene, a' kſſírtéſt el-felejtené. Meg-ſem lehet magyarázni, mi-képpen moſt az őrdőgők hordozzák magokkal a' tűznek győtrelmét? hanem, hogy tudgyák magokat el-rendelve lenni az őrők tűzre. Innen Kriſtus *Szent Máténál* a' 25-dik réſzben ezen vélekedéſt látſzik bizonyítani, midőn a' kőzőnséges ítilletkor a' kárhozandókra mondangya: *menyetek el-átkozattak az őrők tűzre, melly az őrdőgnek kéſzítetett, és az ő Angyalinak*, de ezen ſzavaival Kriſtus nem jelenti moſtanában őket valósággal kínoztatni; hanem a' kínokat kéſzen lenni: erre-való nézve mondgyák vala az őrdőgők Kriſtuſnak *Mathæi 8. idő-előtt jőttél ide minket győtőrni. Judas Apoſtol* levelének 6-dik verſében írja: *az Angyalokat pedig, kik meg-nem tartották az ő fejedelemségeket, hanem el-hadták lakó-helyeket, a' nagy napnak ítiletre őrők-ké-való kőtelekkel homály alatt tartya*, hogy azért henyélők ne lennének

nének a' barmoknak testeibe rendeltettek. Másodszor. A' barmok soha nem vétkeztek, még-is sokat szenvednek, de az a' véghetetlen jóságú, igazságú Istenhez nem férhet, tehát azért szenvednek, sanyargattatnak a' barmok, hogy az ördögök bennek kínoztassanak.

Felelek. Az elő hozott okok nem bizonyíttyák az ördögöket mostanában a' Gehennának tűzivel nem kínoztatni; mert az utólsó itíletkor mondandó sententia jelenti, hogy minden kínok, 's győtrelmek-előtt a' Pokolnak tűzét az Angyalok vétkeinek bosszú-állására, 's bűntetésére készítette az Isten. *Másodszor.* Azért mondatik azon szententzia, hogy az ördögök mint nagyra tartó kevély lelkek az egész világ-előtt gyalázstassanak, 's-szégyenítessenek, és akkor nem tsak az Istentől, hanem a' tökélletes Sz. életű emberektől-is fognak itíltetni, elvétetik tőlök minden ártalmas hatalmok, 's többé az embereknek nem árthatnak, és ebben az értelemben mondatnak: *a' nagy napnak itíletire örökké-való kötelekkel homály alatt tartatni.* Hogy pedig bennünket kísírtenek, 's fortéllyokkal élnek, onnan vagyon, hogy Isten ő Szent Felsége e' mostani állapotban természeti tehetségeknek miveléſit szabadosan engedte. *A' másodikra mondom:* a' barmokat az emberek' kedvekért alkotta Isten, azért őket ámbár soha nem vétkeztek-is, veszedelmek, nyavalyák, és szenvedések alá vetette, mint-hogy az embereknek szolgálattyok szenvedés, múnka, és homlokokat izzasztó fáradtság.

NYÓLTZADIK KÉRDÉS.

A' Tsúſzó, Máſzó Allatoknak eredetek honnét légyen?

Fel-Jegyzés. A' világ' teremtésének hatodik napján alkottattak az oktalan állatok, kiknek nem tſak lételek, és bizonyos nemek vagyon, hanem e' mellet; életek, minden-féle miveléſekre-való mozgáſok, 's-érzékenységek: hogy azért az ő nemek ſzerént ſoha a' földnek ſzinéről el-ne fogynának, ſzaporító, 's-nemző erőt, és kívánságot óltott beléjek a' teremtő Iſten. Némelly régi Bőltſek meg-nem elégedvén az oktalan állatoknak terméſzet-ſzerént-való ſzaporodásával, még az érzékenységtelen alkotmányoktól-is nemzettetni itílték; mint nevezetſzerént mótsárból, rothadásból a' békákat, kígyókat, legyeket, 's ezekhez haſonlókat: mi légyen a' mi vélekedésünk? e' következő ſzők ki-jelentik.

Végzés. Minden Tsúſzó Máſzó állatok az éleſztett tojáſokból veſzik eredeteket.

Bizonyittatik elősſzőr. A' Tsúſzó, máſzó állatok, kiknek tojáſokat láttyúk, a' tojáſokból erednek, de a' több tsúſzó, máſzó állatok-is kiknek nem láttyúk tojáſokat, azokból erednek: tehát minden tsúſzó máſzó állatok az éleſztett tojáſokból veſzik eredeteket. *Bizonyít. a' kiſſebb réſz.* Ha nem erednének a' tojáſokból, tehát a' motsárból, és rothadásból, de azokból nem veſzik eredeteket (a' mint alább meg-mutattyuk) tehát valamint azok, kiknek tojáſokat láttyúk, a' tojáſokból erednek, úgy a' kiknek nem láttyúk-is, azokból erednek, mivel ſzámtalan tsúſzó

máſzó

máſzó állatoknak tojáſi puſzta ſzemeinkel láthatatlanok, az éleſebb látáſra rendeltetett üveggel pedig, úgy-mint *mikroskopiummal* meg-láttatnak: tehát valamint azok, kiknek tojáſok az éles látáſra rendltetett üvegen ſzemléltetnek, tojáſokból erednek, úgy a' kiknek tojáſok nem láttatnak-is, azokból erednek.

Bizonyítatik máſodſzor. *Regius Ferentz* Florentziai orvos Doktor két fris darab húſt vévén, egyiket mindgyárt üveg edénybe ejtette, annak ſzáját vékony rúhával (hogy a' levegő-égátal meg-átal járhaſſa) bé-kötötte: a' máſik darab húſt a' ſzabad levegő-égre tette, azután edénybe takarta; nem ſokára mind a' két darab hús rothadni, ſzenyvedni kezdett ezen kűlömbséggel: hogy a' ſzabad levegő-égre tétetett darab húsban pondrók, 's-fergek nyőltek, a'vagy termettek, a' máſik darabban nem; de ennek nem adatathatik más oka, hanem, hogy a' tsúſzó máſzó állatoknak ſzámtalan tojáſi a' levegő-égben felemeltetvén a' ſzelektől ideſtova hányatatván az húſra eſtek, holott a' napnak melegen sűtő ſúgárival, az efféle tojáſotskákban rejtett állatotskáknak meg-éleſztésére alkalmatos erejével felélesztettek: tehát minden tsúſzó máſzó állatok az éleſztet tojáſokból veſzik eredeteket.

Bizonyítatik harmadſzor. A' kik a' motsárból, vagy rothadásból eredni taníttyák a' tsúſzó máſzó állatokat, adgyák fontos helyes okát, miért minden motsárból, minden rothadásból nem erednek? vagy ha erednek, miért nem egy formájú, és nem egy nemű? hanem kűlömbőző neműek ſzármaznak? azt nem lehet tulajdonítani a' kűlömbb-kűlömbb-féle rendeléſeknek (a' mint az ellenkezők vélik) mert ha tſak azt világos, és az értelmet meg-győző okokkal meg-nem mutattyák, mitſodák legyenek azon kűlömbb-féle rendeléſek? mi módon adhatnak egye-

dûl a' napnak melegségével azoknak életet? és mi-képpen ábrázolhattyák teſtetskéjeket? egyebet nem mivelnek, hanem a' tudatlanságot tudatlansággal fedezik.

Elsô ellen-vetés. Sok tsúſzó máſzó állatok erednek a' motsárokból, és rothadásból, tehát nem minden tsúſzó máſzó állatok leſznek a' tojáſokból. *Bizonyít. az elsô réſz.* A' Bikáknak rothadtt bélekbôl méhek teremnek *Virgilius* éneke ſzerént: *Sub finem lib. 4. Georg.* A' rothadtt húsból, fából, ſajtból, férgek, pondrok leſznek: a' meg-rothadtt hajóknak réſzeibôl tengeri rétze: tehát a' motsárokból, és rothadásból erednek.

Felelek, kûlömbôztetem az elsô réſzt; Sok tsúſzó máſzó állatok erednek a' motsárokból, és rothadásból mint tulajdon matériákból, *tagad. az elsô réſzt.* Erednek a' motsárokból, rothadásból, mint a' tojáſotskáknak ki-kôltésére leg-alkalmatoſſabb rendelésbôl; *meg-enged. az elsô réſzt.* A' *Bizonyitására* mondom *Purchotiuſſal*: tſak fabula, 's-kôltemény, hogy a' méhek a' Bikáknak ſenyvett bélekbôl teremnének; ámbár *Virgilius* verſeiben foglallya, mivel ſem ô, ſem pedig más e' koráig helyes okokkal meg-nem mutatta a' tsúſzó máſzó állatokat minden tojás nélkûl a' motsárból, és rothadásból ſzármazni. Illyen kôltemény az, melly a' rothadtt hajókból eredni tartya a' tengeri rétzéket: mert okát nem adhattya, miért éppen a' tengerben, nem pedig a' más folyó vizekben, vagy tókban ſzármaznak a' rothadtt fákból rétzék? Miért pedig fô-képpen a' rothadásból eredgyenek? attól vagyon, hogy a' teſt ſenyvedvén, annak réſzei jobban meg tágúlnak, meg lágyúlnak, és meg-melegednek, mellyektôl ſegítetvén a' tojásban zárott férgetskének lelke, kezd munkálkodni, és a' tojáſnak hártyáiból magát ki-fejti, 's-fel-oldozza.

Máſo-

Máſodik ellen-vetés. Sok férgek, és állatotskák olly helyeken találtatnak, a' hová tojáſok nem vitethettek: így az erekből botsátatott vérben gyakorta találtatnak férgek; a' tüdőben, májban; de ezek a' poſvány vérnek, és belső rothadtt tagoknak réſzeiből ſzármaznak. Sőt a' gyümöltsöknek nem tſak héjokban, hanem bélekben-is találtatnak férgetskék, de a' gyümöltsöknek kemény, vaſtag héjokat, 's béleket a' gyenge állatotskák ki-nem fúrhatyák, tehát minden tsúſzó máſzó állatok a' rothadásból, motsárokból veſzik eredeteket.

Felelek. Az érből ereſztetett vérben, vagy más tagokban találtatott férgetskék azon tojáſokból leſznek, mellyeket az húſſal, füvekkel, gyümöltsökkel, 's-több más eledelekkel, és italokkal mind az emberek, mind más állatok magokka veſznek, gyomrokba, tüdejekbe; 's-májokba vitetnek, és ha a' gyomornak éles nedveſségitől (mellyektől vagyon az eledeleknek főzéſe) a' tojáſok kitſinységek, 's-keménységek miatt meg-nem emészthetnek, az erekbe mennek, a' vérrel el-egyelednek, 's a' belső melegségektől éleſztetvén, férgekké válnak. *A' máſodikra:* Bizonyos, hogy a' tsúſzó máſzó állatok ſzámtalan tojáſokat teſznek; *Redius* bizonyságából, egy ſzúnyog ötven ſzúnyogot ſzapóríttott, egy zöld légy két ſzázat tojtt. *Leſſerus* beſzélli egy lipéről, hogy négy ſzáz tojáſt tett. A' gyümöltſeket hegyeſs vékony órokkal, mint-egy tőkkel meg-likaſtván, azokba tojáſokat a' ki költéſre helyheztetik, hogy nem tſak a' külső levegő-égnek moſtohaságától őrízzék, hanem meg-elevenedvén eledelek-is lenne: ezt tapaſztallyúk a' férges gyümöltſokben lévő likakból, mellyeket az olyas-apro férgek furdálának.

Harmadik ellen-vetés. Némelly emberben annyi tetűk teremnek, hogy sem belső ruhájának gyakor változásával, sem szorgalmatos tisztogatással, vagy más orvosságokkal meg-nem tisztúlhat, tehát. *Másodszor.* A' szarvas bogarak a' ganéjból erednek. *Harmadszor.* A' lipék a' rothadtt hernyókból származnak. *Negyedszer.* A' senyvett rétzéből varas békák (a'mint egy némelly próbát tett) a' ganéjba tévén, a' rétze helyet annak tollaival imitt amott petyektetve, varas békát találtt; tehát a' rothadásból erednek.

Felelek. A' tetűk tulajdon tojásokból teremnek, mellyek vagy a' széltől vitetnek az emberekre, vagy az ember körűl telepedet egynéhány tetűk tojásokat (a' minémüek a' serkék) le-tették, kiknek ki-költésekre az heverés, izzadtság, és a' melegség leg-alkalmatossabbak lévén, hamar ki-bújnak tojásokból: ezt pedig nem kell tsudálni, mert ha a' kőlesés hordóban zárott egér kevés üdőre (a'mint *Aristoteles* irja) száz húsz egeretskéket költött; az hirtelen-való szaporítás a' tsúszó mászó állatokról annál hihetőbb, mert a' rővid életű állatok gyakrabban szaporítanak, a' természetnek alkotója-is úgy rendelte, hogy a' tsúszó mászó állatok tojásokat oda helyhezteséek, a' hol hamar ki-kél. *A' Másodikra* mondom: a' szarvas bogarak nem származnak a' ganéjból, hanem, hogy a' ganéj melegségével leg-alkalmatosabb, a' bélé takartt tojásoknak ki-kötesére. *Az Harmadikra*, a' lipék nem származnak a' senyvett hernyókból, hanem a' tojásokból, ki-bújásokkor hernyóknak látszatnak; de azután szárnyok nyől, és lipék lesznek, a' lipe pedig, és az hernyó egy neműek, tsak szárnyokra nézve külömbőznek. *A' negyedikre*: mint-hogy a' rétzék többnyire a' vizekben úszkálnak, és a' posvány tókban (holott a' varas békák tojásokat hadgyák) szedegetnek, azon rétze könyen nyelhetett bé-

ka

ka' tojáſt, mellyet kitſinsége, 's-keménysége miatt gyomrában meg-nem emészthetvén, húsának ſenyvedésével, és a' ganéjnak melegségével éleſztetvén a' tojás, meg-elevenedett a' béka. Több e'-féle más állatokban történt lételek, a' gyomorban vett, és meg-nem emésztetett tojáſokból, vagy magokból erednek; a' mint *Ephemerides* német orſzág dolgainak fel-jegyző könyvben egy emberről irja: hogy gombák nyöltek benne', máſról, hogy a' jobb oldalán kápoſzta nyöltt.

Az oktalan állatoknak külömbözö nemek négy rendre oſztatnak: úgy mint járó, repülő, úſzó, és tsúſzó máſzó állatokra, madarakra, halakra, kígyókra, és férgekre: ezen közönséges nemek egy máſtól azzal külömböztetnek; hogy némellyek kopótóval lélekzenek, mint az halak: máſok tüdövel, és ezeknek vagy egy, vagy két ſzekrényü a' ſzívek: a' tüdőből lélekző egy ſzekrényü ſzivüek, vagy tojók, mint a' ſzárnyas állatok; vagy élő magzatot ſzülők. A' véres állatok vagy meleg vérüek, mint azok, a' kik többnyire a' földön tápláltatnak; vagy hideg vérüek, mint azok, mellyek vagy a' vízben, vagy a' viz felett lakván, tápláláſokat tſak a' vizből veſzik.

Az oktalan állatoknak ezen közönséges nemeken kivül, vagyon különös nemek: *Geſner*, és *Forner Konrád* orvos Doktorok a' négy lábú állatoknak ſzáz ötven hat külömbező nemeit ſzámlállyák, 's-tulajdon nevekkel-is nevezik; a' ſzárnyas állatoknak külömbözö nevekkel egyetembe hat ſzáz huſzon két nemeit adgyák. Az halaknak különös nevekkel négy ſzáz negyven kilentz nemeit emlétik, és ha a' külömbb-féle héjas vízi állatok-is az halakhoz ſzámláltatnak, mindeneſtől harom ezer leſz a' nemek' ſzáma. A' kígyóknak nemei ſzáz kettő. A' vérnélkül-való férgek' nemeinek ſzámat három ezerre viſzi *Rájus*

Dok-

Doktor, hozzá adván, hogy ha azoknak nemei az egész világon ősszve számláltatnának, husz ezer lenne. De így-is az oktalan állatok sok külömbőző nemeinek még harmad része előttünk ismeretlen. Ezen nagy sokasága pedig az oktalan állatok nemeinek nem másra-való, hanem a' teremtő Isten bölcseségének meg ismérése után, az embernek külömbb-kölömbb-féle szolgálattyára, és hasznára: ugyan azért teremté Isten útólyára az embert, hogy az ember mint Úr az maga szolgálattyára már mindeneket készen találna, innen mondgya *Szent Basilius Homl. 10. Hexam. uralkodásra teremtettél ob ember! miért szolgálod tehát a' te indúlatidnak ama' keserves szolgálattyát?* 's-*miért adod magadat a' bűnnek rabságára?*

KILEN-

KILENTZEDIK KÉRDÉS.

A' Fák, Tsemetèk, és Fűvek honnan veszik eredeteket?

Első Fel-Jegyzés. Jól-lehet a' Plánták, az az, a' fák, fűvek, és tőbb ezekhez hasonlók nem érezzenek, még-is éleſztgető élettel élnek, mivel a' nélkűl semmi igaz növéſek, és nevelkedéſek nem lehet: kőzőnséges magyarázattyok ez: *eſzközős teſtek, vizet, és levegő-eget forgató, 's foglaló alkotmányok, mellyek ſok-féle renddel bőltſen őſzve ſzerkeztetett, és egybe foglaltatott eſzközős réſzekből álván, gyűkerekkel a' földbe bé-ültetetvén, és illendő meg-tartáſokra belől egy ſzűntelen környűl folyó éleſztő nedveſségtől meg-éleſztetvén, elcitől fogva Iſtentől teremtettek, és az ő áldásából moſt-is nevekednek.*

Második Fel-Jegyzés. A' fűveknek, fáknak, és ezekhez hasonlóknak, mint az élő állatoknak holmi bizonyos betegségek vagyon, melly-miatt ſokſzor ki-veſznek: betegségek pedig vagy a' nagy hidegtől ſzármázik, melly az éleſztő nedveſséget bennek meg-fagylallya, vagy a' terméſzetnek sértéséből, melly vágás, vagy égetés-által történik, vagy az elégséges nedveſségnek fogyatkozásától, melly a' kőſziklás, kőves, és agyagos földtől ſzármazik: vagy pedig a' ſzer felett-való ſokaságától, melly a' vizes helyeken ſzokot történni; valamint azért a' beteg embert betegségének neme-ſzerént kűlőmbb-kűlőmbb-féle orvoſságokkal lehet ſegíteni, azon-képpen a' beteges Plántáknak bizonyos orvoslások vagyon, mellyet a' kertéſzekre bízunk.

Végezés. A' fák, fűvek, virágok, és mind ezekhez hasonlók a' magokból nevekednek.

Bizonyítatik. Érzékenységinkkel tapasztallyúk a' magokból leg-több fákat, füveket, virágokat, és ezekhez hasonlókat eredni, tehát a' több fák, virágok, és ezekhez hasonlókis, mellyeknek magvokat nem láttyúk a' magokból teremnek: mert ha semmi-féle mag nints a' földben, ámbár annak hasznos melegsége, elegendő nedvessége légyen-is, semmi fűvet, vagy más e'-félét nem teremhet; a'mint *Malphigius* tapasztalta: a' mélyebb helyről vett földet, üvegbe tette, a' szelektől idestova hányatatni szokott magokat távoztatni akarván, az üvegnek szaját bé-kötötte; úgy hogy tsak a' levegő-ég az esővel együtt hathatna belé, de abban a' földben semmi fű nem termet, termet pedig abban, mellyet szabados helyre tett; tehát bizonyos, hogy a' fáknak, füveknek, 's ezekhez hasonlóknak terméſekre szükséges a' mag. A' külömbb-féle magok pedig nem külömben, mint az élő állatoknak tojásotskái igen apródon önnön magokban foglallyák a' plántáknak eleit, formátskáját, és az élesztő nedvességnek egy néminémű kitsiny tseppetskéit, melly a' földbe vettettvén, 's-az alatt meg-nyílván ki-nyől, és megnevekedik: ez az oka, hogy az régi magnak, mint a' veremből gabonának nints semmi foganattya a' földben, mert az élesztő nedvesség már meg-aszott, vagy meg-fuladott abban.

Első ellen-vetés. Gyakorta olly helyeken termenek fák, fűvek, virágok, 's-ezekhez hasonlók, az hová semmi magok nem vettettek, tehát nem erednek a' magokból. *Bizonyít. az első rész*; a' házaknak, Tornyoknak fedelein nyőlnek fűvek, a' puszta épületeknek falain fátskák, a' tölgy fákon gyöngyök, a' móh emez, vagy amaz fán; de a' meg-nevezett helyeken ezeknek

nek semmi magvok nem találtatik, tehát gyakorta olly helyeken termenek fák, fűvek, virágok, 's-ezekhez hasonlók, a' hol semmi magok nem valának.

Felelek, kőlőmbőztetem az első részt. Gyakorta olly helyeken termenek, fák, fűvek, virágok, 's-ezekhez hasonlók, az hová semmi magok a' szelektől nem vitettek, *tagad. az első részt.* Gyakorta olly helyeken termenek fák, fűvek, virágok, 's-ezekhez hasonlók, az hová semmi magok az emberektől nem vettettek, *meg-enged. az első részt.* A' *Bizonyitásra* mondom: az ollyan fátskáknak, és fűveknek magvai az anya fától, vagy fűvektől hullanak-el, a' porba elegyelednek, és a' szelektől, vagy a' földből naponként fel-jövő gőzöktől fel-emeltetvén az emlétett épületeknek tetejekre vitetnek, holott ki-kelésekre elegendő föld, és melegség lévén, fák, és fűvek nevekednek. A' fa-gyöngyöknek, vagy lépeknek magvok enyvességek-miatt a' madaraknak órrokra, és lábokra ragadván el-hintetnek. A' móhnak-is (noha puszta szemekkel láthatatlan) vagyon magva, melly a' fára a' szélnek erejétől vitetvén, nyől, 's-egyszer gyökeret vervén az egész fát tsak hamar el-futtya: mint-hogy pedig a' móh a' fának nedvességéből tápláltatik, nagyon bádgyasztya ágait; intetnek azért a' kerti gazdák a' fáknak gyakor, és szorgalmatos tisztitására.

Második ellen-vetés. A' perje, vagy őrdőg bordájú fű, a' hénár, valóságos nemei a' fűveknek, de ezek minden mag-nélkül nyőlnek, tehát a' fák, 's-a' többi. Az Isten-is a' teremtésnek idején parantsólta: *hozzon a' föld zőldellő, és mag hozó füvet, és úgy lett Gen. 1.* tehát mostanában-is minden mag-nélkül hozhat a' föld füveket, fákat. Láttyúk az homlitásból, ültetésből minden mag-nélkül a' szőllő veszszőket; gyümőlts fákat

az oltásból nevelkedni, gyümöltsözni, tehát némelly fak magnélkül neveltetnek.

Felelek. Meg-engedem a' nagyobb részt. Tagadom a' kisſebb részt. Mert mind ezeknek a' *Fiſzikuſok* az az, a' terméſzetnek viſgálói a' *mikroskopiummal*, az az, éleſebb látásra rendeltetett üveggel fel-találták magvait. A' *Másodikra meg-engedem az első részt, és külömböztetem a' következőt*; tehát moſtanában-is e' jelen-való gondviſeléſnek rendelésével hozhat a' föld minden mag-nélkül füveket, fákat, *tagad. a' következőt.* Más gondviſeléſnek rendelésével, *meg-enged. a' következőt.* Moſtani gondviſeléſe Iſtennek az, hogy a' fák, füvek, 's-ezekhez haſonlók magvakból ſzármazzanak, a' mint az emlétett ſzók jelentik: *hozzon a' föld zöldellő, és mag hozó füvet, és gyümöltsöző fát, melly gyümöltsöt hozzon az ő neme ſzerént, mellynek magva ő magában legyen a' földön.* Ebből következik, hogy minden fának, fűnek, virágnak, 's-ezekhez haſonlóknak, nemeknek meg-tartására eſztendőnként magot kell hozni; a' mag pedig (némelly Tudóſaknak vélekedéſiből) nem nemzettetik a' fáktól minden eſztendőben, hanem a' velejekben kiſs pontotskák gyanánt nagy ſzámmal foglaltatván, minden eſztendőben az éleſztő nedveſség-által laſſan laſſan ki-tolatik; és azután tſetſemős kisded módgyára a' virágokba mint néminémű pólákba takartatik, 's-minek-utánna meg-erőſsödik, a' pólák, vagy a' virágok le-húllanak, hogy a' nap, 's-a' levegő-ég jobban hozzája férheſſen, és neme ſzerént bizonyos üdőre meg-érelheſſe azt.

Az *harmadikra külömböztetem az első részt.* Láttyúk minden mag-nélkül a' ſzőllő veſzſzőket az homlításból, ültetésből, a' gyümölts fákat óltásból nevekedni, 's gyümöltsözni, de úgy, hogy azon homlított, ültetett ſzőllő veſzſző, vagy óltatott ág

vala-

valaha eredetét vette a' magból, *meg-enged. az első réſzt.* Külömben *tagadom az első réſzt*, és *a' következőt.*

Harmadik ellen-vetés. Ha minden fák, fűvek, 's-ezekhez haſonlók a' magokból nyőlnének, nem lehetne egy nemű magból, más féle neműnek teremni, péld. ok. a' rosból búzának, és viſzontag, de ezeknek terméſek tapaſztalt dolog, tehát. *Máſodſzor.* A' metallumok, arany, réz, gyémántok mag nélkül teremnek, tehát a' több Plánták-is.

Felelek Malpigiuſſal, *Waliſneriuſſal*, 's-több Doktorokkal, kik egy nemű magból, ha más nemű plánta teremne-e'? eleget viſgálták, probát-is tettek, de ellenben tapaſztalták: ez azért tſak az egy-ügyű, 's a' terméſzet-ſzerént-való dolgoknak okait nem nyomozó kőſségnek vélekedéſek: mivel ők ſovány földbe vetvén a' roſos buzát, a' búza kővér trágyás földet ſzeretvén, abban nem nyőlhet, áros pedig a' ſovány földbe terjedvén, abban nagyon nyől, azért a' búzát roſsá változni vélik, melly lehetetlen, hogy tudni-illik egy nemű renden lévő mag, más nevű renden lévő gyümőltsőt teremjen; külömben meg-történék, hogy a' roſot vető, tiſzta búzát, és a' tiſzta búzát vető roſot aratna: tapaſztalt dolog ugyan, hogy a' földnek jósága, kővérsége, vagy ſoványsága az egy nemű magot jóságra, ſzépségre hozza. A' *Máſodikra* Meg-engedgyük, hogy a' metallumok magvakból nem teremnek, mert nem planták, az az, nintſenek a' fáknak, fűveknek, és ezekhez haſonlóknak nemei közzül.

A' Fáknak, füveknek, virágoknak, és ezekhez hasonlóknak bővebb meg-értésére tudnunk kell előszsőr: hogy vizet, vagy élesztő nedvességet foglalnak magokban, meg-tetszik ez ki-folyó, vagy ki-fatsartatott levekből. Másodszor, hogy a' vékony levegő-ég-is meg-járja azokat belől, külömben ha az élesztő nedvesség a' fáknak, füveknek, 's a' többieknek minden részeit meg-nem járná, sem azokat növésre nem tágítaná, vagy élesztené, ha tsak a' szüntelen bé-ható vékony levegő-égtől meg-nem indítatnék, és lassan lassan fellyebb nem mozdítatnék, 's-ettől van; hogy tavaszkor némelly fa, fő-képpen a' nyír-fa meg-vágattatván bőven tsepegteti levét: mert akkor a' föld meg-nyílván sok nedvesség szivárkodik fel a' fákba, sok levegő-ég-is hat bé, mellytől a' meg-vágatott fákból szüntelen hajtatik-ki a' nedvesség. A' levegő-ég pedig nem külömben, mint az élesztő nedvesség a' gyükereken-által botsátkozik a' fákba, füvekbe, és ezekhez hasonlókba; mert minden fa, fű, 's a' többi olly eszközös részekből, és tsövekből áll; mellyek mint sürü háló gyanánt a' külső héjaktól öszve foglaltatnak; a' miat *Malpigius* az élesebb nézésre rendeltetett üvegen mind ollyan tsöveket látott, a' mellyeket a' levegő-ég, és az élesztő nedvesség szüntelen járna. Harmadszor; hogy az élesztő nedvesség apró tsövetkéiben szünet-néikül környül fóly (a' mint bizonyítya *Hypocrates*) a' fákban úgy-mond közlésnek kell lenni, melly-által az alsók fel-mennyenek, és a' felsők alá: és valamint az élő állatoknak ereiben a' vér, azon-képpen környül fóly a' fákban, és egyebekben az élesztő nedvesség, hogy azoknak minden részeit álhatatossan táplállya, meg-tartsa, és nevekedésre segétse.

A' Fáknak, füveknek, virágoknak, 's-több ezekhez hasonlóknak számtalan sok nemei négy közönséges rendre osztatnak: az elsőn van a' fa, melly a' földről magossan fel-nyölvén igen sok esztendőkig meg-marad. A' másikon van a' *Frutex* az az, tsemete, ez sok ágú fás, melly jól-lehet soha magosra fel-ne nyöllyön, még-is sok esztendőkig tart. Az harmadikon van a' *Suffrutex* az az, a' fél tsemete, melly eleinten gyenge fa gyanánt a' földből ki-nyölvén végtére még-fásodik, és egynéhány esztendeig áll; illyen féle tsemete a' Rozmaring, zsálya, Isóp. A' negyedik renden van a' fű, ez lágy, és alatson, melly (mint-hogy tsak gyükere, levele, szára, és torsája vagyon) minden esztendőben ki-vész, és vagy a' magból, vagy a' gyükeréből ujjolag nyől.

A' fáknak, füveknek, 's-ezekhez hasonlóknak nemeit, sok-féle-képpen lehet meg-ismérni: úgy-mint az héjokról, levelekről, virágokról, gyümöltsökről, magvokról, és más egyébb külső, 's-belső jelenségekről; de különös nemeknek számát allig lehet igazán fel-jegyezni: mert tsak az egy fűnek három ezernél több különbözö nemét említi *Bakuhinus Gáspár* Basilæai orvos, mennyi lesz tehát az egész világon a' fáknak, 's-tsemetéknek nevek? Mind ezek pedig azért teremtettek, hogy minden élő állatoknak nem tsak kivált-képpen-való táplálásokra, vagy orvosláskra, hanem sok-féle más hasznokra-is lenne: a' mint a' víz özön-előtt az embereknek hoszszú életeket nem másnak tulajdoníthattyúk, hanem hogy még akkor nem barom hús, hanem a' földnek gyümöltse, füve volt az ételek: a' mérges füveket sem alkotta Isten valami élő állatnak

nak veſzélyére, mivel az oktalan állatokba egy ollyan természet-béli indúlatot óltott, hogy azoktól iſzſzonyodva el-távoznának; az embert pedig a' végre ajándékozta-meg az okos értelemmel, hogy azzal nem tſak a' jó, és gonoſz-kőzőtt válaſztáſt teheſſen; hanem még a' mérget-is akár értzekből, akár fűvekből légyen, bizonyos mértékléſſel a' maga haſznára fordíthaſſa.

HARMA-

HARMADIK RÉSZ.

A'

FISZIKÁRÓL.

Az Az.

A' Terméſzet-ſzerént-való dolgoknak Tudománnyáról, melly a' kűlsó érzékenységek alá vettetett dolgokat nyomozza, és viſgállya.

ELSÓ KÉRDÉS.

Mi légyen a' terméſzet-ſzerént-való dolgoknak, a' vagy teſteknek eredete, és eleje?

Fel-Jegyzés. Mint-hogy az Anya-ſzent-egyház kárhozat alá vetette a' *Manikhæus* eretnekeknek azon tanítáſokat; hogy a' világ egy előtte való ſzínetlen matériából teremtetett, mellyből kővetkezik kezdetben mindeneket ſemmiből teremtetni: de mivel a' világ teremtéſe után-is

kûlömbb-kûlömbb-féle változások-által sok régi állatok el-vesznek, és sok újak támadnak, 's-nemzettetnek, az efféléknek eredetekről, és elejekről (mint-hogy a' Fiszika az az, a' természetszerént-való dolgoknak tudománnya) a' látható dolgokat tanittya, méltán tudakozódhatunk, erre int *Aristoteles* mondván: *tunc res scire arbitramur, dum eorum causas, & principia noverimus*, akkor vélyük tudni a' dolgokat, midőn azoknak okait, 's-eredetit ismérjük; mi légyen pedig ezeknek eredetek a' Filosófusok meg-nem egygyeznek: némellyek az *elementumokat*, mint *P. Fábri*; mások a' sót, kénkövet, földet, kénesőt, és vizet, mint a' *Khimikusok*, az az, a' tűzben kûlömbb-kûlömbb-féle eszközök-által a' természeti dolgok' 's-testek' tulajdoságinak visgálói. Mások *Aristoteleſſel* az első matériát, mellynek vagyon ugyan valami igaz létele, de semmi némű ollyan formája nintsen, a' mellyről illyen, vagy ollyan félének neveztethetnék; hanem tsak akkor kezd bizonyos nemű lenni, mikor valami érzékenységes, vagy érzékenységtelen állatnak formájával meg-egygyesül. A' *Forma ſubſtantialiſt*-is, az az, a' magában álló formát, a' természeti dolgok' és test eredetének a' nevezett első matériával állittyák. Ezeket az új Filosofusok nagyon rágalmazzák, 's-gyalázzák mondván: hogy ezt valami *Arabiai* fordító mázolta *Aristoteleſnek* könyveibe; ezt mindazonáltal helyesen védelmezi *Szent Agoston*, és *Szent Tamás Lib. 4.* és *Lib. 12. Confeſ.* A' mi vélekedésinket pedig a' következendő beszédek ki-nyilatkoztattyák.

Első Végezés. Közönséges eredeti, és elei a' természet-szerént-való dolgoknak, vagy testeknek nem lehetnek az Elementumok.

Bizo-

Bizonyítatik. A' kik az Elementumokat állíttyák a' természeti dolgok' és testek eredeteinek, vagy azokon értik a' négy kőzőnséges, és második renden lévő elementumokat, úgymint a' tűzet, vizet, levegő-eget, és főldet? vagy amaz első tiszta, és el-oszolhatatlan elementumokat, mellyeket a' világgal eggyetemben semmiből teremtett Isten ő Felsége? de akar mellyiket értsék, egyik sem lehet a' természeti dolgoknak' 's testeknek eredete, tehát kőzőnséges eredetei a 'természet-szerént-való dolgoknak, vagy testeknek nem lehetnek az elementumok. *Bizonyít. a' kissebb részr első részére nézve.* A' négy kőzőnséges elementumok nemzések, és romlások alá vettettek (a'mint alább meg-mutattyúk) tehát azok-is másokból úgy-mint *matériából*, és *formából* szerkeztettek egybe. *Bizonyít. második részére nézve.* Az első tiszta, és el-ószolhatatlan elementumokot külőnősőn önnön magok tulajdonságokban visgálván, kérdem: ha egy természetűek é? 's egy neműek-é? ha egy természetűek, 's egy neműek, tehát egyik a' másikától nem külőmbőzik, következendő-képpen külőmbb-féle természetű, nemű dolgokat, testeket egybe nem állíthatnak. Külőmbb természetűek, 's neműek pedig nem lehetnek, mert egyedűl a' részeknek külőmbb-féle el-rendelési, és azoknak módos egybe szerkeztetési külőmbőző természetet, vagy nemet nem okozhatnak; tehát akár mellyiket értsék az ellenkezők, egyik sem lehet a' természeti dolgoknak, 's testeknek eredete.

Első ellen-vetés. A' természet-szerént-való dolgoknak, és testeknek az az eredete, a' mellyre bontakozások után el-válnak, de mindenek bontakozások után a' négy elementumokra válnak-el; tehát azoknak eredetek az elementumok. *Bizonyít. a' kissebb részr.* A' nyers-fa tűzre tétetvén, *először.* Gőzól, és füstól, mellyek egyenesen a' levegő-égbe, mint eredetekhez

tekhez fel-mennek, 's így a' fában fel-találtatik az első elementum a' levegő ég. *Másodszor.* Szűvőltő, és fuſtoríkoló víz hatki belőle; ez a' második elementum. *Harmadszor.* A' fa hamuvá leſz, a' hamú pedig föld, benne van azért a' harmadik elementum. *Negyedszer.* A' tűz minden réſzeit a' fának el-fogja; és ez a' negyedik elementum: tehát minden teſtek bontakozáſok után a' négy elementumokra válnak-el

Felelek, tagadom a' kiſſebb réſzt. A' *tapaſztaláſra* mondom: mivel az hamuból kűlömbőző dolgok erednek, hogy ſem a' földből, azért az hamu nem föld, mert az eggyenlő okoknak, 's eredeteknek eggyenlő a' miveléſek-is. Sűvőltő víz folyki a' fából, mert annak-előtte a' víznek réſzetskéi a' fának hizakjaiba bé-vévén magokat a' tűznek erejével, (melly a' nedveſséget nem ſzenvedi) erőſzakoſan ki-taſzítatnak. Nem igaz hogy a' gőz, és a' füſt levegő-ég légyen, mivel a' füſtből a' tűznek erejével olaj leſzſz. Ugyan-is a' meg-gyújtott kőzönséges kénkő a' tſengetyű alá tétetvén, midőn el-ég, a' tſengetyűnek belső réſzein nem levegő-ég, hanem a' kénkőnek virágja találtatik. A' tűz a' fában van, mert annak formája az új nemzéſſel bé-vitetett. Azon felől az aranyat, ezűſtet, üveget akarműnémű ſebeſs nagy tűzzel égesd, ſoha belőlők levegő-ég, vagy víz nem tſordúl; tehát nem minden dolgoknak, 's-teſteknek eredete a' négy elementum.

Második ellen-vetés. A' kementzében ſzáritatott két mázſa s' földőt *Helmontius* hordóba tette, roſtás vas fedővel bé-fedte, hogy az első víz meg-járhatná, azon földbe tíz fontos fűſz-fa ágat ültetett, üdővel gyűkeret ereſztvén nagy fa lett belőle, eſztendő múlva ki-húſzta, és meg-mérvén hatvan fontal nehezebb vólt, hogy ſem annak előtte, holott a' föld allig fél fontal

lett

lett kiſſebb, tehát egyedûl az eſső vízből nyôlt ez a' fa, következő-képpen mindenek a' vízből ſzerkeztetnek egybe. Ugyan *Helmontius* bizonyíttya, hogy bizonyos nedveſséggel, mellyet *gehenna tûzének* nevezet a' metallumokat, úgy-mint az arannyat, ezûſtöt, értzet, és ezekhez haſonlókat ſzéjel oſzlattatta, több más teſteket is vízé váltóztatott: Azon-kívûl, bizonyos: hogy mindenek a' nedveſségből erednek, így a' tsirkék a' tójásnak fejéréből formáltatnak, mindeneknek nemző magvai nedveſſek, a' kővek, tſontok, és több más kemény teſtek meg-lágyítatnak, és folyókká leſznek. A' föld-is a' vízből leſzz, a' mint *Boyle* probát tett, mikor az eſső vízet fejér porrá változtatta, tehát méltán mondattathatik a' víz minden terméſzeti dolgok' 's teſtek' eredetének.

Felelek. Ámbár a' fûſz-fa egygyedûl az eſső víznek nedveſségével nyôlt nagyra, de abból nem kővetkezik, hogy a' vízek minden féle dolgoknak, és teſteknek eredetei lennének, mivel írja *Digbeus*: hogy a' Viperának kisded kólykeit üveg edénybe zárta, helyt hagyván a' levegő-égnek bé-járására, eſztendő-alatt egy lábnak hoſzſzára nyôltek, tſak a' levegő-égnek táplálásával: mondhatni-é tehát, hogy a' több állatok-is egyedûl a' levegő-égel tápláltatnak? mondhatni-é magát a' levegőéget mindenek eredetének lenni? Valamint azért *Digbeuſnak* tapaſztaláſa el-nem hitetheti a' levegő-eget mindenek eredetének lenni; úgy az *Helmontinus* tapaſztaláſa nem erősítheti a' vízből mindeneket eredni. Azomban a' fûſz-fa ága' növésének ezen okát adgyúk: hogy az eſső vizekben, úgy a' levegő-égben imitt amott ſzéjel hányva vagynak ſok réſzetskéi a' földnek (mellyek nem egyebek a' földből fel-párálló gőzölgéſeknél) az illyen gőzölgéſek pedig a' fáknak növésére ſzólgálván; nevelték a' fûſz fát. A' gehenna tûzivel tett probákat, és más tapaſz-

találsokat meséknek, és költeményeknek állíttyuk, mivel még eddig semmi-féle mesterséges probákkal az arannyat, vagy más *metallumot* tulajdon nemeknek, 's természeteknek el-változásával széjel nem oszlattathatták; hanem, hogy el-olvasztották, megengedgyük. A' több elő hozott bizonyítsokból ki-hoz atni a' természet-szerént-való dolgoknak formálására a' nedvességet szükségesnek, de nem eredeteknek lenni. *Boyle* tapasztalására mondgyük: hogy a' vízben sok részetskéi vagynak a' földnek, mellyek a' tűznek erejével el-választatván egybe nyőlnek, 's-ebből származott az említett pornak mennyisége.

Második végezés. Sem a' só, sem a' kenkő, sem a' kenesső, sem a' föld, sem a' víz a' természet-szerént-való dolgok' és testek eredeteinek, 's-elejeknek nem állíthatnak lenni.

Bizonyítatik. Lemerij bizonysága-szerént: a' sót, kénesőt, a' kénkövet, 's a' többieket sok természet-szerént-való dolgokban, testekben, lenni még eddig, meg-nem mutathatták a' *Khymikusok*, tehát hasztalan állítatnak a' természet-szerént-való dolgok' és testek' eredeteinek lenni. *Bizonyítatik az első rész.* Az aranyból, ezüstből, kénesőből akar mitsoda mesterséggel égetessenek, nem lehet sót ki-hozni, sem kénkövet; tehát sok természet-szerént-való dolgokban, 's a' többi. *Másodszor.* A' só, kénkő, 's a' többiek magokban alló vagyonságokra el-oszoltathatnak, tehát nem lehetnek eredetek. *Bizonyítatik az első rész.* A' bornak *Spiritussa* az az, a' tűztől kifőzött lángja nagyobb részére vízé, és sóvá válik, a' mint egy *Burgundiai* Filosofus erősíti: úgy a' savanyú *Spiritus* sóvá, vízé a' tűznek erejével változtathatik; tehát a' só, kénő, 's a' többiek magokban álló vagyonságokra el-oszoltathatnak: sőt romlások

láſok alá-is vettettek, a' mint napon-ként tapaſztallyuk, tehát nem lehetnek mindeneknek eredeti.

Ellen-vetés. Az el-egyeledett teſtekben fel-találtatnak ezen tulajdonságok: ſzag, íz, el-oſzolhatás, fel-gyúlaſzthatás, és ſzárnyálás, de íllyen a' ſó, kenkő, kéneső, tehát azok leſznek a' teſteknek eredeti. *Bizonyít. a' kiſſebb réſz.* A' ſó eredete az íznek, az el-oſzolhatáſnak; a' kénkő eredete a' ſzagnak; a' kénesö a' fel-gyúlaſzthatáſnak, és a' ſzárnyáláſnak; tehát íllyen a' ſó, kénkő, 's a' többi.

Felelek. A' nevezet tulajdonságok fel-találtatnak a' teſtekben, de azoknak eredetit az elsö matériától, és a' magában álló-formától, nem a' ſótól, 's a' többiektől ſzármazni mondgyúk. A' ſzárnyálás pedig, nem tſak a' kénesőben, hanem a' kénkőben, ſóban-is fel-találtatik. Azután ha a' ſó vólna eredete az íznek, tehát minden ízetlen maga eredete-nélkül az az ſó-nélkül vólna; mivel lehetetlen eredete, 's-eleje-nélkül valamelly dolognak lenni. A' kénkő ſem eredete minden ſzagnak, mert ſok el-egyeledett teſtek minden ſzag-nélkül vagynak: nem kűlőmben vagyon a' fel-gyúlaſzthatás, mitſoda gyúlaſztathatik fel-könnyebben a' pozdorjánál? még-is abból a' *Khymikuſok* kénkővet nem olvaſzthattak.

Harmadik végezés. Minden terméſzet-ſzerént-való dolgoknak, a'vagy teſteknek eredete, 's-eleje az elsö *matéria*, és a' magában-álló *forma*.

Bizo-

Bizonyítatik. Ha minden természet-szerént-való dolgok, vagy testek egyedül a' részeknek külömbb-féle rendeléséből, és azoknak módos egybe szerkeztetéséből állanának, és vólnának, úgy, hogy a' részeknek már illyen, már amollyan egybe foglalása légyen a' természeti dolgoknak, és testeknek formája: a' mint az új Filosofusok gondollyák, magyarázzak-meg, miért természet-szerént mindenből minden nem következhetik? de ha csak a' részeknek külömbözö módos egybe foglalása lenne a' testeknek formája, mindenből következne minden; tehát az elsö *matéria*, és a' magában-álló *forma* minden természet-szerént-való dolgoknak eredete. *Bizonyít. a' kissebb rész.* Ha a' viasznak három ágú, vagy kerek formája vagyon, az három ágú formából lehet csinálni kerek formát, és a' kerek formából, három ágú formát: és ezen szót, *Roma*, lehet így viszsza forditani, *Amor*, szeretet, azért, hogy ezeknek formájok csak a' részeknek külömbözö módos egybe foglalásából áll; tehát, ha a' több természet-szerént-való dolgokban, testekben-is nintsen magában álló-forma, hanem csak a' részeknek külömbb-féle rendelési, és azoknak módos egybe szerkeztetési, természet-szerént mindenből minden következik, vagy hanem következik, adgyák okát, miért nem következik.

Másodszor. Az Új Filosofusok szemünkre vetik, hogy az elsö *matériát*, és a' magában-álló *formát* a' természeti dolgok' és testek' eredetének állitván, elégségesen, és világosan meg-nem magyarázhattyúk a' természet-szerént-való dolgoknak lételeit, változásait, nemzéseit, és tulajdonságait, mivel ha kérdeztetünk: miért illyen, vagy amollyan tulajdonsága, változása, 's-nemzése legyen ennek, vagy ama dolgoknak? miért nints ollyan, mint a' többieknek? azt felellyük. Azért, mivel ez, vagy amaz magában-álló *forma* vagyon benne, melly külömbözö lévén,

lévén, és úgy a' terméſzeti dolgoknak-is tulajdonságá, változáſa, nemzéſe, és múnkálódáſai kűlömbőzők. Valaki vagy oh Új, ki ezeket ſzeműnkre veted! nem denem te-is végtére így felelſz, mikor tudakozzuk tőled, miért ezen dolognak íllyen, 's-nem amollyan a' tulajdonsága? miért íllyen, vagy amollyan a' változáſa, miveléſe, és nemzéſe? más okát nem adhatod, hanem, hogy ezeknek, vagy amaz réſzeknek íllyen, vagy amollyan egybe-való foglaláſok, íllyen, vagy amollyan az ő egybe ſzerkeztetéſek. Mutasd-meg kérlek, mi légyen a' réſzeknek egybe való foglaláſa, azoknak kűlömbb-féle rendeléſek, módos egybe való ſzerkeztetéſek? ezt mivel meg-nem magyarázhatod, ſzálly magadba: mert, *de quo conquereris, ſi diligenter inſpexeris, in ſinu reperies* (úgy mond *Seneca*) a' miről panaſzolkodol, ha ſzorgalmatoſan meg-viſgálod, kebeledben találod.

Bizonyitatik máſodſzor. Vagyon az emberben magában álló elevenítő *forma*, úgy-mint az értelmes lélek, tehát egyébb teſtekben-is. Az *első réſzt* Hitűnk tartya, és el-végeztetet V. *Kelemen* Pápa-alatt 1311-dik eſztendőben; úgy a' *Lateránomi* gyűlekezetben X. *Leo* Pápa alat 1511-dik eſztendőben, hogy tudni illik az értelmes Lélek az emberi teſtnek magában álló formája. *A' következő bizonyitatik.* Ha vagyon az emberben magában álló *forma*, a' barmokban-is vagyon, de azért-is vagyon minden féle teſtben, tehát. *Bizonyitatik a' kiſſebb réſz.* Azért vagyon az emberben magában álló *forma*, hogy az embernek múnkálkodáſi máſnak a' magában álló formán-kívűl nem tulajdonítathatnak; de a' barmoknak múnkálkódaſi-is, az embereknek érező tſelekedetihez, haſonlók lévén, máſnak a' magában álló *formán* kívűl, nem tulajdonítathatnak: tehát ha a' barmokban tagadtatik az érező Lélek, út nyílik, az ember' értelmes Lelkének tagadására. *Bizonyit. azon kiſſebb réſz.* A' barmokban va-

gyon magában álló *forma*, tehát a' fákban, és ezekhez hasonlókban-is: mert valamint a' barmok az emberekkel az érezésben meg-egygyeznek, úgy a' fűvek, 's-ezekhez hasonlók az élesztésben meg-egygyeznek, mert nyőlnek, és táplálkatnak; valamint az emberek, és barmok. A' fáktól fűvektől, a' Lelkek nélkől-való testekre le-szálván előszsőr a' négy elementumokra, ezekről a' tőkélletes elegyedett testekre, ezekben-is feltaláltatik a' magában álló *forma*. Ugyan-is tapasztallyúk a' meleg vízet lassan meg-hívesedni, tehát kelletik lenni valamelly eredetnek, a' melly kívánnya, és viszsza veszi az hideget, de az nem lehet a' víz kőrül széllyel terjesztetett levegő-ég, mert a' víz hidegebb a' levegő-égnél, tehát valami belső eredet lesz az, melly a' magában álló *forma*.

Első ellen-vetés. A' magában álló vagyonságoknak, a' vagy formáknak újjonan-való alkotási ellenkeznek a' Szent Irással, tehát a' magában álló *forma* nem lehet a' testeknek eredete. *Bizonyít. az első rész.* JÉsus Sirách fia könyvének első részében mondatik: *Semmi újság nintsen a' nap alatt, se nem mondhattya senki: imé ez új, mert immár volt előbbi időkben, mellyek előttünk voltak.* És *Szent Ágoston lib. 3. de Gen. c. 23.* mondgya: *innen tőbbé semmi teremtett állatot nem rendel, hanem azokra, a' kiket egyszerre alkotott gondviselléssel lévén, szűntelen munkálkődik.*

Felelek. Ez az ellen-vetés igen sokat bizonyít, mert bizonyíttya az értelmes Lelket-is mostanában nem alkottatni, azért semmit sem ér a' bizonyítas. JÉsus Sirách fia jelenti; hogy mostanában a' nap alatt semmi új nemek nem alkottatnak, mellyek a' teremtésnek elein nem lettek vólna alkotva. Ezen értelemben szól Szent Ágoston, és a' tőbb Szent Atyák.

Más-

Második elen-vetés. Egyedûl tsak a' részeknek kûlömbb-féle rendeléséből, és azoknak módos egybe szerkeztetéséből, sok természet, és tulajdon-valóságok-szerént kûlömbözõ dolgok lesznek: így a' vasnak kûlömbb-féle módos rendeléséből lántzok, kalapátsok, kardok, órák, és több számtalan tulajdon valóságok-szerént kûlömbözõ dolgok készítetnek. *Másodszor.* A' víz részeinek kûlömbb rendeléséből jég, hó, só, kristály, és záporok erednek. *Harmadszor.* A' sárból téglát, az hamuból üveget tsinálnak. *Negyedszer.* A' kaláris még a' vízben vagyon, gyenge, és puha, a' vízből ki-vétetvén megkeményedik, 's-kövé válik: de ezekben nintsen magában álló *forma.*

Felelek. A' vasból tsinált kûlömbb-féle eszközök tulajdon valóságokra nézve egy mástól nem kûlömböznek, hanem történet-szerént kûlsõ formájokra; mivel a' kard a' vastól, és a' fekete test, a' fejér testõl tulajdonságokra nem kûlömböznek. A' *másodikra* mondom: a' víz, gõz, zápor, hó, jég, nyál állattyokra nem kûlömböznek, hanem kûlsõ tekéntetekre, mert a' só nem lesz vízből, hanem a' vízben imitt amott széllyel terjedett sónak részetskéi a' tûznek erejével egybe gyûjtetnek, 's állíttatnak. A' kristály hasonló módon a' vízben elegyedett földnek részetskéiből áll. Az *harmadikra.* A' tégla a' földtõl tulajdonságára, 's-valóságára nem kûlömbözik (a'mint érzékenységink tapasztallyák) mert végtére a' téglából föld lesz. Az hamuból (midõn abban lévõ enyvesség, és kövérség a' tûz-által egybe szerkeztetnek) leszen üveg. A' *negyedikre.* Sokaknak bizonyságiból a' kaláris a' vízben-is kemény, ha pedig (némellyeknek vélekedésekbõl a' föld színén vesz keménységet) a' savaknak részetskéiből, mellyeket a' levegõ-égbõl magához vonsz, történik.

Harmadik ellen-vetés. Sok tapaſztaltt dolgok nyílván ki-mutattyák haſzontalannak lenni a' magában álló *formát* a' terméſzet-ſzerént-való dolgokban, 's teſtekben, *elſőſzőr.* Még a' tejnek zsíros kővér réſzei a' ſavóval egygyűtt vagynak, addig téj marad, de kővér zsíros réſzei a' kőpűleſel a' ſavótól el-válaſztatván, a' téj el-véſz, és vaj, 's túró leſz belőlle. *Máſodſzor.* A' réſzeknek kűlőmbb-féle helyheztetéſiből, rendeléſiből, a' kénkőből, hólt ſzénből, és ſalétromból puska por kéſzítetik, a' fővenyből, és ſóból üveg; a' ſzappan fagygyúból, hamuból, és több e'-féle zsíros, és ſós réſzekből áll egybe. *Harmadſzor.* A' búza meg-őrőltetvén, liſztté, és korpává válik, de ezen változáſokban ſemmi nints egyébb a' réſzeknek mozdúláſinál, 's-által tevésénél: azután a' liſztből a' dagaſztás, víz, és kovász-által kenyér leſzz, és az ember gyomrában véré, 's-húsá válik. *Negyedſzer.* A' len a' napnak, és víznek meleg, 's-hév ſúgáritól meg-lágyítatván, keménységét, sűrőségét el-hadgya, abból győlts, és váſzon ſzővettetik: de a' váſzon, és győlts tulajdonvalóságokra kűlőmbőznek a' zőld lentől, ámbár azok, és a' papiros tſak a' réſzeknek kűlőmbb-féle egybe ſzerkeztetéſiből legyenek; tehát haſzontalan a' magában álló *forma* a' terméſzetſzerént-való dolgokban.

Felelek. Az *elsőre*, jól-lehet mind a' ſavó, mind a' zsíros kővér réſzek a' tejnek tulajdon valóságából magokhoz valamit vegyenek, mindazonáltal a' tejnek tulajdon valósága, 's terméſzete a' zsíros kővér réſzből áll: a' ſavó pedig nem egyébb, hanem némelly nedveſség, melly a' téjjel egygyűtt leſzz, mikor a' tejből túró válik, el-válaſztatik a' tej a' ſavótól; és a' túró nem egyébb, hanem meg-alutt tej, a' mellyhez némelly előbbeni másban álló formákhoz, kűlőmbőző másban álló formák a' tűz-által adatnak: a' vaj tehát, és a' túró valóságokra, tulajdonságokra

nézve

nézve egygyek, hanem a' kőpűllés; és a' tűz-által széllyel terjedett téj zsíros, és kővér részeinek egybe gyűjtéséből lészen a' vaj, és a' túró.

A' másodikra. A' puska-por tulajdon valóságára semmit nem külömbözik a' kénkőnek, hólt szeneknek, és salétromoknak valóságitól: úgy az üveg a' fövenytől, és sótól, mivel valamint az üveg atal tündöklik, a' só-is vékonyon el-terjeztetvén atal tündöklik. Hogy pedig a' só el-olvasztható, ez az üveg el-nem olvasztható, hallyad okát; mert az üvegben sok föveny elegyedvén, a' tűznek erejével igen vékony porrá válik, és az olvasztott sóval öszve egyvelítetik. Hogy pedig az üvegnek ámbár a' sóból ered; só íze nints, onnan vagyon; mert a' tűz-által a' sónak vékonyabb, 's-ízesebb részei meg-emísztetnek, a' fövény részeinek-is, 's-ízetlensége a' sónak ízét nagyon gátollya.

Az harmadikra. A' korpa nem egyébb, hanem a' búzának vastagabb része, valamint a' liszt a' búzának vékonyabb része; a' kenyér pedig tulajdon valóságára nézve nem külömbözik a' lisztől; midőn tehát a' kenyér vérré valik, és húsá az emberben, az új nemzés-által vagyon, következő-képpen új magában álló forma találtatik benne.

A' *negyedikra.* Mind azon változások, mellyek a' lenkészítésében esnek, tulajdon valóságokra tekéntve nem külömböznek: mivel tapasztallyúk, hogy a' szín, sűrőség, és keménység a' testekben valóságos igaz külömbséget nem okoznak. Innen a' papiros neműségére nem külümbözik a' gyólts, vagy vaszon rongyoktól, hanem tsak külső-képen: mert a' papiros a' lennek egybe szerkeztetett, leg-vékonyabb része; sokkal külömben vagyon más természet-szerént egy mástól tulajdon való-

ságokra külömbözö dolgokban, és testekben, a' minémüek a' fa, kö, 's-több ezekhez hasonlók, mellyek nem tsak a' részeknek kölömbb-féle rendelésére nézve külömbözneк, hanem belsö-képen tulajdon valóságokra-is. Igy a' vászon, gyólts, és a' len természetekben, 's-valóságokban eggyek.

MÁSODIK KÉRDÉS.

Az Elementumok Változások, és romlások alá vettettek-é?

Végezés. Az Elementumok, úgy-mint a' tüz, víz, levegö-ég, és föld változások, és romlások alá vettettek. el-annyira, hogy néha tulajdon valóságos formájok-is el-változzék.

Bizonyitatik elöszször. Midön a' fa ég, tüzet látunk benne, melly égése-elött benne nem volt; a' tüzes szén vízbe vettetvén el-veszti tüzességét; mivel azért az újaknak tanitásokszerént a' részeknek változásiban, 's által tevésében helyheztetik a' természeti dolgoknak, és testeknek romlások, vagy nemzések, tehát az illyes elementumoknak változási-is, valóságos változást, romlást, és nemzést jelentenek. Ugyan-is a' kevés víz, ha a' tüzes kementzébe öntetik, tsak hamar el-vész: a' lámpásban égvén az olaj, renddel annyi részei égnek-el, hogy azokból sok milliom részei támadgyanak a' tüznek (a'mint *P. Lana* észre vette) immár ha a' tüznek annyi sok milliom részei az olajba rejtezve tartatnának, meg-gyüjtatván az olaj, vagy mindgyárt egyszerre meg-emésztetnék az olaj? vagy a' tüznek sebes erejét nem szenvedvén az olaj; tulajdon részeinek mozdúlásából fel-

gyu-

gyúlladna. Az égett bor meg-gyújtatván egéſzen lángá válik; tehát az ellenkező vélekedés-ſzerént az égett bor nem egyébb a' tiſzta lángnál, de ha az igaz, nevezzék meg, mitſoda tett gátoláſt a' lángot magától, vagy réſzeinek erőſzakos mozdúláſitól meg-nem gyúlladni?

Bizonyitatik máſodſzor. A' víz borrá válik, tehát az elementumok romláſok, 's nemzéſek alá vettettek. *Bizonyít. az első réſz.* A' *Florentumi* Szent Gyűlekezet *in Decreto unionis Armenorum*, és a' *Romai* Kereſztényi Tudománnyról írott könyv parantsóllya: a' Szent Misének áldozatryában a' borba egy kevés víznek elegyítését, hogy tudni-illik rővid űdő alatt a' kevés víz borrá változhaſsék. Világoſsábban fel-találtatik ez: *in Sacerdotali Romano Tract. 10. imæ partis de Euch. Serm. c. 2.* holott ezek olvaſtatnak: *a' víznek pedig, melly a' kehelybe borral elegyítetik kevéſnek kell lenni, mert annak borrá kell válni,* tehát előſzſzőr a' víz borrá, azután vérré válik, egyébaránt haſzontalan lenne az Anya-ſzent-egyháznak a' víznek kevés mennyiségéről való ſzorgalmatoſsága.

Harmadik Innocentius Pápa az emlétett vélekedéſt helybe hagyta *in cap. Marthæ de celeb. Miſſ.* holott az Iskola-béliknek három vélekedéſit hozza elő: *az első* tanitotta, hogy a' bor, és abban elegyített víz Iſteni hatalommal vérré változik. A' *máſodik* vélekedés bizonyította, hogy a' borba töltött víz elsőben borrá, azután vérré válik. Az *harmadik* tanitotta, hogy a' víz maga tulajdonságában meg-marad: a' Pápa a' máſodik vélekedéſt, mint javalhatóbbat hagyá helybe, tehát tanitotta a' vízet borrá válni.

Első ellen-vetés. Tapasztaltt dolog a' vízzel elegyített borban vízet találni, mert ha olajos spongyiával a' borral töltött hordónak szája bé-dugattatik, azután szájára fordíttatik, a' spongyián tiszta víz foly-ki. *Maignanius* probat tett; az erős borra vizet töltött, hordóstól együtt télnek idejében a' szabad levegő égre tette, midőn enyihány napig-kivül tartotta vólna, meg-nézte, és a' vízet tulajdonságába maradni tapasztalta. *Másodszor.* A' vízzel elegyített borba a' tojás el-merül, a' tiszta borba fenn-marad; de ezek nem történnének, ha a' víz borrá válna, tehát az elementomok romlások, 's-változások alá nem vettettek.

Felelek. Ezen tapasztaltt dolgokkal nyilván meg-mutattatik a' vizet borrá nem mindenkor válni (kit mi sem tagadunk) fő-képen e' három történetekben: előszsőr. A' víz borral elegyítetvén mindgyárt az elegyvelítés után nem válik borrá. *Másodszor.* Ha több a' víz, mintsem a' bor. *Harmadszor.* Mikor a' külső hidegnek ereje-által a' víznek részei megkeményednek, a' bornak ereje lankasztatik: ha tehát a' víz borrá nem válik, vagy az üdőnek rövidtsége, vagy a' víznek sokasága, vagy a' levegő-égnek hidegsége okozza. *Maignanus* probájának ez az oka: hogy a' levegő-égnek hidegsége a' bornak erejét, mellyel a' vizet magában változtatta vólna, el-lankasztotta. A' mi a' tojásról mondatik, ha igaz, a' víznek bővségétől vagyon, és hogy a' bornak részetskéi a' vízben szél-lyel terjedvén, el-tűnnek, e' miatt igen meg-gyengül a' bor.

Második ellen-vetés. Ha egy tsepp víz borrá válik, más tsepp-is, és több számtalan tseppek borrá változván, a' bornak mennyisége a' víz által nevekedne, és semmi változást ere-

erejében nem szenvedne; de tapasztallyúk a' bort a' víznek elegyítésével gyengûlni, tehát a' víz borrá nem válik.

Felelek. Minden múnkálkodásával, és mivelésével gyengébb leszz (úgy-mond *Scotus in 4tum Dist.* 19.) láttyuk ezt az élő, 's-elevén múnkálkodókban: a' bor azért mennél több vízet változtatt magába, annál inkább gyengûl, mert mivelésével a' bor vékonyabb részeit el-vesztvén, előbbeni állapottyát helyre nem hozhattya.

Harmadik ellen-vetés. Krisztus Urunk mindgyárt a' kehelynek szentelése-előtt egyvelstett-el a' vizet a' borba, és hinető, hogy annyi vizet elegyített, a' mennyit szoktak a' józan életű emberek elegyítni; de akkor a' víz olly kevés ûdőre borrá nem változhatott, tehát elsőben vérré vált. E' véget a' *Romai* Mise mondó könyvben a' fogyatkozásokról §. 4. *Nro.* 3. 4. & 7. Parantsoltatik a' Papnak, ha a' kehelynek szentelése előtt észre veszi, hogy a' bor helyet vizet töltött, azonnal illendő mód-szerént a' borba vízet elegyítsen, 's-meg-szentellye, de az illyen történetben az ûdőnek rővidtsége miatt a' víz nem válhatik borrá, tehát vérré válik.

Felelek. Az Anya-szent-egyháznak előnkbe adatott tanításából hozzuk-ki, hogy Urunk a' kelyhet addig meg-nem szentelte, méglen a' víz borrá nem vált, mivel a' szentelés-előtt több más tselekedeteket vitt véghez, úgy-mint szemeit fel-emelte, a' kelyhet kezében vette, 's meg-áldotta, melly mulatások alatt a' víz borrá változhatott. Az Anya-szent-egyháznak parantsolattya pedig nem az, hogy mindgyárt meg-szentellye a' Pap a' kelyhet, hanem, hogy nem szükséges a' Papnak az elmondott szókat, és el-végzet Cæremoniákat ujra mondani, és végezni.

HARMADIK KÉRDÉS.

Az Emberről, és az Embernek testéről.

A' régi Pogányok e' bolond vélekedéssel vóltak az emberek felől: hogy azok elejénten nem külömben mint a' Plánták a' földből termettek; azután garáditson-ként lassan lassan megéledtek, és meg-okosodtak, úgy, hogy üdővel egy másnak meg-értésére magok közzé bizonyos nyelveket bé-hoztanak, 's a' mezítelen, és vad életet meg-únván, külömbb-féle öltözettel, házakkal-is kezdettek élni: ezen nevetséges költeményről lásd *Horatiust l. 1. Satyra 3.* és bölts *Kalmetet Diss. de priscis Hæbr. ædibus*: mi pedig ezt meg-katzagván hiszszük, és tarttyúk az embert a' földiek-között a' teremtő Isten leg-nemessebb alkotmánynának; kit eleitől fogva a' régi Böltsek *animal rationale* okoskodó lelkes állatnak neveztek; de a' mostani Filosofusok más magyarázattal adgyák az embernek nemes vóltát: ezen okból tudni-illik, mert jól-lehet az embernek lelkes teste vólna, de a' miatt még sem mondathatik lelkes állatnak, mint-hogy a' résznek neve roszszúl tulajdonitatik az egész vagyonyságnak, minekokáért ama' kelemetlen régi magyarázat helyett így írják-le az embernek nem s, és jeles vóltát: *Az ember, észből, vagy gondolkodó tiszta lelki vagyonságból, és eszközös testből öszve eggyesült állat*; az ember' eszének, a' vagy gondolkodó, és okoskodó lelkének lételéről, senki nem kételkedhetik; mert kiki nyílván tapasztallya magában a' sok-féle okoskodásokat, tanátskozásokat, okos választásokat, vagy el-távosztatásokat; ezokáért azoknak az emberben valami eredettől kell lenniek: de nem lehetnek az eszközös testől, mint-hogy annak eszközi önnön magoktól semmit sem tehetnek, tehát valami nemessebb eredettől kell származni; ez az eredet pedig az ész, vagy a' Lélek.

Mi-

Midőn azért a' Szent Irás mondgya: *lehellé az ő ortzájára életnek lehelletét*, azzal egyenesen a' léleknek alkotását érti: sőt mivel Isten Adámra lehelle, abból némelly régi Bőltseknek ez vólt tévelygő vélekedések: hogy a' léleknek alkotásában az Isten maga Isteni vóltának egy néminémű részetskéjét akarta az emberrel közleni. A' Szent Iráſt nem tudó Pogány *Ciceronak*-is az a' szava: *humanus autem animus decerptus est ex mente divina lib. ultim. Tuscul. quæst.* az embernek lelke az Isteni észtől szakasztatott-le. Hogy pedig az emberben a' lélek igazán gondolkodó vagyonság, azt előszőz abból tapasztallya kiki, hogy minden miveléſi nem tsak akarmi gondolkodáſſal, hanem néha igen szorgalmatos gondal-is fólynak, 's végeztetnek. Másodszor abból; hogy a' lélek igazán él, mivel tehát az élet múnkálódásban áll, és a' Léleknek múnkálódasa nem egyébb, hanem merő gondolkodás, azért igaz élete, 's vólta-is gondolkodó vagyonság, kővetkező-képen, ha a' lélek tsak egy szempillantáſig meg-szűnne gondolkodni, már nem élne.

Az-is kétség-kivül-való, hogy a' lélek minden testi elegyelítés-nélkül tiszta Lelki állat: a'mint ennek igazságát mindenekben tapasztaltt hatalmasság mutattya, mellyből érezz, képezz, ért, és a' mellyből az el-multakat emléti, a' jövendőket előre láttya, azok közzül egyet kedvel, máſt útál. Azon hatalmaſságból ismér mindenik magában egy illyen, vagy ollyan mozgó vagyonságot, a' vagy lelkes testet, mellynek minden múnkálódáia a' tagoknak külőmbb-féle mozgáſaiban áll: 's azt tudván 's látván nyilván tapasztallya az értő, 's-gondolkodó hatalmaſságot semmi múnkálódáſiban a' mozgó eredettől, úgy-mint a' testől meg-nem akadályoztathatni; ebből tudgya azután, hogy két ellenkező vagyonságból állyon, úgy-mint lélekől, és testből; mivel pedig az emberben a' lélek minden elegyedés, és

vegyelítés nélkül-való merő tiſzta lelki vagyonság, terméſzetſzerént halhatatlan, és noha múnkálódáſa-ſzerént egy néminémű vége légyen, mint-hogy mindeneket vég-nélkül meg-nem érthet, de terméſzete-ſzerént ſoha örökké véget nem veſz.

Az embernek teſte minden-féle sűrő, és folyó réſzeknek ősſzve foglaláſa, mellyben némelly sűrő réſzek külömbb féle edények gyanánt vagynak a' folyó réſzeknek bé-fogadására, igazgatására, el-változtatására, ősſzve gyűjtésére, és azoknak iſmét az illendő helyeken ki-vetésére: némellyek megint külömbb-féle keményebb, vagy lagyabb eſzközök gyanánt vagynak a' ſok-féle mozgáſoknak ſzerzésére: és mivel az emberi teſtben minden változáſok a' mozgáſtól, és annak tſudás múnkálódáſitól ſzármaznak, azokáért igazán nedveſséget, és levegőeget foglaló, 's forgató alkotmány az: melly tudni-illik a' ſzívtől eredő, ſzéllyel terjedő, és ſok tſavargáſokkal iſmét a' hoz viſzſza térő külömbb-külömbb féle tſivetskékből, tſatornátskákból, holyagotskákból, 's edényetskékből álván, azokban az álhatatoſan környűl folyó vértől, és más egyébb nedveſségtől-is meg-éleſztetik. Az emberi teſtnek tehát sűrő réſzei fő-képpen, a' mellyeken a' nedveſség környűl foly, mindazon ártériákból, vagy dobló erekből, és azon ereknek ágaiból a'mint azokból az erekből, és roſtotskákból-is ősſzve foglaltatnak, mellyek a' dobló erek ágainak végéből ſzármaznak; ezekből támadnak e sőbben a' ſok-féle tſendes vérű erek, mellyek-által a' vér a' ſzívhez viſzſza foly. *Máſodſzor.*, az agy-velőnek velős roſtotskái, mellyekből iſmét ſok ſzámtalan egyébb inas roſtok erednek, ezen ſok-féle edényekből vagyon a' külömbb-féle ideg, vagy in, inas hús, és az egéſz emberi teſtnek minden érzékenségi, kemény, és sűrő réſzei.

Az

Az emberi testnek kemény részei a' tsontok, bőr, hús, inak, háj, körmök, 's a' többiek. A' folyó részek, a' vér, tej, nyál, takony, húgy, ízzadtsád, 's a' többiek. Az *Anatomikusok* az az, a' testet bontzoló, 's-fel-metsző borbélyok a' kisdedekben kevessebb számmal mondgyák a' tsontokat lenni, hogy sem a' korosokban, azért: mert a' kisdedekben tsak portzogó az, a' mi a' korosokban már igaz tsontá lett; következő-képpen a' korosokban háromszáz nyóltzvan négy tsontokat számlálnak, mellyek többnyire mind az inaktól, erektől, és inas húsról meg-környékeztetnek. Az erek között leg-jelesebbek az *Artériák*, az az, a' dobló erek, mellyek a' szívből az egész testre ki-viszik a' vért, és azzal a' szívnek dobogását meg-mértékelik; kettő pedig a' fő ér, úgy-mint a' tüdő-béli, és a' nagyobb dobló ér: a' tüdő-béli dobló ér a' szívnek jobb szekrényéből származván, sok ágak-által a' tüdőbe bé-viszi a' vért, és onnét megint a' szívnek bal szekrényébe viszsza térítvén azt, az egész testen el-széllyezti. A' nagy dobló ér a' szívnek bal szekrényéből ered, sok számtalan ágú, leg-ottan a'mint a' szívből ki-fakad, két kivált-képpen-való részekre, vagy tövekre, 's-gyükerekre oszlik, mellyeknek egykén a' vér fel-mégyen, a' másikán megint alá: a' fel-menő dobló érnek töve sok ágakra szakadván az embernek felső részeiben egész a' két karig minden tagokra osztya a' vért. Az alá menő dobló érnek töve megint sok ágakkal lévén az ember testének alsó részeiben minden legkissebb tagokra ki-futamodik; ez a' dobló ér pedig tápláló vért hord-ki a' szívből, annak dobogásától-is arra segíttetvén; azon vért azután sok ágai-által az egész testnek nevelésére, meg-tartására minden leg-kissebb tagokra el-áraszstya.

A' közönséges, vagy tsendes erek azok, mellyek a' dobló erekből-való vért magokba bé-fogadván ismét a' szívbe viszsza folytattyák; ezek között-is három a' nevezetessebb ér; úgy mint a' tudó béli tsendes ér, melly a' szívnek bal részéről származván, elöszször négy, azután számtalan sok ágakra szakadván az egész tudóben el-széllyed, és a' vért szüntelen viszsza szolgáltattya a' szívnek bal szekrényébe. *Másodszor vena cava*, az az, a' hizag tsendes ér, mellynek ott van a' kezdete, az hol a' dobló érnek ágatskái el-végeztetnek, azért-is ennek az a' hivatala: hogy a' dobló érnek ágatskáiból a' testnek táplálására-való hátra maradott vért ismét a' szívbe viszsza térítse, a' mint-is a' végre két tsivel öszve van aggatva a' szívnek jobb szekrényével; mindazonáltal két azon tsive, melly azután sok számtalan veszszökre oszolván, az egész testet el-futtya: az első töve felsőnek mondatik, mert az ő ágai-által egész a' két karig a' felső részekkel közli a' vért: a' második alsónak mondatik; mert az ő ágai-által minden alsó részekben el-terjed a' vér. Harmadszor *vena portæ* a' kapunak ere, melly viszszafordítatott ágas fa gyanánt vagyon, és sok apró szálatskákkal a' májban gyükereztetvén külömbb féle ágait az egész gyomorra ki-terjeszti; ennek pedig hivatala: hogy a' tápláló vérnek maradékját a' hasnak kövérségétől el-válaszszza, és azután nem a' szívhez, hanem a' majhoz vigye, onnan az epének el-választására. Az erek után következnek az idegek, vagy tiszta inak, 's ezek kötél formán mind azon lépes rostokból, mintnéminémü fonalakból forradtak öszve, és két közönséges nemre osztatnak, úgy-mint agy-velő-béli inak az hoszszú velőből származván tiz párral vagynak, és a' szaglásra, látásra, hallásra, izlésre, a' nyelvnek indítására, 's más egyébb mozgásokra valók.

Az

Az hát' geréntz-béli inak, ugyan a' geréntznek velejéből eredvén harmintz párral vagynak, és a' nyakokon kezdvén (az hól ſzámtalan ſok apró ágatskákra oſzlanak) a' pároknak bizonyos ſzámával minden tagokra el-terjednek; hogy mindenféle mozgáſokra ſzolgállyanak. A' *Muskuluſnak*-is, az az, az erekkel, 's inakkal elegyes húſnak-is illyes a' ſzolgálattya, őt ſzáz a' párja: de mind ezeknek le-irásával árnyékát ſem ábrázoltam-le az emberi teſt meſterségének; az orvos Dokrorokra, az Anatomikuſokra bízván azt.

A' teſt nem tokja a' léleknek a' mint *Pythagoras* mondgya, hanem eſzköze a' léleknek, minden-féle ész-béli, és teſti múnkálódáſokra, 's mint-hogy a' lélek igen nemes, és felséges múnkálódó eredet, azért az eſzköznek-is igen meſterségeſnek kell lenni; három-féle pedig az emberben a' múnkalódas: első az élő, 's-tiſzta teſti, melliyet a' lélek ſe nem akadályozhat, ſe nem parantſolhat néki: illyen a' ſzívnek dobogáſa, a' gyomornak főzéſe, a' teſtnek növéſe, és nevelkedéſe. *Máſodik* a' teſtel, és lélekkel közönséges múnkálódás, minémű a' látás, hallás, és az akarva-való mozgás: mert többnyire a' teſtnek arravaló eſzközi-által, és egyetemben a' léleknek akarattyából történik; de leg-inkább a' beſzéd a' teſtnek, 's-léleknek egy közönséges múnkálódáſa; midőn tudni-illik a' lélek az elébb meggondolt dolgokat a' teſtnek eſzköze-által, tudni-illik a' nyelvvál ki-nyilatkoztattya. Harmadik az ész-béli múnkálódás, ez egyedűl a' lelket illeti.

NE-

NEGYEDIK KÉRDÉS.

A' Földnek minémű helye, és nagysága légyen?

A' Földet *Ariſtoteles* ſzáraz, és hideg éltető állatnak nevezi, melly minden fáknak, plántaknak, és köveknek egy közönséges nevelője, és meg-tartója. A' föld melységére nézve, négy réſzre oſztatik, elsőbben a' külső ſzínre, mellyen a' fűvek, és fák teremnek. Máſodſzor; külső ſzínéhez közelebbvaló belső réſzére, mellyben közönségeſen kő, föveny, agyag, és néha külömbb-külömbb-féle haſzonra-való drága föld-is találtatik. Harmadſzor; a' föld gyomrára, melly a' ſok-féle drága értzek, és kövek nemzéſinek az helye: A' Földnek gyomrában vagynak külömbb-külömbb-féle haſadékok, réſek, és üréſségek, mellyeken a' tenger nek vize, gőze a' forráſoknak, 's kutaknak formálására ſzüntelen bé-hat, ezekben az all tüzek, és ſzelek foglaltatnak: ezen ſzelek, és tüzek három kivált-képpen-való múnkálódásban vagynak; *Elöſzör* a' föld alatt-való vizeket a' külömbb-féle réſeken fel-hajtyák, hogy azok valahol a' föld' ſzínén ki forjanak. *Máſodſzor*; ezen Tüzek az értzeket, és drága köveket tſudás módon öſzve forraſztyák, és annak idejében meg-érlelik. *Harmadſzor*; az all ſzelek a' tüzzel egyetemben néha, néha a' földet ſzörnyü-képen meg-indíttyák; mert midőn azok a' tengerből bé-ható bővebb vizektől öſzve ſzorítatván nagyobb réſt kereſnek, mind addig futoſnak a' földnek üregiben, valamig annak indításával, és meg-hasitásával valahol iſzſzonyú bőgeſſel, ki-nem ſzakadnak. *Negyedſzer*; a' földnek gyomra alatt a' közép pontig-való mélységre, 's-ez merő föld: a' közép pontban pedig mind azon tiſzta tüz vagyon, az hól a' kárhozattaknak tömlöztét hiſzſzük lenni.

A'

A' földnek helye a' magos ég golyóbisának közepe, következendő-képpen az egész földnek kereksége minden tamasz-nélkül az ég között függ; ennek igazságát *Jób* Patriárka is állíttya mondván: *a' földet semmire függeszti.* Az Isten bőltseségének kivált-képpen-való múnkaja ez, és véghetetlen hatalmának világos kinyilatkoztatása: hogy az egeknek, és azok között a' földnek fehúlt másutt semmi állapodása nintsen, hanem tsak az ő teremtő, és teremtményét álhatatosan meg-tartó mindenhatóságán: jól-lehet pedig a' föld golyóbisának az ég között mozdíthatatlanúl függő vólta nem tsak tsudásnak, hanem hihetetlennek-is látatsék lenni; de a' miatt a' természet Urának az Istennek rendeléséből éppen természet-szerént vagyon: azért, hogy valamint a' földet az egeknek közép pontyáúl rendelte; úgy a' körűlette-való levegő-éggel, 's a' környűl folyó tiszta éggel is mozdíthatlanúl meg-tartattya azt.

A' mi a' földnek nagyságát illeti annak mérését 's mérésének módgyát leg-elsőször *Anaximander* Filosofustól tanúlták a' Tudósak; mivel ezen Filosofus Krístus előtt őt száz ötven egyhehány esztendővel elébb szűletetvén leg-inkább arról dítsíri *Diogenes Laertius*: hogy első vólt, ki a' világnak mértékét, és a' meg-mérésnek egy néminémű szerit ki-adta; mindazáltal ezen mérték fogyatkozások-nélkűl nem vólt, nem tsak azért hogy első vólt, hanem, hogy még akkori űdőben kevesen eveztek ki a' nagy tengernek utólsó határira. *Anaximander* után, egy más után támadó Bőltsek közelebb érték a' föld nagyságának mértékit, valamig űdővel egygyenlő ítélettel mind kerűlettyének, mind a' közép pontyáig, és ezen-által tellyes mélységének ezen mértékét ki-nem adták, tudni-illik; hogy a' föld kerekségének kerűlettye őt ezer négy száz mért föld vólna, *Semidiameterje* az az, a' közép pontig való mélysége nyóltz száz hatván mért föld,

az egéſz *diamerterje* az az, a' felső ſzinéről a' közép ponton-által az alsó kűlsó ſzinéig 1720. mért föld; az egéſz kűlsó ſzíne, mind ſzélye, mind hoſzſza-ſzerént 9288000. az az kilentz milliom két ſzáz, és nyóltzvan nyóltz ezer mért föld, vaſtagsága a' föld golyóbiſsának kűlsó, és belsó vólta, mind hoſzſza, mind ſzélye, és mélysége-ſzerént, két ezer hat ſzáz hatvan két milliom, ót ſzáz, és hatván ezer mért föld.

De minden nagysága a' föld golyóbiſsának a' *Firmamentom* az az, a' tſillagos éghez képeſt tſak pont gyanánt vagyon; mert az a' földet nagyságával (a' mint *Tikho Brahe Mathematikus* vélekedve fel-vette, kétſzeres milliom hét ſzáz, és negyven négy ezer milliom mért földel meg-haladgya: Ezen ſzámnak értésére tudni kell; hogy egy kétſzeres milliom ezerſzer ezer milliomat téſzen. A' földnek az éghez képeſt merő pontyni kisdedségét a' régiek-is meg-iſmérték; innét bólts *Seneca* imígyen fohászkodik a' földnek golyóbiſsáról: *ez az a' pont melly a' ſok nemzetek között tűzzel, és vaſſal fel-oſztatik; óh melly nevetségeſek az halandóknak határi! merő pont az a' miben eveznek, hartzolnak, és országokat rendelnek.* A' földnek ſzabadon, és mozdíthathatatlanúl függő vóltát nem igen iſmérték a' régiek: hanem *Thales* Filoſofuſſal közönségeſen a' földet néminémű tók, vagy uborka gyanánt a' vizek felett úſzni ſtílték, moſt már nyílván tapaſztaltatott igazság a' föld kerekségének ſzabadon függő vólta; mert, hogy többeket ne emlétſek *Drakus Ferentz* Anglus 1577. eſztend. a' *Plimuthi* rév partról el-kóltözvén 1056. nap alatt máſodſzor meg-kerűlte az egéſz földet; *Kandiſch Tamás* ez-is Anglus 1586. eſztend. a' magoſs tengerre ki-botsátkozkozván, és kivánatos ſzele lévén 777. nap alatt egéſzen megkerűlte azt; ezeknek nyomdokit azólta ſzámoſan követték.

ÓTÓ-

ÓTÓDIK KÉRDÉS.

A' Földnek külömbb-féle Sukkussiról, a' vagy nedvességeiről.

A' Földnek nedvességei néha külszö színén-is találtatnak; de többnyire gyomrában vagyon helyek, és vagy folyók, vagy kemények: a' mint közönséges nemek-is kettö: vagynak sovány, és kövér nedvességi a' földnek: a' sovány nedvességi ha öszve forradnak, és meg-keményednek tiszta vízben ismét eloszlanak, ollyan féle sovány földi nedvességek a' sok rend-béli sók; úgy-mint *elöszször* a' főzésre-való közönséges só. *Másodszor* a' salétrom; *harmadszor* a' Timsó. *Negyedszer* a' *vitriolium*, az az, réz só; *ötödször* a' *Borax* az az, értz olvasztó só: ezekhez számláltatik a' mész só, de ennek neme még-nem igen ismeretes: ezen külömbözö sók mind a' földnek külömbözö nedvességiből (mellyek nemek-szerént minden féle kemény hegyes, és sok-féle ízü részetskékből állanak) az embereknek sok-féle hasznaira forradnak öszve, mivel pedig a' közönséges sóra legtöbb szüksége van az embernek, azért némelly Tartományokban egész kö-hegyek találtatnak; mint Erdélyben, Magyar, 's Lengyel-Országban, Spanyol-Országban, Persiában, és Indiában; azon kívül némelly Tartományokban a' sós földből, kutakból, és tengernek vizeiből sok só főzettetik.

A' Földnek kövér nedvességi, vagy hígak, 's-folyók, vagy kemények; ha hígak, nints más sovány részekkel nagy elegyedések: ha kemények, tsak tüz, vagy olaj által lehet azokat meg-olvasztani, 's-el-oszlattatni: keménységek pedig származik a' sok olajos kövér, és könnyenn meg-gyüladható ré-

ſzetskékől, mellyek a' föld alatt való melegségtől el-válaſztatván, minden-féle réſzeivel ősſzve elegyíttetnek, 's-azután ſokféle formában ősſzve nyőlvén meg-keményednek: azoknak nemei közőtt első a' kénkő, ez az hamar gyúladó kővér réſzetskékből, és ſavanyú értz ſóból áll. Máſodik *Petro-oleum* az az, kő olaj, ez igen tiſzta, és vékony kővér réſzetskékből álván a' föld alatt fólydogál, 's-néhólt a' kőſziklákna erein, vagy réſzein ki-ſzivárkodván bizonyos kutakba ősſzve fóly, illyen olajos kutak Olaſz, Frantzia, Német, 's Lengyel-Orſzágban találtatnak. Harmadik *Naftha* az az, leg-tiſztább, 's leg-vékonyabb kő-olaj, melly Babylon Orſzágában a' föld alatt való vékony haſadékok-által, a' mély kutakba ősſzve gyűl; a' közönséges kő-olajtól emez ritka túlajdonságával kűlömbőztetik: hogy a' tűznek lángja felette kap rajta, mert ha tſak gőzét-is a' *naftbanak* (kit maga körűl meſzſze ki-ſzokott botsátani) érheti, leg-ottan fel-gyúlaſztya azt, és azután maga a' naftha-is puskapor gyanánt fel-lobban. Negyedik *Bitumen* a' földnek enyve, vagy lépe, ez nem más, hanem ſűrőbb kő-olaj.

A' Föld enyvének kűlőmbőző a' neme, van folyó, van kemény földi enyv; a' kemény földi enyvhez tartozik az *Aſfaltum* az az, Zſidó enyv, melly az hólt tengernek partyain bőven találtatik: mivel Zſidó Jóſefnek bizonyſága-ſzerént *de bello Jud. Lib. 5. c. 5.* a' föld alól a' vízek felébe ſzűntelen fel-emelkedvén fő nélkűl-való békák gyanánt ſzéjel úſzik, a' ſzelektől az hólt tengernek partyára ki-hajtatik; e' miatt *Lacus Aſfalites* az az enyves tónak neveztetik. *Máſodik Piſaſaltum*, az az; földi ſzúrok, ennek a' folyó neme *Malthának*, vagy folyó ſzúroknak neveztetik. *Harmadik Gagates* az az, enyves fekete föld, melly a' *Gagates* nevű Trátziai folyó víztől (mellynek par-

partyán valaha bőven ki-áſattatott) vette nevét. *Negyedik Amfelites*, az az, néminémű-képpen kővé-való enyves fekete föld. *Ötödik Litranthraces*, az az, a' földből ki-áſatható, és tűzre-való ſzenek. *Hatodik Succinum*, az az, a' földnek gyantája: ez a' földnek gyomrában valami tiſztább kő-olajból minden-féle ſzép ſzínekkel őſzve forradván, és a' tengernek fenekéről fel-emelkedvén, a' ſzelektől a' partokra hajtatik; e' gyantának a' többi kőzött ez a' tſudás munkálkodáſa, hogy poſztóhoz dőrgöltetvén, 's meg-melegedvén a' könnyebb ſzálatskákat mind magához ragadgya. *Hetedik Ambra*; melly a' földi Lépnek egy leg-drágább neme; annak vólta kővér, kemény, könnyű meggyúladható, hamu ſzínű, drága illatú, és fű-ſzerſzám ſzagú, 's ízű: ez-is a' tengernek fenekéről fel-emeltetvén, vagy a' Balſamúmos kutakban őſzve forradván, mind a' nap-keleti, mind a' nap-nyúgoti Indiában találtatik: de nagy ára miatt tſak a' nagy Tsáſzári, és Királyi Palotákban állatozik.

HATODIK KÉRDÉS.

A' kúlómbb-kúlómbb-féle Értzekról.

A' Fôldnek tſudás nedveſségi után, kôvetkeznek a' kûlômbb-féle drága értzek; kik melly nagy múnkával áſattatnak a' fôldnek gyomrából, olly nagy az árok, és haſznok; ez a' magyarázattyok: *erôſs, ſûrô, ôſzve forradott, kalapátſal nehezen kinyújtatható, és tûzzel meg-olvaſztatható teſtek:* mellyek a' világnak kezdetétôl fogva bizonyos erekkel, és ſzelekkel teremtetvén, még mái napig-is a' ſós fôldi fûſtekbôl fel-gyújtható kénkôves, és kénesôs gôzôkbôl a' fôld alatt lévô tûznek miveléſe-által az ô nemek-ſzerént nemzettetnek. Az értzeknek nemzéſit *Plató*, és *Ariſtoteles* meg-iſmérték; de harmat, vagy dér gyanánt a' kôvek kôzzé ſzorúlt nedves gôzbôl ítílték azokat lenni: mi pedig az értzeknek nemzéſit a' fôldnek gyomrában lévô tûz mivelésének tulajdoníttyúk e' formán; hogy midôn a' ſok-féleképpen ôſzve elegyített fôldi kénkôves, lépes, és kôvér réſzeket kûlômbb-féle módon ôſzve forraſzttya, az értzeknek kûlômbezô neme kôvetkezik.

Az Értzek kôzônségeſen két rend-béliek; úgy-mint tellyeſek, és meg-fogyatkozattak: a' tellyes értzeknek hat nemek van, úgy-mint arany, ezûſt, réz, fejér ón, és vas, ezek azért mondatnak tellyeſeknek, hogy nem tſak tûzzel el-olvaſzthatók, hanem a' tûzôn-kívûl kalapátſal-is, ki-nyújttatathatók. A' fogyatkozott értzek azok, mellyek a' tûzben meg-olvadnak ugyan, de kalapátſal ſemmi némû formára nem nyújttathatnak: íllyen féle értz az *Antimonium* az az, Piskoltz; az *Arſenikum* az az, Roſnika. A' khimikuſok azt állíttyák: hogy az értzek

három rend-béli földből forradnak ősszve, úgy-mint üveggéválhatóból, fel gyújttathatóból, és kénesőből, 's a' mint ez három föld kű ömbb-kűlőmbb-féle-képpen ősszve elegyedik, azonképpen nemzettetik a' kűlőmbőző értz-is: ezen ítílet-szerént tehát az arany ez három földnek leg-tiszstább, és leg vékonyabb részeiből vagyon, de úgy, hogy azoknak elegyedésiben a' meggyújtatható, és kénesős föld meg-haladgya az üveggé válható földet; 's ettől van az aranynak nehézsége, sűrűsége, tiszstasága, nyújttathatósága, szép fénnye, drága orvosló vólta. Az ezűst az említett három földnek tiszstább részetskéiből sűrődik ősszve; de ollyan elegyedéssel, hogy több légyen abban az üveggé válható, 's a' meg-gyújttatható föld, mint-sem a' kénesős; innen vagyon az ezűstnek keményebb vólta.

Más értzekben ezen károm föld nem olly tiszta, hanem minden-féle sós, kénkőves, és más földi részetskékkel elegyesek; a' mint a' rézben sok a' vitriol, és kénkő, azért, nedves helyen hamar meg-zöldül: a' vasban sok a' föld, 's az agyag, azért meg-ázván hamar meg-rosdásodik: a' fejér, és fekete ónban sok a' kénesős föld, 's attól van a' lágysága; a' kénesős föld pedig nem valóságos kéneső, hanem annak, és más értzeknek széke. Jól-lehet pedig az arany, és más értzek többnyire a' földnek mély gyomrában rejtve legyenek; még-is a' természet a' földnek kűlső színén kűlőmbb-kűlőmbb féle jelenségekkel meg-ismérteti helyeket; úgy-mint a' földnek (melly alatt rejtve vagynak nagy szárazságával) azon a' földön a' dereknek, 's havaknak hamarsággal-való el-olvadásával: azon föld felett éjjel minden-félé-kék tűzetskéknek futósásával.

A'

A' mi Mogyoró-fa veſzſzőt illeti; a' mint a' Bányáſzoktól bizonyos ſzerrel meg-kéſzíttetik, kűlőmbb-féle a' vélekedés; Némellyek állíttyák, hogy terméſzet-ſzerént történik annak meg-gőrbűléſe azon főld felett, melly alatt valami arany, vagy értz' ér rejtve van; a' mint az éger-fa veſzſzős-is haſonló ſzerrel meg-kéſzíttetvén a' titkos víz forráſokat meg-gőrbedésével ki-nyilatkoztattya. Némellyek azt ítílik, hogy azok a' veſzſzők a' babonához járúlnak, nem pedig a' terméſzet-ſzerént-való miveléshez: ezen ítíllet akkor leg-igazabb, mikor a' mogyoró-fa veſzſzős az őrdőgnek ſegétségűl hívásával, és más babonás módókkal le-metzettetik, 's meg-kéſzíttetik: kővetkezésképpen ollyankor nem a' terméſzetnek rendétől, hanem az emberben az aranynak kívánását ſzertelenűl izgató gonoſz lélektől van azon jelentős veſzſzős; azért inkább jelenti az őrdőgnek az emberek' hitegetésére-való álnokságát, mint-ſem azoknak meg-gazdagitására az el-rejtett aranyat: még-is ſokan kapnak azon; sőtt más új babonás meſterségekkel-is élnek az aranynak ſzerzésére; hallyák az íllyenek Szent Agoſton Doktornak ſzavait: *Mit haſznál úgy-mond; az arannyal teli ſzekrény? ha lelkiiſméreted minden jótól üreſs: bizonyára meg-kell ſzégyénűlned, ha jóſzággal teli házadnak te gonoſz Ura vagy, ſemmit nem haſznál a' gazdagnak a' mit bír; ha az Iſtent, ki mindenekett adott, nem bírja. Serm. 12. de verb. Dom.*

HETE-

HETEDIK KÉRDÉS.

A' Minden-féle kövekről.

A' köveknek vólta sűrő, kemény, és darabos, mellyet se kalapátsal nem lehet ki-nyújtani, se vízzel el-oszlatni, se tűzzel meg-olvasztani, hanem tsak mészszé lehet ki-égetni; a' mi pedig a' kőben, a' tűz-által el-olvad, az nem kővi, hanem valami értz-béli, vagy más olvadó matéria. A' kövek eleitől fogva teremtettek, és még most-is vizből, nedvességből, sikeres sárból, minden-féle keményebb földi részetskékből, homokból, és fövenyből nemzettetnek, és őszve forradnak. A' köveknek nemzése világos abból: hogy Romában egy márvány kőből-való el-töretett álló képnek közepén egy hat fontos vas véső találtatott; ez más-képpen oda nem júthatott; hanem, hogy a' kő-faragoktól a' márvány húlladékok között a' bányában felejtetvén üdővel azután a' kővé-való matériától lassan lassan környűl fogattatott. *Baglivius Dis. ad Petrum Hotton.* A' kövek nemzésének igazságát némelly Magyar-Országi folyó vizekben-is láthattyúk, és nem tsak az ollyanokban; mellyek a' fát üdővel kővé változtattyák, hanem az ollyanokban-is, mellyek a' föld színére ki-folyván, 's meg-állapodván kövekké lesznek. Három renden vagynak a' kövek, az elsőn számláltatnak a' közönséges kövek, mellyek mindenütt találtatnak; a' másodikon a' ritkább kövek, minémű a' *magnes*, *Kristály*, és a' márvány: az harmadikon a' külömbb-féle drága kövek. A' ritkább kövek az ő nemek-szerént a' ritka, és kivált képpen-való szolgálatra teremtettek; ezek közűl első a' magnes kő, melly vassal terhes, nehezen el-morsolható, és tsudás mivelő erővel lévén többnyire a' vas Bányákban találtatik, mivelése fő-képpen kettő: *Első*, hogy a' vas, vagy más mágnes kő mellé tétetvén

leg-ottan a'hoz ragaſzkodik, azon erejét a' vaſſal-is kőzli a'-hoz dőrgőltetvén. *Máſodik az*, hogy ha ſzabad mozgáſſal vagyon mindenkor az éſzaki, és déli két ſarkok felé fordúl, 's-ott nyúgſzik-meg; e' miatt nagy haſzna van, mert fordúlásával éjjel, nappal, kődős, és felhős űdőben mindenkor igazgattya a' tengeren járókat, hogy a' déli, és éſzaki ſarkot meg-iſmérvén úttyoknak fel-tett tzéllyát el-ne veſztheſsék. A' Mágnes kőnek ezen ritka erejét ſok okoskodáſſal fejtegették a' Filoſofuſok, de bizonyos okát még-fel nem érték, mivel Iſten az: *a' ki nagyokat, és meg-ſogbatatlanokat, és tſudálatoſokat tſelekſzik, mellyeknek nints ſzámok Job. 9.* Tévelygő vélekedéſſel vagynak, kik a' kriſtály kővet egy meg-aggot régi jégből mondgyák lenni, holott azt még a' tűz ſem olvaſzthattya-meg, e' felett a' forró póla kerűlet-alatt a' *Madegaskar* nevű ſzigetben ſok a' kriſtály a' hol ſoha jég, és hó nem láttatik; a' kriſtálynak ez a' haſzna: hogy forró betegségben a' nyelvre vétetvén enyhíti a'ſzomjúságot.

A' Márvány keményebb, és ſűrőbb kő, a' tiſzta kővi réſzetskékkel, és holmi gőzőkkel (mellyektől kűlőmbőző ſzíne vagyon) eleges főldi nedveſségből forrad őſzve: három a' neme, úgy-mint: hímes márvány kő, melly Magyar-Orſzágban-is találtatik. *Porfyrites*, veres Márvány kő, ez kőnnyebb az hímes Márványnál, de ſokkal keményebb. *Alabaſtrum* fejér Márvány kő, ez a' kőzőnséges Márványnál lágyabb, és tőredékenyebb, de nem kőnnyebb.

A' *Gemmák* az az, a' minden-féle gyémántok, első teremtéſek után, moſtanában-is más kőveknek, és kőſziklaknak réſzei kőzőtt a' főldnek leg-tiſztább nedveſségiből, és azzal elegyes kűlőmbb-féle ſzínű kénkőves, 's más minera-béli gőzők-

zőkből őszve forradnak : sok lévén ezeknek a' nemek, tsak a' jelesebbeket említem ; ezek közzül első az *Adamas*, az az, a' gyémánt, ennek hat neme találtatik. Első : a' tiszta víz, vagy üveg gyanánt ragyogó fejér. 2. A' vídám sárga szinű, ez már ritkább. 3. A' kékes fejér. 4. A' veresselló fejér. 5. Az üveg gyanánt zöldellő fejér. 6. A' vas szinű : a' vídám sárga szinű gyémántról olvastatik : hogy a' napnak fúgári elől setét helyre tétetvén egy ideig mint a' szövétnek ragyok ; hihető ez ama' hires *Karbunkulus kő*, mellyről sok a' régi költemény. *Második Topazius kő*, ez aranyos zöldellő szinével más drága kövektől külömböztetik : ennek hat a' neme, 1. világos sárga zöld 2. Füstös, vagy homályos sárga zöld. 3. Közönséges zöld. 4. Inkább sárga, hogy sem zöld. 5. Aranyas zöld. 6. Vizes zöld. A' Topazius kő a' vér folyást meg-szünteti ; a' komorságot el-hajttya, a' sárga betegséget, 's a' Pestist távoztattya. *Harmadik Khrysolitus kő*, ez a' smaragd kőhez igen hasonló, tsak hogy ragyogó sárgasággal elegyes a' szine ; kettő a' neme, úgymint 1. zöld, és sárga szinnel elegyes 2. Sárga, és zöld szinnel *Negyedik Hyacinthus kő* tüzes szinnel ragyogó : három a' neme : veressellő, veres, és bársony szinből ki-sárgálló, ez a' kő Pestis ellen igen hasznos. *Ötödik Rubinus kő* az az, Rubint, közönségesen vér, és skárlát szinű, hat a' neme : 1. elegyesen veressellő. 2. Halvány rosa szinű. 3. Valamennyire kék szinnel elegyes veres. 4. Sárga szinből ki-veressellő. 5. Bársony veres. 5. Fejér fótokkal elegyes veres. *Hatodik Améthystus kő*, három a' neme : 1. Bársony szinű, vagy kék szinnel elegyes veres. 2. Rosa. 3. Viola szinű, a' melly gyótsban ez a' kő takartatott, a' tüzben meg-nem ég. *Hetedik Saphyrus kő*, a' tiszta éghez igen hasonló, kettő a' neme ; 1. Sűrőbb kék. 2. elegyes kék, ezen kő igen hasznos a' sok-féle mérgek ellen. *Nyóltzadik Beryllus kő*-ától látható, és elegyes szinű : őt a' neme ; úgy-mint

1. kék ſzínnel elegyes zöld. 2. Halvány aranyos zöld. 3. Kék zöld, és ragyogó ſárga ſzínnel elegyes. 4 Réz zöld. 5. Olajfa gyümölts ſzínű zöld. *Kilentzedik ſmaragd kő*; három a' neme; úgy-mint 1. Fekete zöldellő. 2. Homállyos zöldellő. 3. Réſz erekkel külömböztetett zöld ſzínű: ez porrá töretetvén, és *kardialis* vízben tétetvén igen foganatos orvoſság a' méreg, 's mérges maráſok, és a' Peſtiſes forróságok ellen.

A' Tengerből ſzármazott drága kőveknek kettő a' nemek: úgy-mint *Korallum*, az az, kaláris, és *Margarita*, az az, gyöngy: a' kaláriſról irja *Theofraſtus*, hogy a' tengernek fenekén valami zöld tſemetének ſzép fejér lágy, és gömbölyű gyümöltſe vólna, melly miheleſt a' vízből ſzárazra hozattatik, ſzép vereſs ſzínű kővé változik: Némelly moſtani Filoſofuſok pedig nem ítílik azt tengeri gyümöltsnek lenni, és más gyümöltſek gyanánt növekedni, hanem tſak ôſzve forradni, mint a' föld alatt lévő mély barlangokban a' *Stalactites*, az az, tſepp-kő, laſſan le-tſepegő nedveſségből jég tſap: de nagyobb réſze a' moſtani Böltſeknek igaz tengeri, és kővé váló gyümöltſnek tarttya a' kaláriſt; a' mint-is annak magváról, és leveleiről némellyek ſzemeknek látásából-is teſznek bizonyságot: ezokáért mi-is mondgyúk a' kaláriſt igaz tengeri tſemetének, melynek ſzára keményebb, vaſtagabb, ágatskái gyengébbek, és gyümöltſe a' vízben valamennyire lágyább; de mihént a' ſzárazra-ki hozatik, leg-ottan meg-ſzárad, meg-keményedik, és néminémű kővé válik. *Rajus Hiſt. Plant. L. 11. p. 1. ſect.* ennyihány német ſzámlallya a' Kaláriſnak, terméſe leg-inkább a' vereſs Siciliai, és az éſzaki tengerben vagyon.

A'

A' Gyöngy igen szép drága, és orvosló erejű tengeri követske; *Plinius Hist. natr. lib. 9. c. 25.* a' gyöngyház' magzattyának mondgya azt lenni; és e' mellet azt-is láttatik hinni, hogy a' gyöngyház tsendes étszakákon a' mély tengerből felemelkedvén, 's meg-nyílván az harmatnak tseppeiből fogyadgya a' gyöngyöt, 's igy neveli azt önnön magában, de ez a' gyöngynek az harmatból-való fogantatása az együgyüeknek nevetséges költemények. Mások a' Rák szemhez hasonló követskének tartván a' gyöngyöt, sok-féle-képpen magyarázzák nemzésit; a' mi az én vélekedésemet illeti ez: Hogy a' gyöngyök a' gyöngyháznak igaz tojásotskái, mint-hogy a' gyöngyházaktól tsak külső formával külömböznek, színnel éppen egygyenlők, és ha a' gyöngyház belől vereslik, vagy sárgálik, azon színt közli a' gyöngyel-is, következendő-képpen az élesztő lév, 's nedvesség, melly a' gyöngyháznak színít adgya, a' gyöngybe-is által fóly, úgy hogy a' gyöngy a' gyöngyházzal néminémű-képpen egy élettel éllyen: hogy pedig a' gyöngyök néha külömbb-féle görtsökkel vagynak, onnan esik, hogy több gyöngyötskék, vagy tojásotskák azon egy hártyába bé-valának takarva. A' régiek nevezett-szerént *Plinius lib. 9. c. 36.* a' gyöngyöt deákúl *ab unio, unionak*, az az, egygyessnek nevezte, azért, hogy egygyenként minden gyöngy-házban tsak egy gyöngy találtatnék: de tapasztaltt dolog a' mostani Böltseknél; hogy némelly gyöngyház több gyöngyöket-is foglal magában: minden gyöngyök közzül pedig leg-nemessebbek, 's leg-drágábbak a' nap keletiek, nem tsak kegyessebb, és nagyobb fényekért, hanem hathatósb orvosló erejekért-is; ez nints egyébtől, hanem a' teremtő Istennek böltseségétől, 's jó vóltától, ki azon egy nem bé i jók között az embernek nagyobb hasznára még jobbakat-is akart alkotni.

NYÓLTZADIK KÉRDÉS.

A' Levegő-égről.

A' Levegő-ég környûl fogja a' földet, nem kûlömben mint a' píh birs-almát; a' Levegő-ég szemmel nem látható, hanem tsak okoskodásból, és míveléséből ismértetik-meg: kinek ez a' közönséges magyarázattya: *a' föld kerekségét környúl fogó vékony, láthatatlan, látható helyről helyre mozgó, minden nagyobb veriték lakot által-ható, a' természetben sok-féle mozgásokra, 's változásokra szolgáló, és a' kûlömbb-féle élő állatok életének meg-tartására, úgy-mint a' szükséges lélekzésre való folyamat.* Jól-lehet pedig a' levegő-ég látható ne légyen, de a' miatt igaz test; a' mint vólta-is neme-szerént mind azon tagon, és ritkán ősszve aggatott, 's részetkékből áll, mellyek píh gyanánt néminémű rúggással meg-hajthatók, és fokasággal egygyûtt lévén a' közikbe folyó æther, vagy tiszta ég miatt szûntelen mozgók. Igaz test lévén a' levegő-ég, van előszsór tulajdon nehézsége, a' mint ezt sok bizonyságokkal, tapasztalásokkal állíttyák a' Filosofusok. Másodszor van rúgó ereje, mert ha valahól ősszve szoríttatik, 's az szoritó akadály el-vétetik, meg-tágúlván, 's el-terjedvén tíz ezerszer-is nagyobb helyt foglal-el, mint-sem annak előtte: rúgó ereje leg-inkább a' szél puskában tetszik-meg; mert midőn abban az ősszve szoríttatott levegő-ég meg-szabadúl, olly nagy erővel el-tágúl, hogy abból a' golyóbist húsz, harmitz lépés nyire ki-rúgván, még a' deszkákat-is által veri. Innen a' tölgy-fa mak, és a' gesztenye ha meg-nem metzettetnek, 's tűzbe tétetnek, nagy pattogással két felé válnak; mivel ezeknek a' héjokba rekesztetett levegő-ég a' tűznek melegségével meg-ritkúl, és elegendő helye nem lévén rúgó erejével azoknak héjokat el-

szag-

szaggattya. El-halgatván a' levegő-égnek a' természetekben sok-féle mozgásokra, és változásokra való kellemetes szolgálattyát, az élő állatok' életeinek meg-tartására feletébb szükséges, mert senki nem élhet Lélekzés nélkül, a' Lélekzés pedig nem lehet a' levegő-ég nélkül. A' végre-is teremtetett a' levegő-ég, hogy sok részetskéin mint néminémű lajtorjákon, 's garáditsokon felemeltethetnének a' víznek párái, és a' felhőkben őszve sereggeltetvén, 's a' szelektől fel 's alá hajtatván a' földnek áztatására, 's gyümöltsösítésére ismét le-esnének. Azon-kivül minthogy a' levegő-ég a' föld körül szüntelen forogván, 's folyván, a' földről külömbb-külömbb-féle apró részetskéket magával elragad, és minden féle támadó gőzöket, 's párákat maga közibe fogad; azért a' föld hoz közel nem tiszta, hanem elegyes. Azért-is *Atmosphæranak*, az az, föld körül gőzös kerületnek mondatik. Innen következik a' külömbőző Tartományokban, és Országokban a' levegő-égnek nagy külömbsége, mert minémű itt, és ott a' föld, 's a' víz, ollyan a' gőze-is, 's minémű mégint a' gőz, ollyan a' levegő-ég, úgy-mint könnyű, vagy nehéz, sűrő vagy ritka, egéséges, vagy egéségtelen. A' Tenger felett-való levegő-ég pedig sokkal nehezebb a' föld felett valónál, és igen kellemetlen illatú; azért a' Tengeren járok a' földi levegő-égnek kedves, és külőnös szagáról egy egész mért földről veszik észre: hogy már nintsenek messze a' szárazttól. Ezekből meg-tudhatni miért nem egyenlő egéségesek a' földnek Tartományi, mert a' külömbőző gőzöktől igen külömböz azokban a' levegő-ég-is: a'mint a' motsáros, és posványos álló vizeknek gőzétől soha a' levegő-ég jó nem lehet. A' levegő-égnek úgy-mint a' föld körül a' gőzös kerületnek három tartománnya, vagy-is rende vagyon, úgy-mint alsó, közepső, és felső: az alsó, és a' felső sokkal melegebb a' közepsőnél, mivel az alsón a' napnak súgári, a' földtől viszsza verettetvén

né-

néminémű-képpen meg-kétſzereztetnek, és így inkább melegít-tetnek: a' kőzepsőn pedig a' vizes gőzők, és párák lobogván igen meg-nedveſsítik azt: a' felsőre iſmét a' tűzes, és kénkő-ves [illegible] van, 's őſzve ſzorítkozván nem kevés melegséget ſzereznek.

A' tiſzta levegő-égnek magoſságát ſok mérő okoskodáſokkal fejtegetvén a' moſtani tudóſak, ſemmi-képpen meg-nem egygyeznek; mivel némellyek 20. vagy 30. mért főldőkre viſzik azt: némellyek ennél ſokkal nagyobb magoſságot adnak, és felette helyheztetik az *æthert*, vagy tiſzta éltető állati tűzet: a' mint pedig a' levegő-ég elegyes a' fel-páráló gőzőkkel, úgy-egy német mért főldnél, és annak harmaddyánál nem magoſſabb. nem egyenlő magoſſak a' felhők, mert a' mellyek vízzel terheſſebbek, azok máſoknál alatſonyabbak, és ugyan a' felhőknek nem felettébb-való magoſságokat némelly, magoſſabb hegyek-is ki-jelentik, mellyeknek tetejekre ſoha ſemmi eſső nem eſik: a' mint ezt *Ariſtoteles* az *olympus* nevű kiſs Aſiai hegyről bizonyíttya. Magyar-Orſzágnak *Karphatus* hegyéről-is iratik, hogy 1615. eſztend. *Frelich Dávid* fel-menvén tetejére, ezen három kivált-képpen-való dolgokat tapaſztalta: előſzőr, hogy magoſsága egy egéſz német mért főldni. Máſodſzor, hogy teteje a' levegő-égnek harmadik Tartománnyát éri, mellyet ſem eſső, ſem ſzél nem háborgat. Harmadſzor, hogy teje a' felhőket meg-haladgya; ebből nyílván ki-tetſzik: melly igen botlottak a' régi Bőltſek, kik a' felhőknek ſzertelen nagy magoſságot adtak.

KI-

KILENTZEDIK KÉRDÉS.

A' Vízről.

A' víz a'mint *Ariſtoteles* magyarázza: nedves, folyó, és hideg éltető állat, mellynek minden-féle teremtményeknek lételére, 's meg tartására nagy a' haſzna, ſőt ſzükséges-is, a' moſtani Tudóſak ennél világoſſabban magyarázzák, mondván: a' víz *egynéminémű ſőlyó, nehez, áſztató, által-látható, ízetlen, ſzagatlan kemény mozgó, meg-fagyható, tűzben nem égő, hanem a' tűzet meg-öltó teſt.* Vólta a' víznek hoſzſzas, gyömbőlyű, ſűrő, hajlékon, síkos, mozgó, angvillák gyanánt egy-más felett fekvő, és gyengén őſzve-aggatott réſzetskéknek egybe foglaláſa; mellyek a' kőzikbe ſzorúlt tiſzta égtől, vagy levegő-égtől ſzűntelen mozgattatnak: erre-való nézve a' víznek folyáſa síkos, és forgó réſzetskéitől áſztató vólta a' réſzetskéknek hajlékony, hoſzſzas, gyenge, és gőmbőlyű formájától ſzármazik: mert a'mit kőrűl folly, vagy a' mi kőrűl forog, kőrűl folyásával hamar hozzá ragad, hogy azt meg-áſztaſſa. Oſzlató ereje, mellyel némelly teſteket úgy-mint a' ſzáraz főldet el-oſzlattya, és ſárrá téſzi, hoſzſzas, és hegyes réſzetskéi ſzerzik: mivel ezek minden legkiſſebb réſekbe, és likatskákba bé-hatnak, és a' tiſzta égtől ſzűntelen mozgatatván mind bellyebb, 's-bellyebb mennek valamig peld. ok. egy darab ſzáraz főldet egéſzen el-nem bontanak, 's oſzlatnak. Mosó tulajdonsága, hogy a' motskokat el-viſzi áſztató, és oſzlató vóltától vagyon, mert midőn a' gőmbőlyű, 's vékon réſzetskéi mindenűtt bé-hatnak azzal a' teſthez ragadott motskokat terméſzet-ſzerént el-veſzik, 's el-válaſztyák.

Más közönséges tulajdonsági-is vagynak a' víznek, úgy-mint elsőszőr az: hogy fel-forván, ismét hamar meg-hűl; mivel részetskéi (jól-lehet sűrön egygyűtt legyenek) nintsenek mindazáltal igen szoroſſan egybe aggatva, következendő-képpen hamar ki-párálhatnak azok közzül a' melegitő *æthernek* részetskéi. Másodszor, hogy nem ragad úgy valami testhez mint péld. ok. az olaj: mert a' víznek részetskéi mind egyenesek, az olajnak részetskéi ellenben ágosak, 's e' miatt erősſebben ragadnak a' testhez. Harmadszor, hogy akarmi olajnál hamarább meg fagy a' víz; mert sok-féle gyengébb, és vékonyabb részetskékből áll az olaj mint sem a' víz: azért a' közben folyó *æther*, vagy tiszta-ég könnyebben meg indíthattya az olajnak a' részetskéit, úgy, hogy a' nagy hidegben-is meg-tartya folyó vóltát. Nagy nehézsége a' sűrön ősszve aggatott részetskéitől vagyon: sűrőségének pedig ez a' tulajdonsága, hogy azt el tágíthatni, a' mint a' tsúporban fel-forván a' víz mindenkor el-tágúl; de természet-szerént-való helyénél kiſſebb helyre nem lehet ősszve szorítani, a'mint probákat tettek a' moſtani Filoſofuſok.

A' víznek sok-féle a' Neme, és midőn a' teremtő Isten a' földnek belső részét, vagy gyomrát kűlömbb-kűlömbb-féle minérákkal, vagy székekkel böltsen meg-terhesítette, 's el-rendelte, a' víznek nagy kűlömbségit-is, melly az említett kűlömbőző minerákon által járván már itt, már amott a' föld szinén ki forr, valamennyire meg-érthettyük, a' mint *Plinius* mondgya: *lib. 31. c. 6. tales ſunt aquæ, qualis terra, per quam fluunt*: ollyanok a' vizek, minémű a' föld, mellyen-által fólynak; 's-mint hogy a' föld hol sós, hol kénkőves, hol olajos, hol arſenikális, hol kénesős, hol más rend-béli értzes: azért a' vizek-is e' kűlömbőző székeken által folyván, és azokból bizonyos részetskéket magokhoz szíván, kűlömbb-féle nemmel ki-forrnak a' föld szinén:

nén: 's-éttől vannak a' minden-féle sós, kénkőves, kénesős, aranyas, ezűstős, rezes, kővé váló, vagy kővé változtató, savanyú, olajos, mérges kutak, és források. A' vizeknek ezen sok neme Magyar-Országban-is fel-találtatik: a' mérges vizek-közzűl leg-hiresebb az, melly Görög Országban *Arkadianak Nonacris* nevű Tartományban egy nagy kősziklának résén ki-tseppegett, és *Stygiának*, vagy pokol-bélinek neveztetett; mert felette hideg, és mérges lévén, semmi némű más edényben meg-nem tartathatott, hanem az őszvérnek körmében; lásd *apud Varnum lib. 1. cap. 17. prop. 17.* az hol irja, hogy *Jolla Antipaternek* fia e' féle vízzel ölte vólna-meg világ Bíró Nagy Sándort: az illyen mérges vizeknek nem más az oka, hanem az *Arsenikális* az az, rosnékás, *Antimonialis* a' vagy piskoltzos, és kénesős szék, melly által sok mérges részetskéket magokkal el-hordanak. Az olajos kutak közzűl három vagyon nevezetes, úgymint az első Lengyel-Országban Krakói Palatinátusban: a' második Frantzia-Országban *Gratianopolis* városa mellett: Harmadik Angliában *Lakhashire* nevű Tartományban: olajos vóltok a' föld gyomrában-való olajos székektől ered, az honnan némelly mélyebb kutakba lassan lassan őszve tsepégvén az olaj. Ebből a' több külömbőző vizeknek német-is könnyű lesz megmagyarázni.

TIZEDIK KÉRDÉS.

A' Tűzről.

A' Tűz egy igen tsúdás, és ſzükséges elementom, vagy éltető állat, mert valamint kűlömbőz vólta, és neme; úgy az ő melegségének, és mivelésének kűlömbőző közlésével az ég alatt minden teremtményeknek nemek-ſzerént való nevekedéſekre, mozgáſokra, és meg-tartáſokra ſzolgál: három féle pedig a' tűz, az elsö *elementáris* az az, éltető állati tűz, melly az egéſz világon el terjedvén mindeneket átalhat. A' máſodik *centralis* az az, közép pontnyi tűz, melly a' földnek közép pontya körül vagyon, és az létének világos jelenségét azzal adgya, hogy imitt amott hol az heves vizekben, hol a' föld indúláſokban, hol a' tűzet okádó hegyekben látható-képpen ki-fakad: az harmadik *vulgaris* az az, kűzönséges tűz, a' melly minden napi főzésünkre, hidegben melegétésünkre, és ſetétben világoſitáſunkra ſzolgál, ez a' tűz ſok öſzve ſereglett kénkövés, ſós, és kövér réſzetskékből áll, a' mint az *elementaris*, vagy éltető állati tűz által mind-egygyütt meg-indíttatnak, 's el-ragadtatnak. A' tűznek vólta világoſabban így magyaráztatik: *egy ſok igen vékony, vékonyabb, leg-vékonyobb, és ſebeſs mozgáſſal, 's indíttaſſal el-ragadtatott réſzetskéknek öſzve foglaláſa*, mellyeknek mozgásával a' környül folyó tiſzta ég-is mindenütt egyeneſen linéak-ſzerént meg-indíttatik, 's midőn ama' ſebeſs mozgáſſal a' fűrőbb teſteknek, vagy minden, vagy tſak némelly réſzei el-ragadtatnak, a' többi réſzek megint erőſſen meg-űttetnek, 's meg-indíttatnak, ſzármazik az emlétett teſtekben a' melegség; ha pedig ama' vékony tűz-béli réſzetskéknek mozgáſa ollyan matériába akad, a' mellynek réſzei könnyen el-oſzlanak, 's el-ragad-

tat-

tatnak: a' minémű a' kénkőves, olajos, kővér, és szúrkos matéria, következik a' lángos, és világos tűz; mivel a' láng nem egyébb, hanem sok egybe foglaltatott kénkőves, sós, hegyes, és darabos részetskék, mellyek a' vékony, és folyó tiszta égi matériától, vagy levegő-égtől is meg-indíttatnak, 's-fel-emeltetnek: azért a' tűznek matériája a' forgattatott sok apró részetskék; formája a' sebes mozgás; a' melegség pedig a' tűznek miveléſe, melly a' sebes forgásra következik, és külömbb féle garáditsokkal van a' mozgásnak tsendesebb, vagy sebesebb vólta-szerént, mivel a' napnak sugári sem sűtnek annyira a' levegő-égben széllyel lévén, mint mikor az égető üveg-által ősszve szűrittetnek.

A' tűzben mozgattatott részetskék két félék, elsők tiszta égiek, mellyek a' tűznek elei, mert valamint a' világosságot, úgy a' melegséget egyedül azok okozzák; de széllyel, és tsendes mozgással lévén nem felettébb melegek, és ollyankor mindeneket által hatván, 's meg-járván kegyesen meg-melegítnek, és azon melegítések-által mindenekben ilendő mozgást szereznek. A' másodikak a' meg-gyújtható, kénkőves, és minden féle egyébb kővér részetskék: mellyek midőn a' tiszta égi részetskékkel ősszve elegyítetnek, azokkal ősszve sűrődvén, sebessebben mozognak, támad az égető tűz.

Három neme van a' Tűznek elősszsör világoskodó, de nem égetű tűz, minémű *a' Lampyris* vagy Szent János' bogara, és a' motsárok körül éjjel az emberek-féle szaladó tűzek (mellyek *ignes fatui* esztelen tűzeknek neveztetnek) ezek nem egyebek, hanem a' földnek zsíros, és ragadó gőzei: az illyes tűzek a' temetők, akasztó-fák, és tók körül többnyire látszatatnak; mivel a' nevezett helyeken a' zsíros, és ragadó gőzök

bővséggel párálnak fel a' földből. Őszi időben, és a' meleg Tartományokon gyakrabban látszattatnak; mint hogy a' zsíros 's párák a' napnak hév sugáritól hamarébb fel-gyúlasztatnak: valamint pedig az égett bor meg-gyújtatván sem az edényt, a' mellyben van, sem a' papíros, vagy vásznat a' mellyre öntetik meg-nem gyújttya, sem az hozzá nyúló kezet; úgy ezen tűz semmi égetést nem tészen, látszatnak a' feléjek menőktől szaladni, mert a' levegő-éggel egygyűtt, melly a' menőtől előre taszíttatik, azon tűzek-is előre taszíttatnak; a' szaladokat üzik, mivel a' szaladók magokkal a' levegő-éget meg-indítván, 's előre üzvén a' tűzek-is meg-indúlnak. E' hez járúl a' nyaló tűz, deákúl *ignis Lambens*: ez a' szőrös állatoknak testeiből a' kénkőves izzadsággal ki-folyó kővér gőz, mellynek részetskéi a' szőrös állatoknak mozdúlási-által meg-gyújtatván azoknak szőreire ragad: leg-inkább látszik a' lovaknak serényein étzakának idején-való utozáskor. Hasonlók a' rothadtt, és retdves fák: nem égetnek e' féle tűzek, mert nints olly erős mozgások, melly a' melegségnek szerzésére ennek, vagy annak a' közellévő testnek részetskéit meg-indíthatnák, vagy magokkal el-ragadhatnák: sem a' tiszta égi vékony részetskék annyira bennek nem mozdúlnak, hogy a' levegő-eget egyenes lineákon meg-indítván az embereknek szemeit illethessék.

Vagyon *másodszor* égető, 's-nem világoskodó tűz: e' féle tűz találtatik a' forró vízben, az óltatott mészben, a' földnek gyomrában, a' lelkes testeknek élesztő melegségekben; ez a' tűz nem világoskodik azért; hogy a' vékonyabb, 's vastagabb részetskéknek tüzes, és melegséget szerző gyors mozgási közibe elegyedet sok vizes, és több más nemű vastag részetskéknek miatta a' tiszta égi matéria különösön egyenes lineákkal ki-nem verődhetik, hogy világosságot szerezzen.

Vagyon

Vagyon *Harmadſzor* égető, 's világoskodó tűz; ez a' kénkőves, olajos, és kővér matériában történik, midőn az ősſzve ſereglett tiſzta égi réſzetskéknek gyors mozgósa a' nevezett matériában akad. Ide valók azon tűzek, mellyeket az egygyűgyűek le-hűlló tſillagoknak neveznek; ezek a' kővér, és enyvés gőzökből golyóbis formára egybe ſzerkeztetvén, a' felső levegő égben hirtelen meg-gyúlnuk, és a' levegő-éggel egygyűtt úgy mozdíttatnak, hogy néha egyeneſen menni, néha a' földre eſni láttaſſanak: Tſillagoknak mondatnak, mert nagyságokkal, és világoſságokkal az igaz Tſillagoknak nemeit mutattyák; ezekről *Virgilius* így verſel:

Sæpe etiam ſtellas vento impellente videbis
Præcipites Cælo labi, noctisque per umbras
Flammarum longos a tergo albeſcere tractus.

Gyakran láſſz a' ſzéltől Tſillagokat hányatatni
Étzakának érnyékin, az Égből le-eſni
Lángjainak hoſſzas huzásával fejéredni.

Haſonló Tſillagokat meſterséggel ílly móddal tſinálhatzz; végy kánfort, ſalétromat, 's éget bort, ezeket ősſzve elegyítvén végy egy darab agyagot, és arra töltvén az elegyített kánfort tſinály abból golyóbiſokat, azokat meg gyújtván hajtsfel a' levegő-égbe, meg-látod mi-képpen fogják képzeni, és követni a' le-hűlló Tſillagokat. Mint-hogy pedig néha a' gőzök zsíroſabbak, 's enyveſebbek, tovább tarttyák-meg a' tűzet, azért kűlőmbb-kűlőmbb féle formákat mutatván ſok féle-képpen nevezetnek: már *Pyramſnak*, az az, tekének, akkor tudni illik, mikor alsó réſze ſzélleſebb, felűl pedig a' kardnak hegyéhez haſonló. Már gerendának, és Lántsának, midőn kereſztűl vagyon;

gyon: ha közepe görbe, 's fel-poffat, végei fügárok *Draco volans* repülő sárkánynak mondatik: ha hoszszabb, és szélesebb a' gőz, 's a' teteje hegyes, *Fax* fáklyának hívattatik: ha kerekdék, és tellyes a' gőz, *Clypeus* Paisnak neveztetik.

Ezen sok-féle Tűzeknek nemeiből tehát helyesen megmagyaráztathatnak az égen meg-jelent Tűzi tsúdák, mellyekről *Plinius*, és több Historikusok emlékeznek: hogy tudni-illik fegyvereknek zörgési, tsattogási, trombitáknak harsogási az égből a' földön hallattattak; kardok, nyilak, seprők látszattattak: mind ezek, 's-ezekhez hasonló Égi tüzes figurák nem egyebek; hanem a' földből naponként fel fel-jövő zsíros, kővér, salétromos, kenkőves, és enyves gőzök, mellyek a' szüntelen-való mozgás-által fel-gyülladnak: ki-vévén azon jeleket (mellyeket a' teremtő Isten tsudálatosan támaszt) Miért az égő gyertyát a' szél, és a' reá-való fúvás el-óltya, az eleven szenet pedig, és a' tüzet gerjezti? azért, hogy a' gyertyának matériája, az az, béle, vékony lévén a' lángba rejtezett tűznek részetskéi a' fúvással hirtelen ki-taszíttatnak: az eleven szénnek, és tűznek vastagabb, sűrőbb matériája levén a' fúvással bellyebb taszíttatnak a' tűznek részetskéi, a' hol elegendő materiát találván jobban gerjedezz. Ismét; miért az eleven szenek körül hamú lévén a' tűz részetskéinek szabad ki menetelét, 's el-enyészését meg-gátollya. Miért nehezebb a' fáklyát, és a' gyertyát a' nagyobb, mint-sem a' kissebb lángnál meg-gyújtani? azért, hogy a' nagyobb láng a' közel-való levegő-eget magához húzza, melly vékonyságával a' zsíros, kővér gőzöt (melly a' tűznek eledele) meg-veszti: ez az oka, hogy a' píntzékben az hol a' forry műstnak vastagabb gőzei el-szállyedtek, és a' kryptákban, vermekben az hol a' levegő-ég el-

lan-

lankadot, és fűrő, a' fáklya, a' gyertya hamar el-alúsznak. Miért a' Tűz nagyobb meleget ád téli, hogy sem nyári ûdőben? mert fűrőbb, 's nedvesebb levegő-ég környikezi-meg téli ûdőben a' tűzet, melly fűrősége, 's-nedvesége miatt olly hamar a' tűznek részeit el-tűnni nem engedi; nyári ûdőben pedig ritka, és vékony lévén a' levegő-ég hamarsággal a' tűznek részei el-szálhatnak. Miért ha újjadott az égett borba mártod, 's az égő gyertyához értetvén az égett bor mindgyárt lángol, 's újjadnak égetését alig érzed? mert a' lángnak vékonyabb részei egymáshoz gyengén vannak egybe-szerkeztetve, azért nem égethetnek olly erőssen, hogy az újjnak kemény bőrit égessék: ez az oka, miért a' papyros égett borral meg-öntetvén, 's-meggyújtatván el-nem ég.

TIZEN-EGYGYEDIK KÉRDÉS.

Az Hidegről.

Végezés. Az hideg a' fóknak, fő-képpen a' Salétromoknak leg-vékonyabb egy más között egybe szerkeztetett részeiből áll.

Bizonyít. Midőn a' savaknak, és Salétromoknak részei valamelly testbe tétetnek, mindgyárt azon testben következik az hideg, úgy, hogy azoknak részei sokasodván, vagy kissebbedvén, az hideg is nagyobbodik, vagy kissebbedik. Tapasztaltatott ez: mert, ha az hó, vagy jég a' közönséges sóval, salétrommal, vagy timsóval egybe kevertetik, közép nyárban, télben pedig a' meleg szobába valami vízzel teli edény körül tétetik, a' vizet nem csak meg-hidegéti, hanem meg-is fagylallya; tehát az hideg a' savaknak, fő-képpen a' salétromoknak leg-vikonyabb egy más között egybe szerkeztetett részeiből áll. *Bizonyít. az első rész.* *Muskhenbroekhius* leg-híresebb tapasztaló ezt a' közönséges regulát a' tapasztaltt dolgokból rendelte: hogy minden-féle só a' víznek fagylalását segíti, okát adván: mert a' sónak leg-vékonyabb, 's élesebb részetskéi az edenyeknek veriték' likain hamar által hatván a' tüzes részeknek mozdúlásit hátráltattyák, és a' meleg részeket ki-üzvén a' vizet meg-fagylallyák. Hogy pedig a' savak közzül inkább a' saletrom okozza az hideget, és azt felettébb nagyobbítya, ugyan *Muskhenbroekius* több számos tudosakkal tapasztalta a' salétromat hidegségére nézve minden savakat, testeket felől haladni: ezért adgyák az hideglelősöknek orvoságúl a' salétromat, mivel ez hideg tulajdonságával a' belső forróságot enyhíti, és a' fel-gyúlatt vért híveséti.

Ebből

Ebből okát lehet adni *elősször*, miért az északi szelek többnyire havasok, és hidegek? mert magokkal savat, és salétromat (mellyekkel azon Tartományok bővölködnek) bőségesen hoznak. *Másodszor* miért az egész esztendő-által nem tart az hideg, hanem csak télbe? mert a' savaknak, úgy a' salétromnak részetskéi, mellyek a' levegő-égbe a' naptól, és a' földalatt lévő tűzektől fel-emeltetnek, nyárba a' napnak héven fűtő súgáritól magosabban fel-vitetnek, télbe pedig a' földhöz közel fűgvén hamar le-hűllanak. *Harmadszor*, miért a' Jégből, vagy az hóból olvasztott víz igen nyers, ízetlen, és a' főzésre alkalmatlan? a' sónak, és salétromnak felettébb-való sokaságamiatt, mellyekkel az hó, és a' jég bővölködnek. *Negyedszer* miért a' szabad levegő-égre ki-tétetett víz hamarébb meg-fagy, mint-sem az házban, kamarában, vagy pajtában? mert egyszer-'smind nagy számmál szabadosan a' sónak, salétromnak hideg részetskéi belé szállanak. *Ötödször*, miért a' hideg az embernek valamelly tagjába magát vévén, hová tovább, annál keményebben ostromollya? mert a' levegő-égben függő hideg részetskék szüntelen a' tagra csoportosan szállanak, és az ízzasztó likakba magokat vévén szúrják; az honnan a' tagokban dagadás következik, és a' vérnek környül-való folyása meg-gátoltatik: legjobb tehát az e' féle hidegtől ostromlott tagokat hideg vízbe mártani, 's egy kevés ideig abban tartani.

Első ellen-vetés. Ha a' jégre só hintetik, el-olvad; a' sós vizek, és a' Tengerek későbben fagynak-meg a' közönséges vizeknél: a' bé-fedett, 's bé-köttetett üvegbe az édes vizek-is meg-fagynak, de a' bé-fedett üvegbe, a' sóknak, salétromaknak részetskéi bé-nem mehetnek; tehát az hideg az savaknak, salétromnak részeiből nem áll. *Felelek.* A' savaknak,

falétromaknak nagy fokafsága miatt olvad-el a' jég, 's a' miatt nehezen fagynak-bé a' fós vizek, és tengerek; mert ha a' sós réfzetskék felettébb nagy mennyiségben vannak, dagadáft, és meg-keléft, melly elegyes a' melegséggel, okoz: attól-is történik, hogy azon favakban igen keveffek az első réfzetskék, mellyekben helyheztettyük az hidegnek valóságát, 's tulajdonságát. A' máfodikra tagadgyúk a' leg-vékonyabb hideg réfzetskéket az üvegen átal nem hathatni.

Máfodik ellen-vetés. Ha az hidegnek valósága a' favaknak, falétromoknak réfzetskéiben állana, tehát minden megfagyott teftek ki-terjeztetnének, és nagyobb helyt foglalnának, hogy-fem annak előtte: de azt nem tapafztallyúk; tehát az hideg nem áll a' réfzetskékben. *Felelek külömb. a' nagyobb réfzt:* minden meg-fagyatt teftek ki-terjednének, 's nagyobb helyt foglalnának, ha a' tefteknek ízzafztó likaiból a' levegő-égnek réfzeit ki-nem tafzitanák, *meg-engedem a' nagyobb réfzt.* Ha ki-tafzíttyák, *tagadom a' nagyobb réfzt.* Mivel azért a' teftekben béható favaknak, falétromoknak réfzei a' levegő-eget ki-űzik, annak helyét el-foglalván, a' teftek nagyobbra nem terjedhetnek.

Harmadik ellen-vetés. A' mi tanítáfunkban nem adattathatik oka előfzfzőr miért téli űdőben gyűlnek egybe olly fok favak, falétromok, nem pedig az efztendőnek tavafzi, nyári, és őfzi réfzeiben? *Máfodfzor*, kitfoda légyen az a' kováts, a' ki télre azokat kohóllya, és olly fzorgalmatofan az ízzafztó likakban óltfa, hogy a' teftéket tőviſek gyanánt fzúrdallyák.

Fele-

Felelek. Az *első* abból történik, hogy téli ûdőben a' napnak fényes melegítő súgári horgasón, és félen sûtnek a' földre, melly miatt a' melegségnek részetskéit igen tsendesen mozdíthattya a' nap, és hogy téli ûdőben többnyire az északi szelek az említett hideg részetskékkel bővölkedvén fújdogálnak. A' *másodikra* mondom: hasonló-képpen kérdezte régenten az Isten *Jóbot*: *nunquid perveniſti ad æraria nivis? vidiſti ne æraria grandinis? - - de cujus utero egreſſa eſt glacies? cap. 38.* mentél e' az hónak kintseibe, vagy a' kő esőnek kintseit láttad-é? kiméhéből jőt ki a' jég? ezekre rövideden felele Jób az Urnak: *Scio quia omnia potes*, tudom, mert mindeneket tehetsz: az Istentől erednek azért, és származnak azok, mind mindeneket alkató Teremtőtől..

NEGYEDIK RÉSZ
A'
KÜLÖNÖS
FISZIKÁRÓL.

Az Az.

A' Terméſzet-ſzerént-való dolgoknak Tudománnyáról, melly a' külsó érzékenységek alá vettetett dolgokat különösön eggyről-egyre nyómozza.

ELSÓ KÉRDÉS.

A' Világról, ha eggy-é, Lelkes-é, 's minémü tekélleteſsége, eredete, és vége légyen?

A' világ nem egyébb, hanem az égnek, és a' Tſillagoknak a' föld körül kerekdék formán ſzép renddel-való ósſzve foglaláſa; melly üdóben, 's-üdóvel eggyütt Iſtentól teremtetett, és kegyes akarattyából mind eddig ſzép vóltában meg-tartatott. A' régi Bóltſek köz-

kőzzűl *Demokritus*, *Epikurus*, *Anaximander*, *Anaxagoras*, és tőbben ſok világot állítottak, fő-képpen *Anaxarkhus*, *Abderites*, kinek midőn *Nagy Sándor* a' Számtalan ſok világokról okoskodó beſzédit hallaná, keſerveſen síra, hogy olly ſzámos világok kőzzűl még tſak egy világnak ſem lehetet Ura: de az igaz Bőltſeknek kőzőnséges, és józanabb itílete-ſzerént minden űdőben tſak ez az egy látható világ vala iſméretes: jol-lehet Iſtennek erejével, 's hatalmával tőbb világ-is lehet. Lelkeſnek-is vélték a' Régiek a' világot, úgy hogy a' világ mint-egy nagy lelkes állat lenne, kinek ſzemei a' Tſillagok, a' nap ſzíve, az hóld mája, 's a' tőbb Planéták egyébb tagjai vólnának. Az Egyptombéliek, *Khaldæuſok*, és Gőrőgők olly erőſſen védelmezték, hogy *Laertius* bizonyságá-ſzerént *Anaxagoras* tagadván a' napot Iſtennek, vagy eleven állatnak lenni, kemény ítíletre húzattatott: Nem kűlőmben *Origenes* az égi teſteket lelkeſeknek vallotta; de moſtanában a' máſodik *Konſtantinapoli* Szent Gyűlekezetben elvégeztetett: *Si quis dicit cœlum, & Solem, & Lunam, & Stellas, & aquas, quæ ſupra Cælos ſunt animatas eſſe -- anathema ſit.* Valaki mondgya az eget, napot, hóldat, tſillagokat, és vizeket, mellyek az egek felibe vannak lelkeſeknek -- átok légyen. Tőkélletes-is a' világ el-annyira, hogy annak tőkélleteſségére ſemmi ne kívántaſsék; ámbár ſzéles e' világon ſok mérges fene-vad embereknek ártó állatok találtaſſanak: de mind azok a' világnak ékeſségére, 's tőkélleteſségére ſzólgálnak, mivel a' mindeneknek alkotója Iſten, hogy Szent Agoſtonnál ſzólyúnk: *Lib. de Civ. Dei c. 8. Hól, és mikor valamit teremteni kelleſsék, a' vagy kellet ő tudgya; tudván a' világnak ſzépségét, minémű réſzekkel, vagy haſonlatoſsággal, és kűlőmbséggel foglallya egybe, bőlſen láttya.*

A'

A' világ némelly Pogány Bölcseknek vélekedései ellen, nints öröktől-fogva; hanem a' mindenható Istentől üdőben teremtetett, a' mint-is némelly bölcseknek szám tartása-szerént; teremtésének már 5706. esztendeit számlállyúk. Jól-lehet pedig *Mojses* a' világnak teremtésén jelen nem lett légyen (mert 2463 esztendőkkel útóbb születtetett) de a' miatt minden kétségnélkül-való igazsággal fel-írhatta azt: mert a' felett, hogy mint Próféta, az Istennek kivált-képpen-való jelentéséből mind azokat bizonyosan tudta, mellyek a' világnak kezdetitől fogva történtek; Természet-szerént-is egy néminémű bizonyos tudománnya lehetett azokról: ennek lehetséges voltát szépen mutattya Bölts *Calmet. Diss. Hist. Heb. præstantia. Mojses* úgy-mond: *Lévinek* halála-után 48. esztendővel utólbb szülletetett: *Lévi* pedik *Isákkal* 40. esztendeig élt; *Isák* megint *Abrahámmal* 85. esztendeig, és *Semmel Noénak* fiával 50. esztendeig; *Sem* ismét a' víz özön előtt 98. esztendeig élt, tehát látta *Lameket*, és *Mathusalemet*, kik az első embert Adámot ismérték: ebből nyílván következik: hogy *Mojses* mind azoknak a' dolgoknak ismméretit, mellyek vagy a' víz özön előtt, vagy azután történtek ama' hoszszú életű jámboroknak hagyományából, és nemzetségen-ként-való közléséből természet-szerént könnyen vehette. Jól-lehet pedig *Mojses Lévivel* nem élt, de ollyanokkal mégis élt, kik Lévit éltében barátságosan ismérték; ezektől tehát mind meg-érthette azokat *Mojses*, a' miket a' világnak teremtéséről *Lévi*, *Isáktól*; *Isák Abrahámtól*; *Abrahám Semtől*; *Sem Lámektől*, és *Mathusalemtől*; *Lámék*, és *Mathusalem* az első embertől *Adámtól* hallottak: mint-hogy pedig ezek az első Atyák azt hallották *Adámtúl* szó-béli közléssel, azt hagyák egy másra: hogy *in principio creavit Deus cœlum, & terram*, kezdetben teremté Isten az eget, és a' földet, azért nyílván akkor teremté.

A'

177dik Levélhez tartozó Tábla.
ának Máthesisbéli Abrázolása

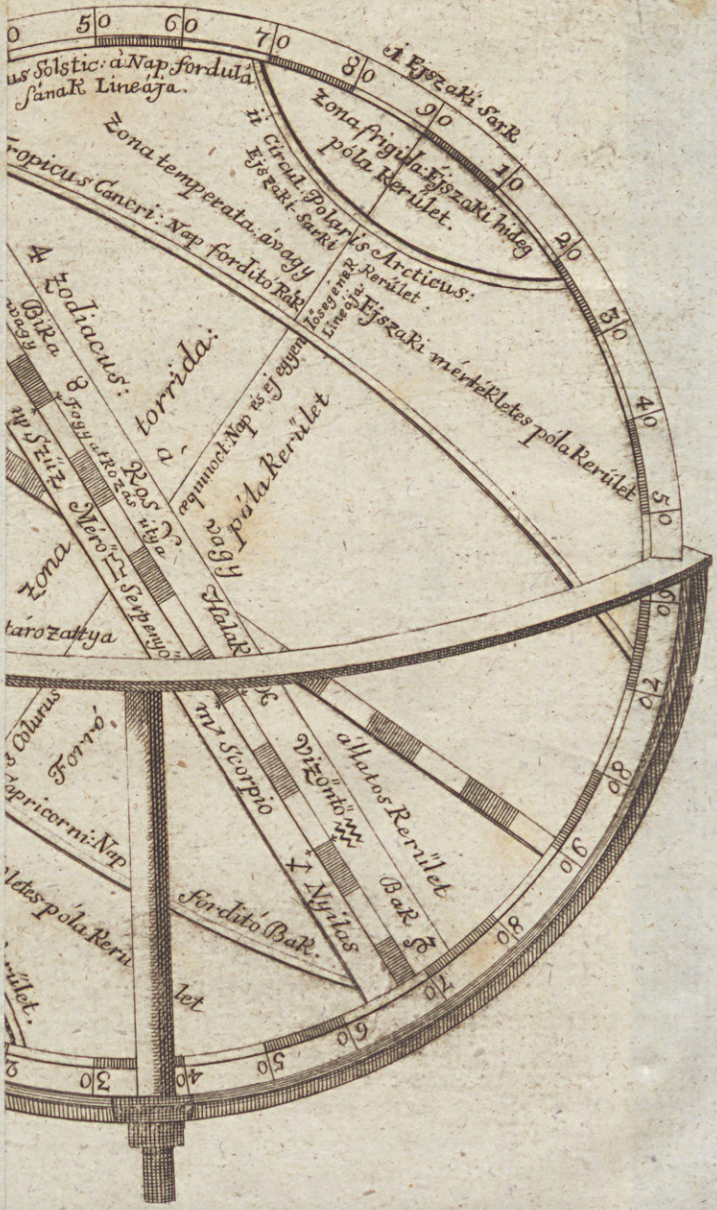
Solstic: a Nap fordulá
sának Lineája.
i Circul. Polaris Arcticus:
Tropicus Caneri: Nap fordító Rák
Zona temperata. avagy
A Zodiacus:
torrida.
Bika
Ikrek
Rák
Oroszlán
Szüzek
Mérő
Skorpio
Nyilas
Bak
Fordító Bak.
Forró
Zona
Egyenlő Nap és éj egyen
Pola Rerület
vagy
Éjszaki
Éjszaki hideg
pola Rerület.
Éjszaki mérsékletes pola Rerület
állatos Rerület
Vizöntő
Halak
Tropicus Capricorni: Nap
Circulus
Fagy a Rózsás ujja
Rózsás ujja
Tározatkya
Zona
Pola Rerület
Fordító Bak
let
0 5 0 6 0 7 0 8 0 9 0 1 0 2 0 3 0 4

Az 177dik Levélhez tartozó Tábla.
Világ Golyóbisának Máthesisbéli Abrázolása

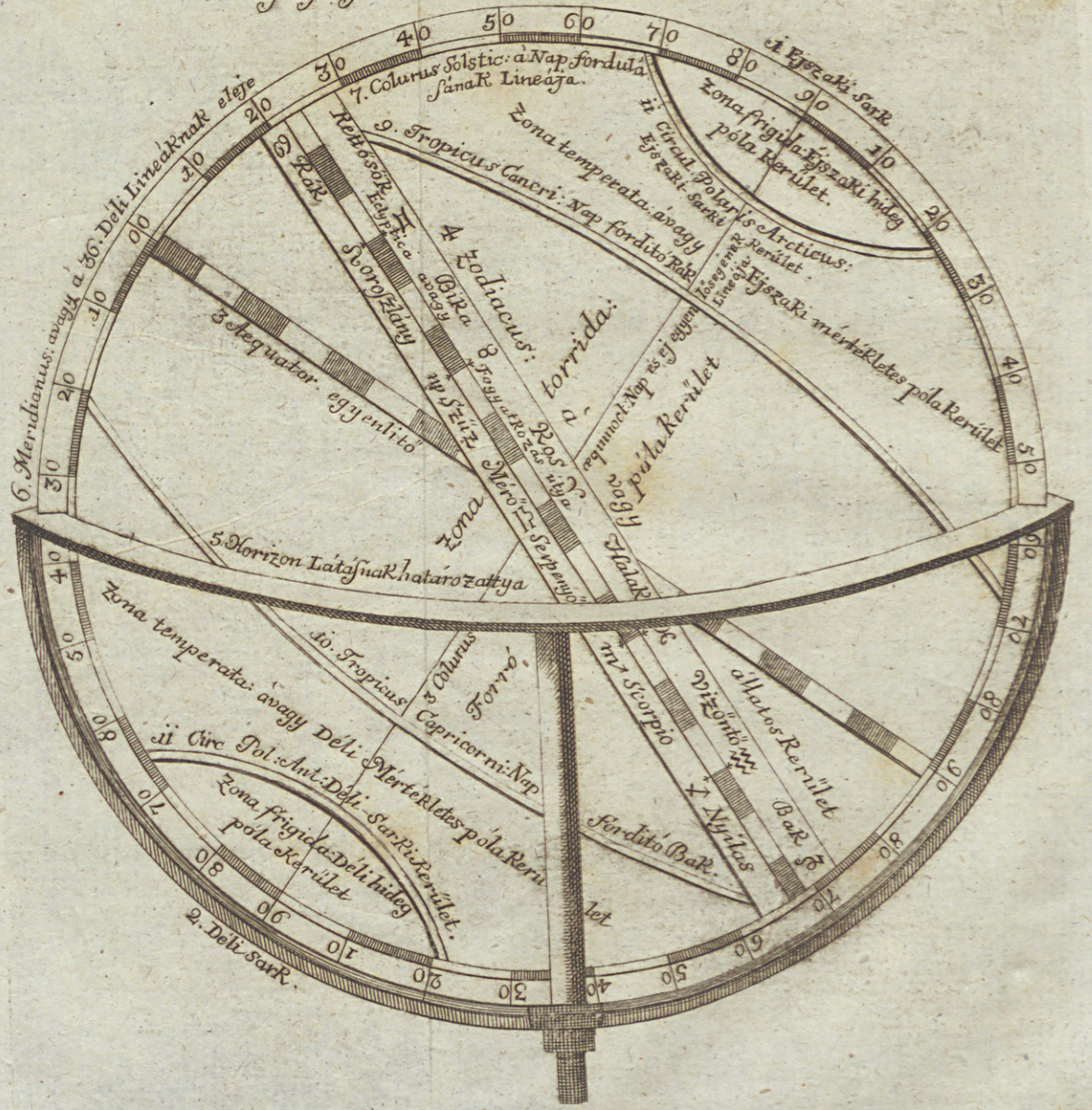

A' Világ tulajdon valóságára nézve ſoha el-nem véſz, ámbár Iſten ő Szent Felsége valamint ſemmiből alkotta, úgy ſemmivé is tehetné; hanem valóságát, 's állatyát nem illető tökéletesſégiben nagy változáſokat ſzenved naponként, és ítíletnek napján éppen azoknak el-veſztéſe a' tűz által következik, ezt ſok helyeken jelenti a' Szent Irás.

MÁSODIK KÉRDÉS.

A' Világnak golyóbiſsáról a' mint a' Mathematikuſoktól bizonyos líneákkal le-ábrázoltatott, a' Tſillagok forgásának, és más dolgoknak könnyebb iſméretire.

A' *Mathematikuſok* vagy-is a' földet bizonyos eſzközökkel, és líneákkal le-ábrázolók, ſok eggyenlő, ellenkező, és kűlömbőző líneákkal, 's-kerületekel írják-le a' világot; de nem azért mintha azok valóban körűl vólnának: hanem, hogy azokból a' napnak, és más tſillagoknak eſztendő-béli járását iſmét a' nap alatt a' földnek kűlömbőző létét annál jobban leheſſen átal érteni; mint-hogy a' föld' körűl forog az ég: vagy azon tſillagok forognak a' föld körűl, azért mindenek előtt a' világnak tengelyét, és ſarkait ábrázollyák a' Mathematikuſok: a' világnak tengelye a' földnek közép pontyán átal menvén az éſzaki, és déli ſarkon fordúl-meg; ezen ſarkoknak pedig deákúl, és magyarúl ez a' nevek: első *Polus*, az az, éſzaki ſark. Máſodik *Polus Antarktikus* az az: déli ſark: ezek után következnek a' világ' golyóbiſsán az hat nagyobb kerületek, mellyek azt egyenként

(jól-lehet nem egygyenlő formán) két egygyenlő részre hasíttyák, és egyenként 360. garádítsokat foglalnak magokban; minden garádits pedig 15. német mért földnyi: ezen kerületek kőzzűl nevezetesebb az *æquator*, az az, az egygyenlítő, melly a' világ' golyóbisát, úgy-mint déli, és északi részre hasíttya: mondatik egygyenlítőnek, mert midőn azt éri a' nap (éri pedig minden esztendőben kétszer) akkor az éjj, és a' nap egygyenlő órányi, úgy-mint éppen tizen-két órányi. A' negyedig *Zodiakus* az az, állatos kerület, melly az egygyenlítőt mind a' két sark-felé meg-gőrbedvén kétszer szakaszstya-átal; az állatok, vagy állat nevű tsillagok pedig, mellyekből áll ez a' kerüles: *Kos*, *Bika*, *Kettősök*, *Rák*, *Oroszlány*, *Szűz*, *mérő serpenyő*, *skorpio*, *nyilas*, *Bak*, *viz-öntő*, *és halak*: az a' kőz, az állatos kerületeknek kőzepén *Ekklyptikának*, vagy fogyatkozás úttyának-is mondatik, mert azon forogván a' hóld, és más Planéták (kivált-képpen a' nap, melly azon úttyából soha ki-nem tér) és bizonyos szerrel egy-máſſal ősze akadván, némellykor szép világosságokban meg-fogyatkoznak. Ötődik *Horizon* az az, a' látásnak határozattya, melly a' világ' golyóbisát két egygyenlő úgy-mint felől, és alól-való részekre válaszstya; ennek-is két sarkait képzik a' *Mathématikusok* úgy-mint egy felső, és egyenesen annak ellenében egy alsó pontot, a' felső *Zenit*, az az, a' főnek teteje felett-való pont; a' második *Nadir*, az az, egygyenesen a' lábnak sarka alatt lévő pont, és valahová mozdúl az ember, mindenűt más *zenit*, és *nadir* pontya vagyon, kővetkezendőképpen mindenűtt más a' látásnak határazattya-is.

Ismét két féle az *Horizon* úgy-mint *verus*, & *rationalis* az az, igaz, és értelmes, melly a' világ golyóbisát egygyenlő felső, és alsó részre szakaszstya. Másodszor *sensibilis* az az, a' látásnak érezhető határozattya, 's ez tsak annyira terjed mennyi-

re

re az emberi látás. A' Horizonnak négy pontyaira úgy-mint dél, észak, nap kelet, és nap-nyúgat felé érkezhetik. Az hatodik sark *meridianus*, déli línea, ez megint az æquatorral (melly a' világ golyóbisát déli, és éfzaki egygyenlő részre osztya: éppen ellenkezik, mert az éfzaki, és déli sarkon a' mint a' *Zenit*, és *Nadir* pontokon-is által menvén, a' *Horizont* két egygyenlő, úgymint nap-keleti, és nap nyúgoti részre osztya. Illyen-féle déli línea a' világ golyóbisának tábláján számmal 36. jegyeztetik-fel, és mindenike egy-máftól tiz garádítsal esik távúl: az első déli líneát az éfzaki sarktól a' déli sarkig többnyire Spanyol-Országontúl a' *Kanariai* szigeteken visik-által a' *Mathematikusok*, attól kezdvén, nap-kelett felé számláltatnak a' többi déli líneák, mellyek méltán viselik ezen neveket, mert minden helyen egygyenként akkor dél vagyon. Az hetedik *Kolurus solistitiorum*, a' nap' fordúlásit mutató kerület; ez az éfzaki sarkról az állatos kerületen úgy-mint a' Ráknak, és Baknak jelén a' déli sarkra egygyenesen által menvén a' leg-hosszabb, és leg-rövidebb napott mutattya, a' képpen, hogy mikor a' nap a' déli sark felől a' Baknak jelére jő, akkor a' déli sark felől leg-hosszabb légyen a' nap: éfzaki sark felől pedig leg-rövidebb. A' nyóltzadik *Kolurus æquinoctiorum*, a' napnak 's-éjnek egygyenlőségét mútató kerület, melly az éfzaki sarktól az állatos kerületen (az hol az *æquatort* ketté hasíttya) a' kosnak, és a' mérő serpenyőnek jelén a' déli sarkig által mégyen.

Eddig szóllottunk a' nagy kerületekről, mellyek 360. garáditsokat magokban foglalván, a' világnak golyóbisát (jól-lehet kűlömbb-kűlömbb féle módon) két egygyenlő részekre hasíttyák: hátra vannak a' kissebb kerületek, mellyek, valamint a' nagyobbakról mondottam, 360. garáditsokat foglalnak magokban, de már sokkal kissebbeket; a' világ' golyóbisát-is meg-környé-

kezik, de azt két egygyenlő réſzre nem hasíttyák. Illyen féle kerûlet kilentzedik a' *Tropikus Kankri*; nap fordító Rák jele: mert midôn a' nap az éſzaki ſark felôl az állatos kerûleten a' Ráknak jelit érzi, már annál fellyebb nem mehet, hanem iſmét laſſan a' déli ſark felé kell le-térnie. Tizedik *Tropikus Kaprikorni* nap fordító Bak-jele: mert midôn megint a' nap a' déli ſark felôl a' Baknak jelére érkezik, onnét alább nem mehetvén laſſan, laſſan fel-emelkedik az éſzaki ſark felé. Tizen-egyedik *duo circuli Polares* az éſzaki, és déli két ſarki kerûletek; mellyek a' nap fordító Ráktól, és Baktól a' két ſarkok felôl 43. garáditſokkal távúl eſnek, a' két ſarkoktól iſmét 23. és fel-garáditſal. Ezen kûlômbôzô kerûleteket a' fel-jegyzett ſzámból munkámnak végén helheztetett elsô Táblán meg-láthatod, mellyeknek látásából könnyû-leſz a' következendô kérûleteket-is meg-értened; fôképpen ha az elébb említett hat nagyobb, és négy kiſſebb kerûleteket, mellyek az egéſz világnak kerekségit mint-egy meg-környékezik, okos értelmed-által a' földnek kereksége körûl-is le-ábrázolod magadnak. Lásd az elsô Táblát. *ſub lit.* A.

Meg-lévén tehát ez az okos ábrázolás viſgáld elôſzſzôr itt az ôt *Zónákat*, vagy Pola kerûleteket, mondatnak Poláknak, mert ezek Polák gyanánt veſzik környûl a' világ' golyóbiſsát; azok közzûl kettô hideg, mellyek a' két ſarkok, 's két ſarki kerûletek között foglaltatnak; a' nagy hideg miatt pedig tſak nem lehetlen embernek azok alatt lakni: e' felett a' két ſarkok-alatt fél-eſztendeig tart az éjj, iſmét fél-eſztendeig a' nap; 's mikor a' déli ſark-alatt van az hoſzſzú éjj, akkor az éſzaki ſark alatt van a' hoſzſzú nap, és viſzont. Két *zona* megint mértékletes, a'vagy tûrhetô melegségû, és hidegségû; 's a' nap fordító két jelek, és a' két ſarki kerûletek között vagyon. Egy *zona* végezetre *torrida*, az az, forró Pola kerûlet, attól nevez-

veztetvén, hogy az alatt a' nap igen melegen fűtt: e' *zona* a' nap-fordító két jelek között foglaltatik, 's-hogy minémű-képpen egy látásra tudhassad, mitsoda Pola kerület-alatt legyenek a' föld' kerekségének nagy részei? rövideden elődbe adom.

Europa a' mértékletes Pola kerület-alatt fekszik *Norvégyiának*, *Svéciának*, és *Moskoviának* egy kis felső részétől megválva, mellyet az hideg Pola kerület le-borított. *Ásiát*-is a' mértékletes Pola kerület környékezi egy kis felső, és alsó részén kivül: mert a' felső rész, úgy-mint nagy Tatár Országnak egy része az hideg Pola kerület alatt vagyon; az alsó része úgy-mint *Arabia, és India* az hozzá tartozandó szigetekkel a' forró Pola kerület alá vettetett. *Affrika* három Pola kerület-alatt fekszik, a' felső része úgy-mint *Barbaria* a' mértékletes alatt: a' közepső része, úgy-mint *æthiopia* sok más szomszéd országokkal a' forró Pola kerület-alatt. Ismét a' déli sark felől *Kafreriának* egy jó darabja a' másik mértékletes Pola kerület-alatt. *Amerika* a' négy Pola kerületek-alatt, a' felső része az északi hideg-alatt, az alább-való része úgy-mint *Kanada* sok más országokka a' mértékletes-alatt: a' közepső része tudni-illik új Spanyol-Ország sok Tartományokkal, és szigetekkel a' forró alatt, az alsó része *Khili Tukumania, terra magellanika*, ás *Paraguayának* egy része a' déli sarki mértékletes pola kerület-alatt.

Mivel az helységeknek szélei a' déli líneáknak garáditsai-szerént számláltatnak, hosszsza pedig az Egyenlitőnek, vagy *æquatornak* garáditsai-szerént; azért visgáld-meg azokat a' líneákat, mellyek a' 36. déli líneákon keresztül által menvén, és az *æquatortól* egygyenlő-képpen távúl esvén, egy-más-után az északi, és déli sark felé terjednek, és tud-meg azt: hogy azok

á' világ' golyóbisán az helységek' szélességinek mérő líneái; mert mennél távúlabb esik valami helység a' déli líneának garáditsai-szerént az *æquatortól*, annál többe garáditsokat tészen szélessége. A' déli líneák megint a' helységek' hoszszának mértéki, de úgy, hogy az *æquatornak* garáditsai-szerént az első déli líneától kezdessék-el a' számlálás. Jól-lehet pedig gömbölyű, 's kerekdék légyen a' világ' golyóbissa, a' miatt még-is adatik mind hoszszája, mind széle, mert nap-kelettől fogva, nap-nyúgotig eddig több föld fel-találtatván, mintsem az északi sarktól a' déli sarkig, helyesen mondatik az a' föld golyóbissa' hoszszának lenni, a' mi nap nyúgott, és nap-kelet között vagyon; a' szélyének megint az, a' mi észak, és dél között vagyon.

Vissgáld-meg mi-légyen az *elevatio Poli* az az, a' sarknak magossága; ez nem egyébb, hanem a' sarknak annyira-való távúl léte, mennyire az valami helységnek igaz, és értelmes *Horizonyától* távúl esik. Innét a' kik egyenesen az *æquator* alatt laknak, azoknál a' sarkaknak semmi magossága nintsen, mint-hogy az *æquator* alatt az igaz *Horizon*, vagy a' látásnak hátározattya mind a' két sarkat éri. Meg-kelletik vissgálni a' *Klima*, vagy *Klimata* nevű szónak-is értelmét; 's ez a' szó nem egyébb: hanem a' földnek bizonyos Tartománnyai, mellyek egy-mástól azzal külömbőznek, hogy egy mást a' napnak fél-órájával meg-haladgyák; és e' miatt a' levegő-égnek, 's a' föld tulajdonságának vóltában-is igen külömbőznek. Az egygyenlőtől, vagy *æquatortól* fogván a' déli, 's északi kerületig 24. a' *Klima*, vagy a' világoskodó napra-nézve a' földnek Tartománnya: mert a' sarkokon már annak idejében 24. órányi a' nap, a' mint ellenben az étszaka-is: az *æquatortol*, vagy egygyenlítőtől kezdvén, és mind a' két sark-felé számlálván az első *Kli-*

ma,

ma, vagy Földnek Tartománnya 12. órát, 30. órányi minutát, 8. garáditsot, és 25. garáditsi minutát foglál magában, a' második, az harmadik, és a' többi *Klimaták* pedig a' garáditsokban egyenként lassan, lassan meg-fogyatkozván, mind a' két sarki líneák-felé fél órával mind addig nevekednek, a' méglen a' két sarkokon a' tellyes 24. órányi nap nem következik azokra, mellynél hosszabb nap nem lehet; de az-is túdni-való: hogy mikor a' nap a' kosnak, és a' mérő serpenyőnek jelén forogván, az étszakát a' nappal egygyenlővé tészi, akkor minden *Klimataknak*, vagy Tartományoknak napjai egygyenlő-képpen 12. órányiak, innen következik, hogy a' Klimatáknak tsak az hosszabb napjait haladgyák-meg fel-órával egy más között; nem pedig közönségesen minden napjait.

HARMADIK KÉRDÉS.

Ha a' Nap, Hóld, vagy pedig a' Föld mozdúlyony-e'?

Első fel-Jegyzés. Minémű renddel, és formával legyenek az égbe a' roppant világi nagy teſtek, vagy Tſillagok, nap, és Hóld? annak bizonyos, és világos iſméretére még eddig ſenki nem érkezhetett; azokáért kúlömbözö módon adgyák elönkbe a' Filoſofuſok: az elsö rend, vagy forma *Klaudius Ptolomæusſtól Alexandriai* híreſs Filoſofuſtól ſzármazot, ki Kriſtuſnak két ſzázadik eſztendeiben élvén így ábrázolta-le a' Tſillagoknak helyét: az egek közöt mozdíttathatlan közép pontúl tette a' földet, a' föld körúl a' levegö-égnek három Tartományt, vagy rendet állított; a' levegö-ég felett a' tüznek kerekségét helyheztette, melly éppen az holdig fel-érne: azután fellyebb, és fellyebb egymás-után nyóltz kriſtály egyeket képzet, és formált; mellyeken az hét Planéták forognának, úgy-mint a' legalsó égen az hóld, más egeken rend-ſzerént felyebb, *Merkurius*, *Vénus*, *Nap*, *Mars*, *Jupiter*, *Saturnus*, a' nyoltzadik eget pedig a' *Fixa* tſillagoknak, az az, a' forgásban mindenkor egy-máſtól egygyenlö-képpen távúl esö tſillagoknak adá helyúl; ezen nyóltzadik ég felett iſmét más két kriſtály eget állított, 's a' felett helyheztette az utólsó eget, úgy-mint a' *primum mobilet*, az az, az elsö fö mozgó, és forgó eget, mellyről azt vélte, hogy az értelmes Lélektöl indítatván 24. óra alatt az egéſz föld' körúl meg-fordúlna, és az alatta való egeket is a' tſillagokkal együtt, minden tulajdon forgáſokra-való indúlattyok ellen magával el-ragadná. Hogy egy égnél több légyen, azt Sz. Pál-is bizonyíttya az harmadik égben ragadtatásával: valóban én-is akarnék Sz.

Pál-

Levélhez tartozó Tábla. B

aK Ptolomæustól adatott ábrázolása.

Az Ég s Föld állapotyának Ptolomæustól adatott ábrázolása.

Pállal az egekbe ragadtatni, mint-sem itt a' földön azoknak számáról a' Filosofusokkal kötődni.

Második fel-Jegyzés. *Ptolomæusnak* vélekedésével ellenkezett *Kopernikus Miklos* Lengyel-Országban *Varmiai* Kanonok, mert Kristus születése után 1600. esztendő táján élvén, a' napot a' világnak mózdíthathatlan közép pontyául tette, és a' földet a' Planéták közé számlálván sok okoskodásokkal probálta, 's állította, hogy a' föld a' Planétákkal egyetembe a' nap körül forogna: ezen forgásnak rendit így írja-le: a' naphoz leg-közelebb van *Merkúrius*, azután bizonyos térrel mind meszszebb esnek a' naptól *Vénus*, *Föld*, *Hold*, *Mars*, *Jupiter*, és *Saturnus*. e' felet *Jupiter* körül négy, *Saturnus* körül mint közép pont körül öt forgó, és udvarló tsillagokat jegyzett-fel. Ezen *Kopernikus* új tanitásának nagy kelete, és betse kezdett lenni az *Astrologusoknál* az az, a' tsillagokat, és egeket visgáló Böltseknél, azért leg-inkább, hogy azon viszsza fordúlt új idiája-szerént a' tsillagoknak sok változó, egygyező, és ellenkező forgásit valamennyire könnyebben meg-értették, és őszve számlálták.

Harmadik fel-Jegyzés. *Kopernikusnak* holta-után három esztendővel utóbb születtetett Daniában *Tikho Brahe* jeles tudós nemes ember, ki a' forgó Planétáknak, tsillagoknak állapottyát e' szerrel ábrázolta-le: hogy a' föld igazán a' világnak közép pontya vólna, a' körül leg-közelebb forogna az hóld, fellyebb a' nap, és leg-fellyebb a' *fixa* tsillagok: más Planétáknak a' nap körül, mint az ő közép pontyok körül vólna a' forgások, de olly rendel, hogy *Vénus*, és *Merkúrius* a' nap körülvaló forgásokkal soha a' földet meg-ne környékezzék, a' képpen tudni-illik; a' föld valamikor ezen Planéták, és a' nap kö-

zőtt kelyheztetve vagyon; a' Márs ismét az ő forgásában bizonyos ůdőkben hol közelebb, hol távůlabb járjon a' földhőz, hogy sem a' nap, e' felett *Jupiternek* négy udvarló tsillagot rendele, és *Saturnusnak* ötöt, mellyek azok körůl mint közép pontyok körůl forognának. A' tsillagos eget folyónak mondotta, mellyen a' tsillagok az ő nemek-szerént bizonyos renddel úsznának: hogy pedig azoknak úszások minden esés nélkůl vólna, azt a' közép pont futó, 's kereső erejeknek, vagy nehézségeknek, és az Istentől álhatatosan beléjek nyómattatott indításnak tulajdonittya, mellyből minden esés nélkůl illyen, vagy amollyan formán forognának: a' mint péld. ok. a' kezůnkel erősen fel-vettetett kő, mind addig forog a' levegő-égben, valamig a' belé nyómattatott erő, és indítás el-nem fogy, és ha az el-nem fogyna, a' kő sem esne-le soha. Ezen három kivált-képpen-való vélekedéleket, hogy jobban meg-értsed lásd ezen könyvnek végén a' le-ábrázoltt második Táblát. Sub lit. B.

Végezés. A' Földnek mozdůlása a' mint *Kopernikus* tanittya a' Szent Iráſnak világos szavaival ellenkezni látszik.

Bizonyit. előszőr. *Kopernikus* a' földnek esztendős, és minden napi mozdůlást tulajdonit; a' napot pedig, hóldot, és a' több Planétákat meg-mozdúlhatatlanoknak tanittya; de a' Szent Irás világosan előnkbe adgya a' napot, holdot a' föld körůl mozdúlni, tehát *Kopernikus* tanítása a' Szent Iráſnak világos szavaival ellenkezni látszik. *Bizonyit. a' kiſſebb réſz.* Jósue könyvének 12. réſz. olvastatik: *akkor szólla Jósue az Urnak, és mondá: nap Gabaon-ellenében meg-ne mozdůlly, és Hóld az Ajalon völgye-ellenében, és meg-állának a' nap, és az hóld, még ellenségin hoſzszút állana a' nép: -- meg-álla azért a' nap az ég közepén, és nem siete el-enyészni egész napig, nem vólt az előtt, sem azután olly*

hoſz-

5dik Levélhez tartozó Tábla. B.

opernikusnak ábrázolása
gyenlő járású tsillagok ege

A' 186dik Levélhez tartozó Tábla. B.

Kopernikusnak ábrázolása
Eggyenlő járású tsillagok ege

Tikhónak
Külombező ábrázolása.

Eggyenlő járású tsillagok ege

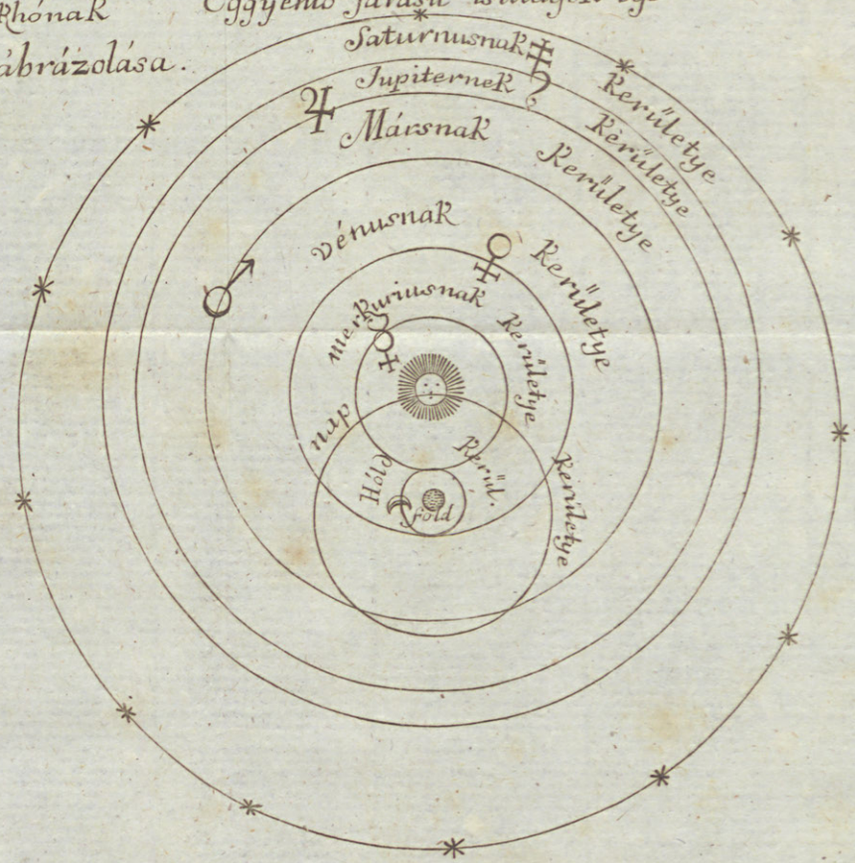

hoſszú nap. És JÉſus Sirák fia könyvének 46-dik réſzben *Jóſuenak* hadakozásáról olvaſsúk: *ellenségeket az Úr ő maga vitte kezébe, nem az ő haragjában tartoztatott-é meg a' nap, és egy nap nem olly lett-e mint kettő?* Ismét *Prædikátorok* könyvének első réſzében mondgya a' Bölts: *fel-támad a' nap, és el-nyugſzik, és helyére tér: és ott ujonan fel-támadván dél-felé kerül, és éſzakra hajol.* Ezeket pedig a' Bölts nem mint Proféta, hanem mint a' terméſzet-ſzerént-való dolgokat viſgáló ſzemély írta, és mondotta: a'mint ugyan azon réſzben világoſan ki-jelenti: *el-végeztem ſzivemben, hogy kérdezkedném, és értekezném mindenekről, mellyek a' nap alatt leſznek,* de ezen tzikkellyekből világoſan ki-tetſzik a' napnak, és az hóldnak a' föld körül-való mozdúláſa: sőt lehetet vólna-é a' Szent Lélektől világoſſabb ſzókkal, 's ígékkel a' napnak, és az hóldnak mozdúlását, forgását ki-jelenteni, mint az emlétett igékkel? Magok-is az ellenkezők meg-engedik az első embernek Adámnak agyagból-való formálását, Évának Adám' oldala tsónyából alkotását a' Szent Iráſnak világoſan ſzólló tzikkellyire nézve; tehát ugyan olly világoſan ſzólló tzikkellyire tekéntve a' napnak, és az hóldnak mozdúláſit ſzükség meg-engedni.

Erősitetik. Az Anya-ſzent-egyházban bé-vett Regula az, hogy a' Szent Iráſnak ſzavai nem kinek kinek maga külőnös értése, 's-tetſzése-ſzerént magyaráztaſſanak; hanem a' Szent Atyáknak közönséges egygyező értelmek-ſzerént: de ſenki a' régi Szent Atyák közzül az emlétett Szent Iráſnak igéit idegen értelembe, *figurate* nem vette, mert tſak egygyet ſem hozhatnak elő a' *Kopernikánuſok;* sőt *Aranyſzájú Sz. János* irja: *Homl. 27. in Epiſt. ad Hæbr. cogita quanta res ſit, vir juſtus dixit JEſus Nave: ſtet Sol contra Gabaon, & Luna contra vallem Ajalon, & ſactum eſt,* gondold-meg minémű dolog légyen az igaz férfiú, mon-

dotta JÉſus Nave: állyon meg a' nap Gabaon ellen, és az hóld az Ajálon vôlgye ellenében, és meg-lett. Ezt tanîttya *Origenes homl. 2ma in lib. Joſue. Moiſes non dixit, ſtet ſol, nec maximis imperavit elementis, ſicut JEſus fecit, ſtet, inquit, ſol ſuper Gabaon, & Luna ſuper vallem Ajalon, propterea addit ſcriptura, & dicit, quia nunquam ſic audivit Deus hominem. Moiſes* nem mondotta: állyon-meg a' nap, nem-is parantſolt a' leg-nagyobb elementumoknak a'mint JEſus tſelekedet, állyon-meg úgy-mond a' nap Gabaon ellenében, és az hóld az Ajalon vôlgye ellenében, azért mondgya az Irás, mert ſoha így nem halgatta-meg Iſten az embert. Egygyezz ebben *Szent Ágoſton* a' ki *lib. 21. de Civ. Dei c. 8.* mondgya: *in Divinis literis legimus etiam ſolem ipſum ſtetiſſe, cum hoc a Domino Deo petiviſſet vir Sanctus Joſue.* A' Szent Iráſban olvaſsúk a' napot-is meg-állani, mikor azt az Úr Iſtentôl kérte vólna a' Szent Férfiú Jóſue. *Sz. Hyeronimus* îrja a' napot mozdúlni a' Bôltſnek emez ſzavaiból, *oritur ſol, & occidit, & ad locum ſuum revertitur* fel-támad a' nap, és' el-nyúgſzik, és helyére tér. A' régi Szent Atyák tehát betû-ſzerént veſzik, és értik az elô hozott Szent Iráſnak tſikkelyit; azért valósággal a' nap, 's hóld a' fôld kôrûl mozdúlnak, kôvetkezendô-képpen *Kopernikus* vélekedéſe a' Szent Iráſnak világos ſzavaival ellenkezni látſzik.

Felelnek a' *Kopernikánuſok:* a' Szent Irás egyedûl az Égbe vivô útra mi-képpen, 's mi módon leheſſen azon járni a' jó erkôltſeknek gyakorláſa által tanîttya az embereket; nem tanîttya pedig mi formán, 's módon mozdúllyon az ég, és melly meſzſze légyen tôlünk? Azon-kivûl az egygyûgyû kôſség, és a' tudatlan Zſidó nép a' napot mozdúlni; a' fôldet állani vélvén, azoknak egygyûgyû vélekedéſek-ſzerént Jóſue beſzédgyét alkalmaztatván mondotta a' napot mozdúlni, a' fôldet állani. *Végezetre.*

zetre. Mondgyák: ámbár állyon a' nap, még-is azért valósággal jelentheti az ûdőknek folyáſit; valamint a' napi órán lévő mutató noha a' falba, vagy a' fába meg-mozdíthatatlanúl légyen helyheztetve, mindazáltal ki-jelenti mind az el-fólyó árnyékot, mind az ûdőnek kűlőmbb réſzeit.

Ellen-vetés. Mindenkor a' Szent Iráſt betű-ſzerént kell vennűnk, 's értenűnk, valahányfzor az Hitnek ágazatival nem ellenkezik; de a' napnak, és az hóldnak mozdúláſa az Hitnek ágazatival nem ellenkezik, ſem pedig abból balgatagság nem kővetkezik; tehát betű-ſzerént kell venni. A' Szent Lélek-is a' kőſséggel nem tudatlan, nem hazud, meg-ſem tſalattatik a' néppel a' tőrtént hiſtória-béli dolgoknak-elő hozásában, mert a' terméſzet-ſzerént-való dolgokról ſzólván a' Szent Lélek igazságot ſzóll. Nem adhatúnk annak-is helyt, hogy *Jóſue* (kit Szent Lélekkel tellyeſnek mond a' Szent Irás) a' kőſségnek egygyűgyű vélekedésétől viſeltetvén a' napnak meg-állását parantſolta vólna. Tovább a' nap, és az hóld ûdőt kűlőmbőztető jeleknek neveztetnek, de ſemmi ûdőnek el-rendeltt bizonyos jele nem lehet, hanem ha az forgó, 's mozdúló, hogy mozdúlásával az ûdőnek folyását meg-mérheſſe: tehát a' napnak, és hóldnak mozdúlni kelletik. A' napi órárúl-való haſonlatoſság nem helyes, és hogy helyes légyen ſzűkség-képpen a' Sz Irás a' főldet, nem a' napot nevezte vólna ûdőket kűlőmbőztető jelnek; a' mint a' napi órában helyhezte-ett jelről mondatik. Az után az emlétett jel nem nagyságra, és mózdíthatatlanságára, hanem árnyékára nézve, melly mozgó, és ingó, neveztetik ûdők' kűlőmbőztetőjének; tehát a' nap, és az hóld az ûdőnek folyását mutatván mozognak, 's fordúlnak.

Bizonyit. Másodszor Kopernikusnak vélekedése az Anyaszent egy-háznak Kárdinálisaitól, és az Hitnek vigálóitól ötödik *Pál* Pápa alatt 1616. esztend. meg-vettetett. *Orbán* Pápa alatt pedig 1633. esztend. *Galilæus* ki aztat tanittya vala, mint hibás, tévelygő, és a' Szent Iráſſal ellenkező félre tétetett.

Ne-is vitaſſa *Gaſſendus*, hogy a' Romai Dekretum tsak *Galilæusnak* személyét sértené; hogy tudni-illik nagyobb méréſzséggel a' mint illett vólna, és vakmerőn védelmezte *Kopernikus* vélekedését: mert valósággal *Kopernikusnak* vélekedése mint vakmerő, és a' Szent Iráſſal ellenkező meg-tíltatott. *Nyoltzadik Orbán* Pápa Kárdinálisságában némelly énekekben látszatott ugyan *Kopernikushoz* hajlani (a' mint *Godellus Eccl. Hiſt. nro. 43. Sec.* említi) de akkor mint verszerző Poeta, kik elme költéſekkel verſekben élnek mondotta: de Pápa korába minémű vélekedésben vólt *Kopernikusról*, nyílván ki-jelentette.

Első ellen-vetés. A' Szent Irás valahányszor az Egről, földről szóll, mindenkor a' kőſségnek értésére szóll, és vélekedéſekhez alkalmaztattya magát: így gyakran az eget, és a' földet a' világ nagyobb réſzeinek vallya, holott a' közönséges jozan értelem-szerént a' föld sokkal kiſſebb a' nappál; így *Mojſes* első könyvének első réſzében az hóld nagy világoſságnak neveztetik, pedig kiſſebb a' tſillagoknál. *Jóſue*-is parantſólván a' napnak, hogy *Gabaon* ellenében, és az hóldnak, hogy az *Ajalon* völgye ellenében meg-ne mozdúlna, a' kőſségnek hibázó vélekedéſek-szerént parantſolta, kik a' napot, és hóldot az egyeneſen alá függő lineán állani vélték, holott a' nap a' Rák jelénél alább nem megyen. Tovább mondgya a' Szent Irás *meg-álott a' nap az ég közepén* itt-is a' kőſségnek értelmé-

hez

hez ſzóllott; mert akkor a' nap nem vólt az *æquatorba* az az, az egyenlítóben.

Erősitetik. A' Szent Irás gyakran mondgya a' földet mozdúlni *Jobnak 9-dik* réſzében, *a' ki a' földet helyéből ki-mozdittya, és annak oſzlopi meg-rendúlnek*, a' 97-dik zsoltárban: *indúllyon-meg a' tenger, és az ő tellyes vólta, a' föld kereksége, és a' kik azon laknak.* tehát, hogy ezen tzikkellyek a' fellyebb emlétett tzikkellyekkel meg-egygyezzenek a' kőſségnek vélekedéſek-ſzerént kell érteni.

Felelek; *tagad. a' fel-vételt*, mert ámbár néha az Iſten a' Szent Irásban idegen értelembe *figurate* ſzóllyon, mindazáltal nem következik, tehát mindenkor, és mindenütt a' Szent Iráſt idegen értelembe kelletik venni. Hogy azért *Moiſes* az eget, és a' földet a' világ nagyobb réſzeinek vallya, a' végre vallya: mert azokban az értelmes okos állatok (a' miném̃ek az Angyalok, az emberek) laknak, 's a' kiknek ſzólgálattyokra az ég, és föld kivált-képpen rendeltettek. Midőn az hó d nagy világoſságnak neveztetik, nem nagyságára, hanem hívatallyára nézve, hogy tudni-illik a' több tſillagoknál, Planétáknál jobban világoſittya a' földet, a' mint *Moiſes* magyarázza: *alkota az Iſten két nagy világoſságot: a' nagyobbik világoſitot, hogy előtte lenne a' napnak, és kiſſebbik világoſitot, hogy előtte lenne az éjnek.* *Joſue* ſem kérte Iſtentől a' napot, és az hóldot az egygyenesen alá függő líneán meg-maradni (a'mint az ellenkezők vélekednek) hanem, hogy világoſságokkal *Gabaont*, és *Ajalont* világoſitván tovább-is ſegétségekkel meg-maradnának, ne talántán a' ſetétségnek alkalmatoſságával *Gabaonnak* ſzomſzéd városſiban ſzéllyel oſzollyanak. Midőn mondatik: *meg-állott a' nap az ég közepén*: az égnek nap-

kelett,

kelett, és nap-nyúgott között lévő közepe értetik, hogy a' déli nap jelentessék.

Az erősítésre mondom: Jóbot szóllani a' földnek erőszakos mozdúlásáról, a' mint a' föld indúlásokban történik. *Dávid* pedig nem földről, hanem a' földnek lakosiról az emberekről beszél, kiket *Krisztusnak* el-jövetele miatt örömre, vigasságra hí. Ugyan-is más helyen a' Szent Irás meg-mozdíthatatlannak tanítttya a' földet, *ipse enim fundavit terrem immobilem.* 1. *Paral.* 26. ő fúndálá a' meg-mozdíthatatlaná földet.

Második ellen-vetés. A' Szent Irás Istennek valóságos múnkálkodáſit ki-akarván jelenteni, testet, tagokat, és emberi múnkálódásokat tulajdonít néki. Innen *Sz. Lukács* Evangelista 2-dik részében írja: *parantsolat méne-ki Augustus Tsászártól, hogy béíratattnék az egész világ*, itten az Evangélista a' kősségnek vélekedésével élt, mert abban az üdőben nem birtak a' Romaiak minden Tartományokat. *Szent Pálnak* idejében-is nem hallotta az Evangyéliumot az egész föld, még-is írja: *minden földre kiment az ő zengések.* A' nap melegedni, és bé-setétedni mondatik; de mind ezek betű-szerént-való értelembe nem vétetnek: tehát ama' *Józue'* napot meg-állító szavai-is nem vétethetnek betű-szerént.

Felelek; meg-vallyúk gyakorta a' Szent Irásban fel-találtatni az idegen értelmű szólásokat, de a' ki abból illyen következést hoz: tehát valahányszor a' természet-szerént-való dolgokról szóll, mindenkor idegen értelembe kell venni, nem helyesen okoskodik: mert nem szabad kinek, kinek szabad akarattya-szerént illyen, vagy amollyan értelembe venni a' Szent Irást, kivált mikor a' Szent Atyák közönségesen betű-szerént

veszik,

veſzik, a' mint *Jóſuénak* ſzavait veſzik. Mikor tehát a' Szent Irás az Iſtennek tagokat, teſtet tulajdonít, azt mind az okoſság, okoskodás, mind a' Szent Iráſt magyarázó Atyák idegen értelembe vétettni nyílván jelentik; vagyon azért elég fundamentomunk azt idegen értelembe venni: ellenben *Jóſue'* ſzavairól ſemmi nintſen, a'vagy ha vagyon, mutaſsák meg-az ellenkezők. *Sz. Lukáts* a' Romai birodalmat egéſz világnak mondgya. *Sz. Pál* Azon tartományt, melly az Iſten' Igéjét bé-vette, minden földnek nevezi: azért, mivel a' Romaiak a' világnak nagyobb réſzét bírták, és a' földnek nagyobb réſzére el-hatott az Apoſtoloknak tanítáſa, tehát helyeſebb ſzókkal azoknál ki-nem jelenthette egy reſzt vévén az egéſz világért. A' nap mondatik melegedni, hogy fűtő ſúgárinak melegsége fel keléſe után jobban, jobban még a' delet megnem haladgya nevekedik: meg-ſetétedik, midőn fényeſen fűtő ſúgári a' felhők' homállyától el-rejtetnek.

Harmadik ellen-vetés. A' Terméſzet a' nagy mennyiségű dolgokat nyúgodalomra, a' kiſſebbeket mozdúláſra rendelte; tehát nints oka miért a' föld, a' melly az égi teſtekhez képeſt tſak mák-ſzem, mozdíthatatlan lenne, és a' föld miatt a' Planétákban erőſzakos mozdúláſt állítani.

Felelek; jól-lehet az égi teſtek nagyságokkal felől haladgyák az alatta valókat, mindazáltal ſokak azok közzűl tökélleteſségekre nézve fellyebb, 's-eléb valók, azok tudni-illik, kiknek kedvekért az égi teſtek alkottattak, hogy az üdőknek jelei lennének, ſzűkséges azoknák inkább mozdúlni az emberek körűl, hogy ſem a' földnek az emberekkel. A' végett pedig nem lehet valami erőſzakos mozdúláſt a' Planétákban állítani, mert azoknak tulajdonsági, és terméſzeti nem ellenkeznek a' mozdúláſſal.

Negyedik ellen vetés. Semmi hathatós okból meg-nem mutattathatik a' földnek mozdúlatlansága, érzékenységink pedig arról itíletett nem tehetnek, mivel érzékenységink gyakorta meg-tsalatkoznak; így a' vízeken evedzőknek a' part, fák, és hellységek mozdúlni látszatnak; de valamint illendőbb az hajónak mozdúlni mint a' pártnak, fáknak, hellységeknek: úgy illendőbb a' földnek mozdúlni, a' hol mint-egy hajóban evezűnk. Azon-kívűl mivel a' nap a' Planétáknak, tsillagoknak királlya, és minden világosságnak eredete, hogy annál könnyebben vehessék tőle világosságokat a' tsillagok, a' napnak állani kelletik.

Felelek; jól-lehet érzékenységeink alkalmatosságot nyújtanak az hibázásra értelmünknek; de magokban soha nem hibáznak, meg-sem tsalatkoznak: akkor mondatnak tehát hibázni, és tsalatkozni érzékenységeink, midőn a' világos, helyes okok, és a' tapasztaltt dolgok érzékenységeinknek hibáját előnkbe adgyák; hogy pedig a' part, fák, és az hellységek valósággal nem mozdúlnak, nem forognak, hanem tsak tettzés képpen, azt mind az helyes okoskodás, mind a' tapasztaltt dolgok erősítik: Vagyon e' pedig olly hathatos, fontos okok a' *Kopernikánusoknak* a' nap mozdúlásának tagadására? kételkedűnk, vagy ha vagyon, hozzák elő. *Meg engedgyük* a' napot, a' Tsillagok' 's Planéták' Királylyának lenni, de mivel nem a' Tsillagokért, 's Planétákért, hanem az emberekért alkottatott a' nap, és hóld, szűkséges azoknak, nem pedig az embereknek a' földel mozdúlni, 's forogni.

Ötö-

Ötödik ellen-vetés. Merſenus Mártefiuſnak írván bizonyíttya: hogy az ágyúból egygyeneſen az alá függő líneán ki-lőtt golyóbis nem egygyeneſen az alá függő lineán eſik-le, hanem tſavarodva, úgy, hogy meg-ſem találtatik; de e' tapaſztaltt dolog jelenti: hogy a' ki lőtt golyóbis-m ég a' levegő-égben mulatozik, addig a' föld nap-kelett felé fordúl, tehát a' föld mozdúl.

Felelek; a' tapaſztaltt dolog világoſan bizonyíttya: hogy az ágyúból egyeneſen az alá függő linéan ki-lővetett golyóbis egyeneſen eſik-le, a' mint a' *Trevoltiai* tſelekedetekben 1728dik eſztendőben fel-jegyeztetett: némelly *Argentoratuſi* Frantzia Királynak Tiſztei két ágyút lőttek-ki, az első ágyúnak golyóbiſſa nap-kelett, és dél kőzőtt eſet-le, a' máſodiknak golyóbiſſa nap-nyúgott felé: *Kopernikuſnak* tanitáſa-ſzerént pedig nap-nyúgott felé kellet vólna eſni mind a' két golyóbiſnak, mert még a' levegő-égben mulatozott a' golyóbis, addig a' föld nap kelet felé mozdúlt; tehát jele, hogy a' föld nem mozdúl. A' golyóbis-is kereſtetvén fel-találtatott vólna.

Hatodik ellen-vetés. Ha a' ſebeſſen meg-mozdíttatott hajóból egyeneſen ki-lővettetik a' nyil, azon helyre eſik, a' mellyen ki-lővettetett; illyen próbát tett *Gaſſendus Maſſilidban* a' Királynak Tiſztei előtt. *Máſodſzor.* A' felső levegő-égnek Tartományában majd tſak nem ſzűntelen fújdogálnak a' nap-keleti ſzelek, de ennek egyébb oka nem lehet, hanem, hogy a' föld nap-kelet felé mozdúl. *Harmadſzor.* A' tengernek előre, 's viſzſza-való folyását tſak a' földnek mozdúlásával lehet meg-magyarazni: tehát a' föld mozdúl.

Felelek; a' ki-botsátott nyil azért esik viszsza az honnan ki-botsátatott, hogy mozdúlásának két igazgatója, 's kormányozója vagyon: egyik *horizontalis* az az, látásnak határozattya, ez az hajótól adatik a' nyílnak: a' második egyenes, ez a' nyilnak terméfzet-fzerént való nehezségétől ered: mivel azért a' nyilnak terméfzet-fzerént-való nehézségétől fzármazott igaz[illegible] a' nyilnak terméfzet-fzerént való nehezségétől ered: mivel aztározattyának [illegible] ért a' nyilnak terméfzet-fzerént-való nehézségétől fzármazott re viszsza esik. A' másodikra mondom: a' felső levegő-égnek Tartományában fzűntelen fújdogáló fzeleknek nem a' földnek mozdúlása az oka, hanem a' napnak heveſen fűtő fúgári, és melegségi; mivel a' levegő-ég a' földet kőrös kőrül vévén a' naptól (melly nap-keletről nap-nyúgotra halkva mozdúl) a' levegőeget renddel melegéti, meg-melegedvén a' levegő-ég nap-nyúgott felé lassan a' nappal egygyűtt tódúl, a' közel lévő levegőeget-is meg-indítttya, 's ebből fzármaznak a' levegő-égnek Tartománnyában fzűntelen fújdogáló fzelek. Az harmadikra, alább meg-mutattyúk: Hogy a' tengernek előre, 's viszsza-való fólyása nem földnek mozdúlásától ered.

NEGYE-

NEGYEDIK KÉRDÉS.

A' Napnak mozdúlásáról.

Végezés. A' napnak, és az Hóldnak mozdúláſit amaz *Jóſue* ſzavaiból: *álly meg-nap*, a' fóldnek állandóságát pedig bólts Salamon igéiből, *a' fóld pedig órókké áll*: a' terméſzetől vett okokból-is erósíttyük.

Bizonyít. elóſzſzór. Azon kivúl, hogy *Tykhonak* a' nap' hóld' és egyébb Planéták mozdúlásáról, 's forgásáról való tudománnya az *Aſtrologiával* az az, a' tſillagokról-való túdománnyal, 's a' terméſzet-ſzerént-való dolgokról írott túdománnyal meg-egygyez, a' Szent Iráshoz-is haſonlít, nem pedig a' *Kopernikus'* vélekedéſe: tehát fellyebb betsúlendó *Tykhonak* vélekedéſe *Kopernikus'* vélekedésénél. Az *elsó réſzt meg-engedik* az ellenkezók; *a' máſodik réſz bizonyítatik*: *Kopernikus* taníttya a' fóldet mozdúlni, a' napot állani a' Sz. Irás ellen *Prædik. könyv. elsó réſzében* mondgya *Salamon*: *a' fóld pedig órókké áll. Dávid 92-dik* zſoltárában énekli: *meg-erósitette a' fóld' kerekségét, melly meg-nem mozdúl órókkón órókké.* A' napról írja *Salamon Prædik. könyv. elsó réſzében*: *fel-támad a' nap, és el-nyugſzik, dél felé kerúl, és éſzakra hajol*, tehát mivel a' Szent Iráſnak betú-ſzerént-való értelmétől el-távozni nem lehet, ha tſak valamelly ellenkezó dolog nem kóvetkezik (a'mint fellyebb meg-mutattuk) kóvetkezendó-képpen *Kopernikus'* vélekedéſe ellenkezni látſzik a' Szent Iráſſal.

Bizonyít. Máſodſzor a' Terméſzettól vett okokból: Ha a fóld minden nap maga tengellye körúl nap-nyúgotról nap-ke-

letre mozdúlna, szűntelen fújdogálnának a' nap-keleti szelek, de az nem tapasztaltatik; tehát a' nap, 's hóld mozdúlnak. *Bizonyít. a' nagyobb réfz:* a' föld mozdúlván, a' földet környűl vévő levegő-ég annak mozdúlását el-nem érhetné, 's egyaránt meg-nem környékezhetné, de azért-is szűntelen kellene a' szeleknek fújdogálni, mert a' levegő-ég későbben mozdúlna napkelet felé, hogy sem a' föld, és így szűntelen a' levegő-eget kengyel-futó módgyára hasítanák, következő-képpen a' földel egygyűtt sebessen forgó levegő-ég ábrazatunkat mint a' szél ostromlaná. *Másodszor.* Ha a' föld mozdúlna, a' nehéz testek fel-hajtatván, soha egyenesen az álá függő lineán viszsza az honnan fel-hajtattak le-nem esnének; mert addig még a' levegő-égben mulatoznának, a' föld más felé fordúlna. *Harmadszor.* Ugyan ezen okból az ágyúból ki-lővetett golyóbis nap-nyúgott felé tovább, 's messzebb vitetnék, mint-sem ha nap-kelet felé lővettetnék, mivel a' földnek külső színe meg-mozdítatván a' golyóbisnak eleibe menne; tehát a' föld nem mozdúl.

Első ellen-vetés. Hogy a' levegő-égnek alsó Tartományában szűntelen nem fújdogálnak a' nap keleti szelek abból történik, hogy az alatt lévő levegő-ég vastagabb, 's sűrőbb jobban a' földhöz ragad, melly miatt egygyenlő gyorsasággal, serénységgel a' földel egygyűtt nap-kelet felé mozdítatik, s' ezért nem éreszhettyük a' szeleket. *Másodszor.* Hogy az egyenesen fel-vettetett testek egyenesen előbbeni helyekre lesnek, onnan vagyon, mert a' levegő-ég a' földnek mozdúlását követvén előbbeni helyére hajtya; tehát a' föld mozdúl.

Fele-

Felelek; Ámbár az alatt lévő levegő-ég a' földhöz erőss ragaszkodása miatt a' felső levegő-égnél gyorsabban, serényebben mozdúllyon, mindazáltal folyó test lévén a' levegő-ég olly erőssen, 's meg-mozdíthatatlanúl a' földhöz nem ragadhat, hogy a' földel egygyütt, hasonló gyorsasággal mozdúllyon: ez nyílván ki-tetszik a' vízben, melly a' keréknek forgását soha el-nem érheti. A' másodikra felelek, mint az harmadik kérdésben az hatodik ellen-vetésre feleltem.

Második ellen-vetés. A' Természetnek törvényével ellenkezik, hogy egy testnek kettős mozdúlása legyen, a' mint a' *Tykonikusok* a' napban, hőldban, és a' tsillagos egekben kőzönségesen állíttyák. *Másodszor.* Nem a' tűz forog a' petsenyekőrűl, hanem a' petsene a' tűz kőrűl; tehát hasonló-képpen nem a' nap mint földet világositó, sűtő tűz mozdúl a' föld kőrűl, hanem a' föld a' nap kőrűl.

Felelek; *tagadom*, hogy a' *Tykhonikusok* két mozdúlást állítanak a' Plánétákban, hanem egygyet nap-nyúgott felé. Igy tanították régenten, *Anaxagoras*, *Demokritus*, és többek számosan mondván: azért a' napot, hőldat, és a' több Plánétákat nap-nyúgott felé indulni, hogy az álló tsillagok minden 24. orák alatt magok kerűletyeket nap-nyúgott felé el-végzik. A' nap, és a' Plánéták későbben mozdúlnak, mellyek kőzzűl az hőld leg-későbben, mert 25. órák alatt végzi el-rendeltt kerűlettyét. Mint-hogy pedig azon mozdúlási a' Tsillagoknak nem egygyenesek, hanem horgasok, történik, hogy déltől észak felé, és északtól dél-felé lassan mozdúlyanak; és mivel a' nap minden nap egy garáditsal, 's az hőld 13. garáditsal késődik

az

az álló Tſillagok pedig nem, mind a' ketten nap-nyúgott-felé mozdúlni látſzatnak el-annyira: hogy a' nap eſztendőben, az hóld egy holnapban, dél, és éſzak-felé való járáſokat viſzik véghez. A' máſodikra mondom: hogy azon haſonlatoſság a' konyhán kivűl ſemmit ſem ér; mert a' nap nem ſűtéſre, hanem világoſitáſra az emberek' kedvekért alkottatott: valamint azért a' gyertya, vagy fáklya az házaknak világoſitására rendeltetvén hordoztatik, úgy a' napnak mint világoſító fáklyának ſzűkſéges mozdúlni.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

ÓTÓDIK KÉRDÉS.

A' Tsillagoknak Forgásairól.

Az állatos kerületeknek tizen-két állati, vagy állat nevű tsillagi, mellyeket a' Plánéták magok forgásokban egy-gyenként érnek, az esztendőnek tizen-két holnapival őszve esnek; úgy-mint a' *Kos Martiussal* az az, Bőjt-más-havával. A' *Bika Aprilissel*, az az, Szent-György havával. A' *kettősek Májussal*, az az, Pünkősd havával. A' *Rák Juniussal*, az az, Szent Iván havával. Az *Oroszlány Juliussal*, az az, Sz. Jakab havával. A' *Szűz Augustussal*, az az, kis Asszony havával. A' *méró Serpenyő Septemberrel*, az az, Sz. Mihály havával. A' *Skorpio Octoberrel*, az az, Mind Szent havával. A' *nyilas Novemberrel*, az az, Szent-András havával. A' *Bak Decemberrel*, az az, Karátson havával. A' *víz öntő Januariussal* az az, Boldog Asszony havával. Az *halak Februariussal* az az, Bőjt elő havával. Akar mit itíllyenek *Kopernikusnak* követői, kik a' napot a' világnak mozdíthatatlan közép pontyául veszik, melly körül más égi fáklyák, és Plánéták a' földel egygyütt forognak, de bizonyos, hogy a' fő Plánétáknak (mert a' második renden lévőkről nints itt szó; a' mellyek mint darabontok külön-ösen fő Plánétájok-körül forognak) három kivált-képen-való forgások vagyon.

Első motus diurnus, az az, napi forgás, mellyel 24. óra alatt minden egyébb tsillagokkal nap-keletről, nap-nyúgatig az egész föld körül meg-fordúlnak.

Második motus proprius, seu revolutionis az az, tulajdon, vagy viszsza térő forgás, mellyel nap-nyugotról, nap-keletig mind addig viszsza forognak, valamig azon pontot ismét el-nem érik az honnan el-mozdúltak; de tsak a' napnak van az *Ekklyptikan* az az, a' fogyatkozásnak úttyán túlajdon forgása; a' más Plánéták, és a' *fixa* nevű tsillagok az *Ekklyptikatól* egygyenlő-képen távul lévő túlajdon kerűlettyeken végzik-el viszsza forgásokat. *Saturnus* tehát 29. esztendő 174. nap, és őtt óra alatt végzi túlajdon forgását. *Jupiter* tizen-egy esztendő 317. nap, és 15. óra alatt. *Mars* egy esztendő, és 322. nap alatt. A' nap egy esztendő, az az, 365. nap, őt óra, és 49. minúta alatt. *Venus* 224. nap, és 18. óra alatt. *Merkurius* 88. nap alatt. Az Hóld, hogy tulajdon forgásával az állatos kerűleten azt a' pontot, a' mellytől el-indúlt, ismét el-érje 24. nap, és közel 8. óráig forog, 's-ez az' űdő *menſis periodikus* az az, kerűletes hónak mondatik. Ismét hogy a' napot el-érje az Hóld, és vele egybe jőjjön 29. napig, és közel 13. óráig kell forogni; ez *Menſis Synodikus*, az az, gyűlés hónak neveztetik, azért hogy a' nap, és Hóld azon űdőben egybe jőnnek: Mivel pedig *Tykhonak* ábrazolása-szerént *Venus*, és *Merkurius* a' nap kőrűl forognak, azért nem tsúda hogy néha magossabbaknak, néha alatsonyabbaknak láttatnak. *Venus* a' fel-támadó napot járásával meg-előzvén, hajnali tsillagnak, és az el-enyészó napot ismét kővetvén estvéli Tsillagnak mondatik: meg-ismérni *Venust* könnyű, mert azon kivűl, hogy három szőgű nagy fáklya módgyára szokta ki-botsátani fényes súgárit.

Harmadik. Motus vertiginis az az, a' túlajdon Sarkon kőrűl-való forgás, ez nem egyébb, hanem, hogy a' Plánéták az *Ekklyptikától* egygyenlő-képen távúl lévő tulajdon líneákon nap-nyúgotról nap-keletig el-hagyatott pontokra bizonyos

űdő.

ûdô alatt viſzſza forogván, 's egy titkos erôtôl meg-perdítetvén tulajdon Sarkok kôrûl-is ſzûntelen mozognak. Az Hóldról bizonyos, hogy maga Sarka kôrûl nem forog; mivel mindenkor egygyenlô módon mutattya nékünk ábrázattyát, de más Planétákról, és Tſillagokról mint bizonyos dolgot ſok okoskodáſokkal állíttyák ezen forgáſt az értelmeſebb *Mathematikuſok*

A' mi a' *fixa* az az, azon Tſillagokat illeti, mellyek a' *Firmamentomon* vagy az erôſs égen forogván mindenkor egy máſtól egyenlô-képen távúl eſnek, azoknak-is három rend-béli a' forgáſok, úgy-mint kôzônséges, melly által nap-keletrôl nap-nyúgotig nem kûlômben mint a' *Planéták* 24. óra alatt a' *Firmamentommal* egygyetemben az egéſz fôldnek kereksége kôrûl meg-fordúlnak; *motus vertiginis*, az az, a' magok ſarkok kôrûl-való forgás-is meg-van bennek: a'mint bôlts *Plátó* megiſmérte. *Motus revolutionis* a' vagy nap-nyúgotról, nap-keletig az el-hagyatott pontra viſzſza térô forgáſok pedig alig érezhetôk; mert 72. eſztendôk alatt forogván tſak egy garáditſal úgymint 15. mért fôldel változtattyák úttyokat, kôvetkezendô-képen, hogy az *Ekklyptikától* egygyenlô-képen távúl lévô kerûlettyeken túlajdon forgáſſokat el-végezzék, a' vagy nap-nyúgotról, nap-keletig forogvan az el-hagyatott pontat iſmét el-érjék, 25920. eſztendô kévántatnék: a' *fixa* Tſillagoknak ezen forgáſát *Hipparkhus*-is valamennyire éſzre vette; annak bizonyítáſára pedig *Verdries János* mondgya: hogy az állatos kerûleten a' kos, melly ez elôtt 2000. és még-tôbb eſztendôvel a' tavaſzi nap, és éjj egygyenlôſégének pontyán vala, moſt a' Bikának helyét foglalya-el.

HATODIK KÉRDÉS.

A' Tsillagoknak forgásairól, 's e' világi dolgok' álhatatos folyamattyának okaról, melly az æther.

A' Természet-vísgáló Bőltsek eleitől fogva meg-tekéntvén azt, hogy a' világon mindenek mind kőzőnségesen, mind kűlőnősen az ő nemek-szerént bizonyos renddel-való mi-eléssel, mozgással, és forgással vólnának (mint nevezett-szerént a' sok-féle Tsillagok, soha járásokat el-nem mulattyák, és a' földnek kereksége kőrűl forogván, soha úttyokból ki-nem tántorodnak) annak valami képes magyarázására a' természetnek nevét, és vóltát fel-találták; tudni-illik, hogy e' világon mind a' kőzőnséges, mind a' kűlőnős múnkálkodas, és rend-szerént-való mozgás a' természettől származnék: a' természetet pedig az Isten' rendelésének nevezi Jésus Sirák fia mondván: *az Isten itíletiben az ő tselekedeti kezdettől fogva, és az ő teremtésektől fogva el-rendelte azoknak kezdetit az ő nemekben.* Aristotcles megint a' természetet abban helyhezteti, a' miben van a' mozgás, és a' nyúgovásnak oka; sok mostani Filosofusok imígy magyarazzák a' természetet: *Egy ollyan múnkálkodó erő, mellyet Isten végbetetlen bőltseségéből a' világba, és annak minden érzékenységgel, és érzékenységtelen részeibe egy hatalmas parantsolattal, vagy akarattal bé-nyomott, hogy az-által mindeneknek az ő nemek-szerént bizonyos végre-való miveléseket vólna.* Némellyek karikás órához hasonlítván a' világot, tanítttyák azon a' természetet minden némű mozgásnak, és miveléstnek szerzésére néminémű terh, vagy súlly gyanánt lenni, mellyet az Isten alkotó szavával illendő, és álhatatos járására reá aggatott: miben állyon pedig ez a' mozgó erő, vagy súlly?

e'fe-

e'felől elejétől fogva sok vólt a' vélekedés ; némellyek a' Régiek közűl a' világnak egy közönséges lelkét képzették, mellynek indításától mindenek rend-szerént fólynának : Némellyek fő-képen a' tsillagok' forgásában bizonyos értelmes Lelkekre mútattak ; de hellyesebben láttatnak azok szóllani, kik a' tsudás mozgó erőt az mindent által-ható *æthernek* vagy tiszta folyó égnek tulajdonítttyák, mert mint-hogy az *æther*, vagy tiszta ég, egy álhatatos mozgó állapottal teremtetett, azért mindeneket által hatván, mindeneket az ő nemek, rendek, és eszközös készűletek-szerént úgy meg-indít, hogy mindenkor bizonyos szerrel légyen mozgások, vagy múnkálódások.

Innen az *æther* az az, a' tiszta ég a'mint *Werdries Menyhárd János* magyarázza nem egyébb; hanem leg-vékonyabb, és természete-szerént szűntelen mozgó égi, 's tűzes matéria, melly az ő vékony voltával, és szivárkodásával az egész világnak természetébe, és teremtményibe bé-hatván mindeneket meg-éleszt, meg-vídámít ; el-annyira, hogy az ő mozgása, és indítása-nélkűl természet-szerént semmi illendő múnkálkódás ne történhessék : sőt a' nélkűl az egész világon mindenek el-lankadnak, meg-szibbadnak, és néminémű mély álommal elnyómatatnak.

Ezen kivűl tanítttya az említett Doktor, hogy azon világosság, mellyet Isten az első napon teremtett, nem más vólt, hanem az *æther*, az az, vékony mozgó tűzes égi matéria, mellynek közönséges, és álhatatos mozgása minden egyébb következendő teremtményeknek éleztésekre, és természetek-szerént-való múnkálkodásokra szűkséges vólna: tehát Isten után (ki mindenekben az első, és fő múnkálkódó ok) a' második renden való múnkálkódó okok-között az *æther*, az az, a' vékony égi ma-

téria, mindenekben a' mozgásnak, 's az által a' külömbb-külömbb féle munkálkodásoknak egy-néminemű első szerzője. Ebből könnyen meg-érthetni mitől légyen a' csillagoknak álhatatos, és mindenkor bizonyos renddel-való forgások? az Istentől belejek nyomatatott indítástúl tudni-illik, és a' vékony matériának álhatatos mozgásától, mellyel uttyokon külömbb-féle rendek-szerént szüntelen környül vétetnek.

Mivel pedig a' mostani Tudósak a' napot egy sebessen mozgó tiszta égi részetskékkel teli tengernek itéllik, azért világosságával, és melegségével maga körül a' tiszta égnek természet szerént-való mozgását-is inkább meg-indíttya; és valamint hozzánk közelébb, vagy távúlabb esik, a' külömbb féle módon meg-indítatott tiszta ég-által külömbözö melegségit, 's világosságát-is közli velünk: külömben allig lehet meg-magyarázni, mint lehessen, hogy a' nap olly temérdek magosságú lévén, még-is az egész földnek kerekségét meg-melegítse, 's meg-világosítsa? az *æthert* a' régi Filosofusok hol *æthernek*, hol tüznek nevezték: a' mostaniak számosan tüznek állíttyák, de e' mellet egy néminemű nehézséget-is túlajdonítanak annak, mellyel az alatta-való eget külömbb-féle módon nyomván, azzal más testeknek-is nemek-szerént külömbözö nehezséget szerez.

HETE-

HÉTEDIK KÉRDÉS.

Mitsoda vélekedések légyen a' Tudósoknak az Egnek vóltáról, a' Tsillagoknak magosságairól, es nagyságairól?

Az Eg nem egyébb, hanem a' föld felett el-terjedett, és vékony *æthérrel*, vagy leg-tisztább szellős, és folyó részetskékkel teli nagy hely, melly szörnyű magosságáért setétesnek, vagy setétes világos kéknek tetszik lenni, noha semmi illyes világos színnel ne légyen. Az ég meg-mérhetetlen magosságának nagy voltáért, nagysága-is meg-foghatatlan, azért semmit bizonyosan nem tanítanak arról a' Tudosak: hanem külömbb-külömbb-féle vélekedésekre oszolván, nyílván meg-ismértetik az égnek nagy vóltához képest értelmeknek tsekélységeit. *Tykho Brahe* az égnek nagyságát akarván magyarázni, mondgya: hogy jól-lehet a' földnek kereksége az ő kerülettyében 5400. mért föld, még-is 2744, 000, 000, 000. az az, egy kétszeres milliom hét száz negyven négy ezer milliomnál nagyobb; egy kétszeres milliom ezerszer ezer milliomat tészen, egy milliom tizszáz ezeret. Más *Mathematikusok* még nagyobb térit állíttyák az égnek; de leg-könnyebb annak szörnyű nagyságát abból ki-látni, hogy *Tyko Brahe* a' tsillagoknak nagy vóltát rend-szerént adván, a' *fixa* tsillagokat akoráknak vallya, a' minémű a' nap, a' napot pedig száz negyvenszer nagyobbnak a' föld kerekségénél: a' több Plánétákról tanúttya: *Saturnust* huszon kétszer nagyobbnak lenni a' földnél. *Jupitert* tizen négyszer. *Mars Hugenius* szerént kétszer kissebb a' föld kerekségénél. *Venus* kétszer nagyobb. *Merkurius* tizen-kétszer kissebb. Az *hold* negyven kétszer kissebb.

Hogy

Hogy azért ezen roppant nagy égi világoſságok tſak kisded fáklyák, és ſzikrátskák gyanánt láttatnak, a' temérdek nagy magoſságtól vagyon. Ellenben hogy némelly Plánéták, mellyek voltok-ſzerént kiſſebbek a' földnél, úgy mint a' *Márs*, *Merkurius*, és az *Hold*, még-is más tſillagoknál nagyobbaknak látſzanak, a' földhöz való közel létektől vagyon. A' mi a' Tſillagoknak rend-ſzerént-való magoſságát illeti, mellyből az égnek ſzőrnyű magoſságát lehet meg-iſmérni, *Rikkiolus* a' földnek *ſemidiameterét* az az, közép pontig-való mélységét) melly 860. mért földet teſzen) mértékül vévén, ſok okoskodáſiból azt végzi: hogy a' *fixáknak*, az az, azoknak a' tſillagoknak, mellyek forgáſokban mindenkor egyenlő-képen eſnek egy máſtól távúl, a' földtől-való mogoſságok huſzon négy ezer földi *ſemidiameter* téſzen; és huſzon két ezerſzer hat ſzáſzor, és hatván négyſzer magoſſabbaknak mondgya a' napnál azokat lenni: ebből következik, hogy, ha egy ágyú golyóbis egyeneſen az ég-felé lövettetnék, és minden ér dobogáſra, vagy óra' pertzentésére ſzáz Frantzia mért földig fel-vitetnék (a' Frantzia mért föld 600. lépéſt téſzen) még-is tſak nem 7000. eſztendeig kellene fel-mennie, még a' *fixa* tſillagokat érné.

A' Plánéták a' *fixa* tſillágoknál alantabb valók, 's nem egygyenlő magoſságúak, leg-magoſſabb *Saturnus*, utánna mind alább eſik *Jupiter*, *Mars*, *Nap*, *Venus*, *Merkurius*, és az *Hold*; ezeknek-is temérdek, és igen külömbőző nagyságok vagyon, mert egy ágyú golyóbis a' nap-felé fel-lövettetvén 25. eſztendeig menne, mig azt el-érné. *Márſig* 62. eſztendeig. *Jupiterig* 150. eſztendeig. *Saturnuſig* 175. eſztendeig, 's jól-lehet *Venus*, *Merkurius*, és az *Hold* *Ptolomæuſnak* fel-vetéſe-ſzerént a' napnál ſokkal alantabb-valók legyenek, még-is az Holdnak, melly a' földhöz leg-közelebb eſik, 56. földi *Semidiameter* a' magoſsága.

NYOL-

NYÓLTZADIK KÉRDÉS.

A' Tsillagoknak külömbségeiről, és Világoſságairól, úgy az Hóldnak, és a' Napnak.

A' Tsillagok az egeken fügvén, és forogván, érzékenységinkre nézve nem külömben, mint a' világ' golyóbisſa mind gömbölyűek: de gömbölyű-voltok nints Sinór-ſzerént; mivel valamint a' világ' golyóbisán ſok a' fel-álló hegy, úgy a' tsillagokban-is némelly réſzek ki-terjednek; de ezen ki-terjedés nem akadályoztattya érzékenységünk-ſzerént-való gömbölyűségeket: a' külömbb-féle-képen ki terjedő ſúgárok pedig a' tsillagokban nagy magoſságoktól, és ſzemeinknek erőtlenségétől vagynak.

A' Tsillagoknak nemei külömbb-félék; mert vagynak *perpetuæ*, az az, álhatatos tsillagok, mellyek eleitől fogva minden ůdőben fel-tetſzettek: vagynak *temporaneæ*, az az: ideigvaló tsillagok, mellyek tsak néha láttatván, ismét el-tűnnek.

Az álhatatos tsillagok két félék, úgy-mint *fixak*, mellyek forgáſokban mindenkor egyenlő képpen egy máſtól távúl eſnek: a' Régiek azért mondották azokat *fixáknak*, hogy a' *firmamentomban* az az, az égi erőſségben helyheztettetvén azzal egyetemben forogni itſlték. *Erraticæ*, az az, a' tévelygő tsillagok, illyenek az hét Planéták, *Saturnus*, *Jupiter*, *Mars*, *Nap*, *Vénus*, *Merkúrius*, *Hóld*: nem mondatnak tévelygőknek, mintha rend-nélkül-való forgáſok vólna, hanem hogy a' tizen-két égi állatos jeleken átal menvén, már közelébb, már távúlabb eſnek egy-máshoz, és a' *fixa* tsillagokhoz-is; és hogy ſzokott

úttyokon néha elől menni, néha viſzſza térni, néha megint állani-is láttatnak.

Az ideig-való tſillagok három félek, úgy-mint elŏſzŏr azok, mellyek a' *fixa* tſillagok kŏzŏtt támadván, és bizonyos ideig fel-tetſzvén, iſmét el-tűnnek; de bizonyos ŭdŏben megint fel-tetſzenek; illyen féle tſillagot emlétt *Keplerus*, melly 1601. eſztendŏben az hattyú mellyén (ez a' neve egy bizonyos rend-béli tſillagoknak) fel-tetſzvén, 's egéſz 26. eſztendeig világolván, az után el-tűnt, de 1657. eſztendŏben iſmét láttatott. Máſodſzor azok, mellyek a' *fixak* kŏzŏtt, vagy alatt, egyſzer fel-tetſzvén, 's el-tűnvén, azután ſoha meg-nem jelennek: *Werdries Menyhárdnak* itíletéből e'féle tſillag vólt az, melly az három Ægyptuſi Királyokat a' ſzŭletett Kriſtuſnak imádására vezérlette. Harmadſzor azok, mellyek a' *fixa* tſillagok alatt támadván, és bizonyos ideig hol ŭſtŏkŏkkel, hol ſzakállal, hol farkakkal láttatván iſmét el-enyéſznek. *Ariſtoteles* kŏvetŏivel egygyŭtt az ŭſtŏkŏs tſillagokról az itílte; hogy az minden féle ſzáraz, kénkŏves, és ſalétromos gŏzből ŏſzve forradván, 's meg-gyúladván mind addig forogna az égben, valamég azon ŏſzve forradott *matéria* meg-nem eméſztetnék. A' moſtani Filoſofuſok igaz állandó, és ſűrŏ égi teſteknek taníttyák lenni (mi is azont tarttyuk) annak farka ŏnnŏn magából ki-jŏvŏ vékony gŏz, melly a' napnak fűtŏ ereje-által ki-terjed; és bizonyos égi jeleken laſſan laſſan forogván igen ritkán láttatik, és ſok eſztendeig lappang. Jádtzi beſzédnek vélhetni, és mondhatni *Wiſthoniuſnak* emez vélekedését, mellyben vallya: hogy a' kŏzŏnséges víz-ŏzŏn az ŭſtŏkŏs tſillagnak farkából ſzármazott, melly bŏvségeſen erezté a' vizet a' fŏldre. Meg-ſzűnéſe pedig, hogy a' fŏldre ereſzkedvén mint-egy ſpongia fel-ſzítta a' vi-

zet:

zet : utólsó veſzedelme-is a' világnak (úgy-mond) a' tűzes űſtökös tſillag által végződik.

Ebből következik: hogy az űſtökös tſillagoknak megjelenéſek ſemmi veſzedelmet, a' vagy hadakozáſt az Orſzágoknak nem jelentenek (a'mint némellyek vélekednek) mivel valamint a' Gyermekek, hogy *Lukretiuſſal* ſzóllyak harmadik könyvében a' dolognak terméſzetéről.

Nam velut pueri trepidant, atque omnia cæcis
In tenebris metuunt, ſic nos in luce timemus.
Interdum, nihilo quæ ſunt metuenda magisquam
Quæ pueri in tenebris pavitant, finguntque futura,
Hunc igitur errorem animi, tenebrasque neceſſe eſt,
Non radii Solis, neque lucida tela diei.
Diſcutiant; ſed naturæ ſpecies, ratioque.

Valamint Gyermekek ſetétségben mindenektől félnek,
Úgy néha ſzíveink azoktól világoſságban rettegnek,
Kik nem félelmeſſebbek, mellyektől gyermekek íjednek,
E'féle félelem, ſetétség, naptól el-nem ſzéllyeztetnek
Hanem okaitól terméſzetnek tőlünk el-vitetnek.

Nem tagadhatni ugyan, hogy Iſten ő Szent Felsége némelly jelekkel a' következendő veſzedelmeket, romláſokat, hadakozáſokat, az űſtökös tſillagoknak fel-tetſzéseivel-is ki-jelentette; a' mint emléti *Szent Damaſcenus Lib. de Fide Orthodox. c. 7.* illyen űſtökös tſillag vólt az, a' melly Zſidó Jóſefnek bizonysága-ſzerént Jeruſalemi Városának végső romlása előtt *Titus Veſpaſianus* Tsáſzárnak idejében kard-formara látſzatott: de hogy valahányſzor űſtökös Tſillagok látſzatnak, mindenkor ve-

ſzedelem, dög-halál, hadakozás következzék, azt ſem a' Szent Irásból, ſem az Hiſtóriákból meg-nem bizonyíthatni: nem a' Sz. Irásból; mert ámbár gyakorta ſzóllyon a' Szent Irás az égben fel-tetſzendő jelekről, mellyek mint-egy elől-járok, és a' világra következendő veſzedelmeket ki-jelentsék; de ſemmit ollyaſt nem mond, mellyből bizonyoſan ki-hozhatnánk minden-féle veſzedelmeket, az űſtökös tſillagoknak meg-jelenéséből következni: sőt világos ſzavaival int bennünket Meg-Váltónk; *a ſignis cæli nolite timere* az égnek jeleitől ne félyetek: ſem az Hiſtóriákból, mivel előſzőr azon romláſok, veſzedelmek, mellyek az űſtökös tſillagok után következtek, ſokſzor az űſtökös tſillagnak jelentéſe-nélkül-is következtek. Máſodſzor, mert az űſtökös tſillagnak el-enyéſzéſe után gyakran örvendeteſſebb űdők következtek.

A' Tſillagok világoſságának magyarázattya ez: A' *fixa*, az az, járáſokban egy máſtól álhatatoſan egygyenlő-képen távúl lévő tſillagok nagyságokra nézve nap gyanánt vagynak, túlajdon világoſságokkal világolnak, és némelly körűlettek forgó Plánétákat mint annyi holdakat meg-is világoſítanak. A' *fixa* tſillagok alatt az hét Plánéták kőzűl a' napnak ſaját, és álhatatos világoſsága vagyon, mellytől a' többi Plánéták, még az űſtökös tſillagok-is minden világoſságokat veſzik; 's ettől van, hogy az űſtökös tſillag a' felylyebb fel-jegyzett égi kerűleten forogván, kűlőmbb-kűlőmbb-féle formában láttatik: mert ha a' nap előtte megyen; akkor ſzakálloſnak, vagy űſtökőſnek tetſzik; ha utánna eſik a' nap, farkaſnak látſzik. Az űſtökös tſillagoknak kerűleteit, mellyeken kőzőnséges járáſok vagyon *Kaſſinus* ezen Tſillagoknak nevéveivel ábrázollya.

Auto-

Antonious, Pegaſusque, Andromeda, Taurus, Orion
Poncion, atque Hydrus, Centarrus, Scorpius, Arcus.

Antonious, *Pegaſus*, és *Andromeda* az éſzaki égi fél-golyóbiſnak Tſillagi. *Taurus*, az állatos égi kerületnek Tſillaga. *Orion* a' déli égi fél-golyóbiſnak Tſillaga. *Poncion* pedig, *Hydrus*, *Centaurus*, *Skorpius*, és Arkus az égi állatos kerületnek Tſillagi. De akar ezen fel-jegyzett kerületen, akar kûlômben légyen forgáſa az ûſtôkôs tſillagnak, ſoha (a' mint kôzônségesen tapaſztaltatott) hat holnapnál tovább nem láttatik; akar mennyi ideig láttaſsék pedig az égen az ûſtôkôs, vagy más új Tſillag, de terméſzete-ſzerént ſemmi jôvendô jót, vagy gonoſzt (mint fellyebb mondám) nem jelenthet. Azért annak látására ollyan okos itílettel legyen kiki, hogy a' Bûnôs az Iſtennek kôzel lévô oſtorát féllye, mert talám az jelentetik-meg néki. A' Jámbor Jô életû ellenben bizodalmát tellyeſen Iſtenben helyhezteſſe, mivel a' Szent Léleknek ſzava-ként: *non contriſtabit Juſtum, quidquid ei acciderit Proverb. 12. v. 21.* nem ſzomoríttya-meg az Igazat, akar mi tôrténnyék rajta.

Az Hôld elsô világoſságát veſzi a' napnak ragyogó, 's az egyenes líneákon reá ſûtô ſúgáritól: Máſodik világoſságais a' napnak a' fôldtôl viſzſza horgadot ragyogó ſúgáritól ered; mert az Hôld homályos ſetét teſt lévén, ſemmi világoſság ônnôn magában nem lehet. Az Hôldnak makulái okozzák, miért az Hôld ſúgárinak melegségét nem érezzûk, holott az ôtet világoſító Napnak ſúgári melegek, 's heveſek, és hogy az Hôld a' Napnak heves ſúgárit vévén, annak nagyobb réſzét nem félénk, hanem ágos bogos réſzeire veti.

KILENTZEDIK KÉRDÉS.

A' Tſillagoknak neveiról, és ſzámairól.

A' Tſillagoknak ſok-féle a' nevek, 's mint-hogy tőbbnyire vagy az halaknak, vagy más oktalan állatoknak neveivel neveztetnek, úgy tetſzik, hogy a' ſzántó-vető paraſztok, és Révéſzek vóltak elsők, kik azoknak kűlőmbb-kűlőmbb-féle neveket adtak; ez pedig három rend-béli okból tőrtént: elő-ſzőr az haſonlatoſságért: hogy némelly Tſillagok azon-állatokhoz, vagy eſzkőzőkhez haſonlók, mellyeknek neveire neveztetnek. Máſodſzor múnkálkodáſokért; hogy ez, vagy az a' fel-támadó Tſillag ezt, vagy azt a' dolgot ſzerzi. Harmadſzor az hizelkedő ditsőitésért, mert a' Pogányok a' jeleſebb Királyi vitéz, 's Aſzſzonyi ſzemélyeket őrők emlékezeteknek fenn-tartásáért a' Tſillagok kőzé helyheztették. *Tiſztelendő Béda*, és tőbb más kereſztény Túdóſak a' Tſillagos égen nem akarván tűrni a' ſok Pogány, és vad neveket új, kűlőmbb-éfle kereſztény nevekkel nevezik a' Tſillagokat: de minden foganat nélkűl; mivel az új nevek bé-vétetvén, idővel a' Régieknek a' Tſillagokról-való bőlts íráſit ſenki a' kereſztények kőzűl meg-nem érhetné.

Száma a' Tſillagoknak bizontalan, és tſak nem ſzámtalan; mert ſok rend-béli Tſillagok vagy épen nem láttatnak, vagy ha láttatnak-is, de nemek-ſzerént meg-nem iſmértethetnek: a' mint nevezet-ſzerént a' *Galaxia*, deákúl *via Lactea*, magyarúl orſzág' úttya, a' vagy fejér kőz, ez a' tiſzta égen éſzakról délfelé terjed, ſzámtalan őſzve ſereglett apró tſillagokból áll; hajdan *Ariſtoteles* merő gőznek itílte lenni, melly a' Tſillagoktól meg-

meg-világosítatván vette fejérségét. Ez ideig kûlönösen megismért Tsillagoknak száma teszen mint-egy két ezer, és hat százat.

Mivel pedig ezen ismeretes Tsillagoknak nagy része kûlömbb-kûlömbb-féle képen ôszve sereglett állapottal légyen, a' *Mathematikusok* azoknak könnyebb ismeretére az Égnek golyóbisát északi részre, az állatos kerûletre, és déli részre oszlván, azokon minden seregnek egy túlajdon nevet, vagy-is Vezért adnak, és az alatta való kûlömbözô számú, 's nagyságú Tsillagokat-is fel-jegyzik: én rövidségnek okáért az égnek említett három részein tsak ôszve sereglet Tsillagoknak neveit, és számát adandom.

Az Északi Részen tehát vagyon.

Andromeda.	46.	Tsillagokkal.
Antonious.	19.	
Aquila, Sas.	23.	
Auriga, kotsis.	40.	
Boetes, ökör-pásztor.	52.	
Canes venatici, kopók-	23.	
Camelo-pardalis, Griff madár.	32.	
Cassiopejá.	38.	
Cephus.	51.	
Berberus, három-fejû pokol-béli kutya.	4	
Coma Berenices.	21	
Corona Borealis, Északi korona.	8.	
Cygnus, hattyú.	47.	
Delphinus, tengeri diszno-hal.	14.	
Draco, Sárkány.	39.	
Equuleus, Tsigázó eszkôz.	6.	

Hercu-

Hercules. - - - - 45.
Lacerta, Gyék. - - 10.
Leo minor, kiſs Oroſzlány. - 15.
Linx, Hiúſz. - - - 19.
Lyra, Lant. - - - 17.
Pegaſus, Szárnyas-Ló. - - 37.
Perſeus. - - - 46.
Sagitta, nyil. - - - 5.
Serpens, kígyó. - - - 21.
Scutum Sobieſcianum, Sobieskuſnak paiiſſa. - 7.
Triangulum majus, nagyobb három ſzeg. - 9.
Triangulum minus, kiſſebb három ſzeg. - 3.
Urſa major, nagy Göntzel-ſzekere. - 71.
Urſa minor, kiſs Göntzel-ſzekere. - 12.
Vulpecula cum anſere, Roka Luddal. - 27.

Tſillagokkal.

A' Tſillagos Égi kerületen.

Aries, kos. - - - 27.
Taurus, Bika. - - 51.

A' Bikának hat, vagy hét ősſzve ſereglett Tſillagi Plejadeſeknek, az az Fias tyúkoknak neveztetnek.

Gemini, kettősök. - - 38.
Cancer, Rák. - - - 29.
Leo, Oroſzlány. - - 50.
Virgo, Szűz. - - - 50.
Libra, méró ſerpenyő. - - 21.
Sagittarius, Nyilas. - - 34.
Scorpius, Scorpio. - - 30.
Capricornus, Bak. - - 30.

Tſillagokkal.

Aqua-

Aquarius, víz-öntö. - - 48.
Piſces, Halak. - - 39.

A' Déli fél Egi Golyóbiſon.

Canis major, kuvaſz. - - 22.
Canis minor, kutya-kölyök. - - 13.
Cetus, Tzet hal. - - - 46.
Corvus, holló. - - - 8.
Crater, Ivó pohár. - - 10.
Eridanus, Görög folyó. - - 48.
Hidra, két fejü-kígyó. - - 35.
Lepus, Nyúl. - - - 16.
Monoceros, egy ſarvú állat. - 19.
Argo navis, Argo nevü hajó. - 47.
Orion, kaſzás. - - - 62.
Sextans Urantæ, Urániának hatodgya. - 12.
Columba Noemi, Noé Galambja. - 10.
Robur Carolinum, Károly' erösége. - 12.
Centaurus, fél-ember, fél-Ló. - 31.
Crux, Kereſzt. - - 4.
Luppus, Farkas. - - 23.
Ara Thuribulum, Oltár temjenezövel. - 9.
Corona Auſtralis, déli korona. - 12.
Cyprus, Daru. - - - 13.
Phœnix, Madár. - - 13.
Páva. - - - 14.
Apus, labatlan fetske. - - 11.
Muſca apis, Légy, 's méh. - - 4.
Chamæleon, ſzélböl élö állat. - 10.

Trillagokkal.

Triangulum Auſtrale, déli három-ſzeg.	-	5.
Piſcis volans, repûllô hal.	- -	8.
Dorado, Xiphias.	- -	6.
Toucan anſer americanus, Amerikai Lúd.	-	9.
Hydrus, vízi-kígyó.	- -	13.
Piſcis Auſtralis, déli hal.	- -	17.
Indus, Indiai ember.	- -	12.

Tſillagokkal.

A' meg-nevezett kûlômbb-kûlômbb-féle Vezérek alatt hellyheztetett leg-iſméretesebb Tſillagoknak ſzámok mindeneſtôl 1873. de napon-ként ôregbedig az Aſtrologuſoknak nyughatatlan viſgálâſokkal, úgy hogy már közel 2600ra vitték az iſméretes Tſillagoknak ſzámát; azoknak pedig egygyúl egygyig igaz magyar neveket nehéz adni, mert a' Magyar *Lexikomak* fel-nem jegyézték azokat.

A' Nap egy máſtól kûlômbôzô tûzes réſzetskékbôl álló golyóbis, mivel a' tûznek múnkalódáſit tſelekſzi, úgy-mint világosít, melegít, tehát tûzes golyóbiſnak mondhattyúk.

TIZEDIK KÉRDÉS.

A' Hóldban, és egyébb Plánétákban vagynak-é Tengerek, ſzigetek, 's laknak-é Emberek?

Fel-Jegyzés. A' *Stoikuſok*, és *Pythagorikuſok* (a' mint *Plutarchus lib. 2. de placitis phil. c. 30.* írja) az Hóldban nem kűlömben mint a' főldön embereket, Barmokat lakni, tengereket, ſzigeteket, fákat lenni tanították. *Stobæus* az Hóldban lakó állatokat a' főldieknél tiſzſzerte magoſsabbaknak mondotta: ezeknek tévelygő tudománnyit követi vala *Wolfius*, ki, hogy *Kopernikus* tanítását jobban erősíthetné, az Hóldban ſzigéteket, tengereket állíta, embereket, barmokat, fákat teremni taníta, mondván: *ſemmi olly ok nintſen, a' melly a' Plánétákban embereket, barmoaat lakni ellenzené.* Ezen vélekedés a' Szent Iráſſal, és a' Kereſztény Hittel ellenkezni látſzik, a' melly világos ſzavaival taníttya: hogy Ádámtól erede az egéſz emberi nemzetet; Némellyek mindazáltal *Wolfiuſt* követvén mondgyák a' Sz. Iráſt a' főldön lakó emberekről ſzóllani: ezek ellen.

Végezés. Az Hóldban, és egyébb Plánétákban, Bújdoső Tſillagokban nintſenek tengerek, ſzigetek, nem-is laknak emberek, vagy más állatok, kikről álmodozik *Wolfius*.

Bizonyít. Ha az Hóldban, és egyébb Plánétákban, Bujdoső Tſillagokban emberek, barmok laknának, fák, 's fűvek teremnének, ſzűkség-képen kellene azokban lenni elementumoknak-is, a' fáknak éleſztéſeire, az embereknek, 's barmoknak ſzaporítáſira; de azt eddeig meg-nem mutathatták az ellenkezők, tehát nintſenek azokban fák, nem-is laknak emberek 's a' több-

bi. A' Sz. Irás nyilván taníttya: hogy Iſten az Hóldot az étſzakáknak világoſítására alkotta, nem pedig, hogy az embereket magában foglallya, és azoknak lakó helye lenne, tehát.

Erőſitetik. Ha emberek laknának az Hóldban, és egyébb Plánétákban, azok nem nemzettettek vólna Ádámtól, de ez egyeneſen ellenkezik a' Szent Iráſnak ſzavaival; *tſelekedete* (úgy-mond az Apoſtol) *egyből az egéſz emberi nemzetett lakni az egéſz földnek ſzínén el-végezvén az üdőket, és az ő lakáſoknak határit.* tehát. Ehez járúl az-is, az Hóldban, Plánétákban lakó emberektől méltán kérdezkedhetnénk, ha az őrők Bóldogságra válaſztattak-é? ha túlajdon, vagy pedig Kriſtuſnak véghetetlen érdemi által nyerik e' Léleknek üdveſségit? bizonyára az első embertől Ádámtól nem eredvén, más kűlőnős gond-viſelés kívántatnék azokra: vagy ha Adamtól eredtek, felellyenek mi módon, 's mi-képpen vitettek-fel a' Plánétákba? Valaki azért taníttya az Hóldban, Plánétákban lakni az embereket, annyit teſz: mintha több világoknak lételét tanítaná; de azt a' józan éſz nem engedi, tehát ezt ſem.

Első ellen-vetés. Az embereket, 's barmokat, fákat, fűveket, és ezekhez haſonlókat az Hóldban lakni, így bizonyíttya *Wolfius*: ſemmit haſzontalanúl nem tſelekedet a' terméſzet, tehát az elementumokat haſzontalanúl nem alkotta: ezen okoskodás pedig (úgy-mond tovább *Wolfius*) nem tſak a' terméſzeti okoſsággal, hanem az Hittel-is egygyez; mert hiſzſzük: hogy az Iſten mindeneket maga véghetetlen tekőlleteſséginek kinyilatkoztatására teremte, de ha az Hóldban, úgy a' több Plánétákban emberek nem laknának, távúl lételek miatt világoſan, 's valósággal azokat (mellyekben Iſtennek tekőlleteſsége tűndőklik) nem iſmérhetnék-meg az emberek; tehát. *Máſodſzor.*

ſzor. Valakinek (úgy-mond emlétett *Wolfius*) a' fel-darabolt ebnek ſzíve, tűdeje, mája, inai, és erei meg-mutattatván, noha nem látta más állatnak ſzívét, tűdejét, máját, helyeſen hozza ki más állatokban-is azon tagoknak lételét: mivel tehát a' föld Plánéta gyanánt a' nap körűl mozdúl, és a' többb Plánétákkal egyenlő haſonlatoſsága vagyon, valamint a' földön úgy a' többb Plánétákban laknak emberek. *Harmadſzor.* ſzámoſan a' Régiek közűl ezen vélekedéſt követték fő-képpen *Metrodorus* (a' mint emléti *Plutarkus de Placitis Philos. c. 5.* (kit nyomozott *Reita*, és *P. Kaſtellus*, tehát az Hóldban, 's egyébb Plánétákban vannak emberek, barmok, fákak, 's fűvek.

Felelek. Mondgya ugyan *Wolfius* a' Plánétákban az elementumoknak lételit, de nem bizonyíttya: nagy ſzégyen pedig a' Filoſofusnak mondását okokkal, 's tapaſztaltt dolgokkal nem bizonyítani: Nevetségre méltó, midőn mondgya vélekedését az Hittel egyezni, holott azt fel-fordítani látſzatik; mert ha igaz: hogy a' Plánétakban emberek laknak, kik annyival elébb valók, mennyivel nagyságra, és tekőlleteſségre a' Tſillagok felől haladgyák a' földet, *Moiſeſnek* első könyve, mellyben mondgya a' Tſillagok-előtt negyedik napon alkottatni a' földet, hogy azt világoſítanák, és az űdőket, 's eſztendőket határoznak. Nem kűlőmben az Evangyéliumi igazság, 's az egéſz kereſztényi hit meg-hamiſítatna tanítván: hogy a' világnak világoſítására, a' földnek termékenységére, nem pedig az embereknek lakáſira alkottattak a' Plánéták. Taníttyák azon felől, hogy ſemmi féle okos értelmes állatok a' földön lakó embereken kivűl a' Teſté lett Igétől Kriſtuſtól meg-nem váltattak; mivel Kriſtus a' földi, nem pedig Plánéta-béli emberekhez jőtt, azokkal társalkodott, őket oktatta, tanította. Tovább az Hittel egyezni vélekedését *Wolfius* így erősíti:

az Isten tökélletességének nyílatkoztatására alkotta a' világot, de ha a' Plánétákban nem laknának emberek, nem nyílatkoztatná tökélleteségit: mintha a'mi tudatlanságunk Istennek gyalázattyára, 's-kisebbségére lenne? sőt annak el-rejtésével véghetetlen igazságát jelenti, midőn az eredendő véteknek bűntetésére az embert a' tudatlanságnak setetségével homályosította. Nemdenem azon tzélok, mellyeket Isten ő Szent Felsége a' világnak alkotásában fel-tett tőlünk el-rejtettek? kitsoda még-is méréslzi mondani, hogy a' Plánéták az embereknek lakásokért teremtettek? holott világos szavaival a' koronás Profeta 12-dik zsoltárában énekli: *terram autem dedit filiis hominum.* a' földet pedig az emberek' fiainak adta.

A' *másodikra* mondom: jól lehet valamelly hasonlatosság légyen a' Plánéták, és a' föld-között abban tudni-illik, hogy valamint a' föld homályos fetét test, úgy a' Plánéták-is; nints mindazonáltal olly hasonlatosság mint az eb, és eb között, vagy ha vagyon? bizonyításokat el-várjúk. Azt *meg-engedgyük*, hogy sokan a' Régiek közzül nem tsak ezen vélekedést bé-nem vették, hanem több világoknak is lételit állították, mivel pedig tsak javasolható okokkal sem erősítették vélekedéseket; tanításokat bé-nem veszszük. Ha pedig a' végett helyheztettek az emberek a' Hóldban, hogy annak valóságos tulajdonságát az emberek igazán mint ő magában vagyon, meg-ismérjék? tehát a' több Plánétákban-is, és minden Tsillagokban kellene embereknek lakni, külömben meg-nem ismérhetik valóságos túlajdonságokat; de ezt az ellenkezők tagadgyák, tehát mi-is a' következőt tagadgyúk.

Második ellen-vetés. *Saturnusnak* darabontyai *Saturnus* körül, *Jupiternek* darabontyai *Jupiter* körül azért forognak, 's mozdúlnak, hogy a' *Saturnus*, és a' *Jupiter* lakosinak étzaka világos-

lágoskodgyanak; valamint nékünk az Hóld. Mivel *Saturnus* a' több Plánétáknál leg-meſzebb vagyon a' naptól, leg-keveſſebb világoſságot veſz, azért rendeltetett mellé a' rakás tſillagokból egybe ſzerkeztetett ôt darabont. *Jupiternek*, kôzelebb lévén a' naphoz négy darabont adatott, tehát laknak az Hóldban emberek.

Felelek, ha a' végett *Saturnuſnak Jupiternek* adattak darabontok, hogy távúl eſvén a' Naptól jóbban világoskodhaſſanak; *Márſnak*-is két darabont rendeltetett vólna, mert *Vénuſnak*, ki a' naphoz leg-kôzelebb, egy darabont adatott.

Harmadik ellen-vetés. A' Szent Irásban olly túlajdonságok adatnak a' Tſillagoknak, mellyek tſak az embereknek tulajdoníttathatnak, tehát vagy a' tſillagok értelmes állatok? de az nem való; vagy okos értelmes állatok laknak bennek. *Bizonyit. az elsô réſz Baruk* Profétánál az harmadik réſzben mondatik: *a' Tſillagok az ô ôrizetekben világoſságot adtak, és mondották jelen vagyunk, és világoskodtak ôrómmel annak, a' ki ôket teremtette. Jób* 38-dik réſzében olvaſtatik: *hol valál mikor a' földnek fundamentomát tettem, mikor engem' egyetemben ditſirnének a' reggeli tſillagok, és vigadnának az Iſtennek fiai.* Kriſtus-is mondgya: *kilentzven kilentz jûhokat hadtam a' puſztában, kiknek nem ſzûkséges a' penitentzia*: de ezeken értetnek az Hóldban lakó emberek, mert a' fôldi embereknek ſzûkséges a' Penitentzia. *Szent Ágoſton* több Szent Atyákkal gyakran az Angyalokat, ôrdôgôket Levegô-égi állatoknak nevezi. tehát laknak a' Plánétákban állatok.

Fele-

Felelek. Az említett helyekben a' Szent Irás nem betű-ſzerént, hanem idegen értelmű ſzóllásban vétetik. Az Angyalok világoſságokra, 's fényeségekre nézve neveztetnek Tſillagoknak, a' mint *Naziánzéni Szent Gergely Orat. 42. in Paſcha de Creat. Angel.* irja, *Baruk*, és *Job* az Angyalokról, 's nem az emberekről ſzóll. A' Kriſtuſtól el-hagyatott kilentzven kilentz Júhok, az Angyalok, kiket a' Teſté lett Ige az embereknek üdvöſségekért e' világra jövén az Egekben hagyott, a' Szent Atyáknak közönséges magyarázattyok-ſzerént. A' kik a' Szent Atyák közül az Angyálokat, 's ördögöket levegő-égi állatoknak nevezik; a' Levegő-égben többnyire-való lakáſokért, mondották, és hogy némellyek őket vékony teſtekből állani vélték.

TIZEN-

TIZEN-EGYGYEDIK KÉRDÉS.

A' Napnak, Hóldnak, és a' Tsillagoknak a' földiekbe-való influxusairól, az az, szívárkodásairól.

A' Tsillagoknak *influxussa* az az, a' földiekbe-való szívárkodása nem egyébb, hanem az ő fel-tetszéseiktől, világosságoktól, forgásoktól, hideget, vagy meleget indító vóltoktól a' földiekben vagy valami ártalomnak, vagy külömbb-külömbbféle jóknak szerzése. A' Napban, és Hóldban ez az *influxus* szívárkodás minden kétség-kivül meg-vagyon; mert a' Nap az esztendő-béli üdőknek igaz mértéke, a' földnek melegítője, gyümöltsösítője, nevelője, érlelője, ennek okáért a' külömbözö Tartományok-szerént a' földnek kölömbözö gyümöltsei attól vagynak, hogy a' nap azokhoz külömbözö közel, vagy távúl létével, külömbözö módon szívárkodik. Az Hóldnak-is külömbb-féle a' munkalódása, úgy-mint a' levegö-égnek, 's tengernek meg-indításában, és fel-háborításában; a' sok-féle Plántáknak (ha azok bizonyos fertályban ültettetnek) nevelésében, és gyümöltsösítésében, a' mint lelkes állatokban-is a' sok-féle változásoknak szerzésében.

Jól-lehet a' Nap, és az Hóld Fogyatkozásakor nagy változást láttassék szenvedni, de azért a' földiekben semmi ártalmas szívárkodások, és gonosz munkalódások nem következnek: mivel fogyatkozások tsupán tsak terméset-szerént történik, ez pedig nem egyébb, hanem világosságoknak egy kis ideig vagy akadályoztatása, vagy ki-fosztása. Innen nagy esztelenség, és a' Pogányoktól vett szokás, az illyes fogyatkozáskor a' kuta-

kat bé-fedni, az házaknak tábláit bé-tenni, hogy a' be-ſetétedett napnak, vagy Hóldnak mérge bé-ne hathaſſon, mert a' Pogányok vóltak illyen bolond vélekedéſel, az egeknek, 's tſillagoknak vóltát, és változását elégé nem értvén, erről e' képpen ſzóll *Lucanus Lib. 6.*

Et patitur cantu tantos depreſſa Labores
Donec ſuppoſitas proprius deſpumet in herbas.

Fóld felé húzatik gonoſz babonával
Mig azt nem dógleli mérges tajtékjával.

Valamint pedig a' meg-fogyatkozott Nap, és Hóld ſemmi ártalmas ſzívárkodáſſal nintſen, úgy terméſzet-ſzerént ſemmi jövendő dolgot nem jelent, ha tſak az Iſten e' féle jelentéſekre kivált-képpen nem válaſzttya azokat, a' mint az űſtökös tſillagokról mondánk. A' *fixa* tſillagokról, 's az apróbb Plánétákról ſzórnyű magoſságokért, melly miatt kiſs ſzikrák gyanánt az égen látſzanak, nem lehet máſt okoſan állatni, hanem, hogy a' földiekbe, vagy ſemmi ſzívárkodáſok, 's múnkálódáſok nintſen, vagy ha vagyon, olly tſekély az, hogy ſemmiképpen ne lehetſen éſzre venni: mert a' napnak, 's hóldnak a' földiekbe-való *influxuſſa* leg-inkább a' tulajdon forgásától, melegségtől, és a' világoſságtól vagyon; illy formán tehát a' *fixa* tſillagoknak-is kellene a' földiekbe ſzívárkodni, de azoknak tulajdon forgáſok érezhetetlen, mivel 25920. eſztendeig kell forogniok a' föld körül-való tulajdon kerülettyeknek el-végzésére; világoſságok iſmét allig látható, melegségek ſem érhet-le a' földre, tehát a' földiekbe-való ſzívárkodáſok, vagy merő költemény, vagy éppen nem érezhető; azokáért a' levegő-égben-való külömbb-féle változáſok nem ſzármaznak a' *fixa* tſil-

la-

lagoknak bizonyos helyheztetéséből, hanem a' Napnak, Hóldnak, és a' ſzeleknek kűlömb-féle múnkalódáſiból.

A' *fixa* tſillagokból-való jövendölés merő Pogány vélekedés, a' mint *Ennius* egy régi Pogány vers ſzerző imígyen pírongattya vala azokat, kik a' Tſillagokból nem tudom mi jövendő dolgokat ki-fejtenének.

Non ſunt aut ſcientia, aut arte Divini,
Sed ſuperſtitioſi, impudentesque Harioli,
Aut inertes, aut inſani, aut quibus egeſtas imperat,
Qui ſibi ſemitam non ſapiunt, alteri monſtrant viam.

Nints az Iſtentől, mit tudnak, 's a' mit űznek,
Szemtelenséggel babonát egybe fűznek;
Reſtek vagy bolondok, vagy kik ſzegénységből
Alnokúl éléſt le-hazudnak az égből
Mert holott magok ſetétben tapogatnak,
A' Tſillagzásbúl máſnak utat mutatnak.

Ha a' kereſztény ember a' Tſillagokból valami igaz titkos dolgot kíván tudni, melly néki igaz őrömére leheſſen; tehát tudgya-meg azokból ezen bizonyos igazságot: hogy ha az ég kűlső-képpen olly ékes, kétség-kívűl belől ezerſzer ſzebb, mert a' mit *Sz. Ágoſton* monda az új Tſillagról, melly a' három napkeleti királyokat a' kiſs Jéſusnak imádására vezérlette, azt akarmi más Tſillagokról méltán lehet érteni; hogy *magnifica lingva cœli, quæ enarrat gloriam Dei*, az égnek felséges nyelve, melly az Iſtennek ditsőségét ember-előtt ki-jelenti. A' *Firmamentom* az az, a' *fixa* Tſillagoknak égi erőſsége felett, még nints a' Szenteknek Bóldog Ége, hanem némelly Mathematiku-

ſoknak itiletéből a' felett vagy egy-átal látható kriſtály ég, vagy vizék vannak, *Dávidnak* amaz énekléſe-ſzerént; *Dítsérjétek ötet Egeknek egei, és minden vizek, mellyek az egeken felől vagynak*: mindazon-által némellyeknek itilletek ſzerént ezeken az egeken felől való vizeken a' Levegő-ég felett lobogó felhők, és vizek értetnek: Ugyan-is mire valok vólnának a' Tſillagos ég-felett a' vizek? a' Kriſtály égen felől van tehát az igaz Menyorſzág, az hol kűlőmbőző garáditſok-ſzerént-való ditsőségben leſznek, és vannak a' ſzentek, valamint a' Tſillagok kűlőmbőző magoſſabb, vagy alatsónyabb garáditſokon lévén, nem egyenlő-képpen világoskodnak.

TIZEN-

TIZEN-KETTÓDIK KÉRDÉS.

A' Napnak, és más Plánétáknak bizonyos úddben történhető fogyatkozásiról.

Végezés. A' Napban-való fogyatkozás nem valóságos ki-foszlása az ő világosságának, hanem tsak akadályoztatása, melly származik az Hóldnak közben-való vetéséből, melly miatt a' Napnak fényesen sűtő súgári a' földre le-nem hathatnak: Az Hóldban-való fogyatkozás pedig valóságosan az ő világosságának fogyatkozásából következik.

Bizonyit. az első rész. A' Napnak fogyatkozása nem más, hanem világosságának akadályoztatása, hogy az földön tellyesen ne látszathassék; de az egyébkor nem történik, hanem mikor az Hóld egyenesen a' föld, és nap között esik, tehát az Hóldnak közbe-való vetéséből származik. Mivel pedig az Hóld tsak ujságkor szokott a' Nap, és föld közzé esni, azért természet-szerént tsak akkor történhetik fogyatkozása: hogy pedig nem minden újságkor szenved fogyatkozást a' nap, attól vagyon; mert az Hóld nem minden újságkor esik egyenes líneával a' nap, és föld között, 's azért sűrő nagy testével a' világos napnak részit szemeink-előtt el-nem rejtheti, mondám *részit*, mivel az Hóld a' Napnál sokkal kissebb lévén, soha úgy el-nem rejtheti, hogy az egész földre éjeli setétséget szerezzen, és midőn egyenes líneával a' Nap, és földközött esik, noha egy helyen nem látszatik a' nap, de másútt nagy része ki-fog súgárlani. A' nap fogyatkozása' külömbb-féle neménck, 's idejének magyarázattyát a' *Mathematikusokra* bi-

zom: azon ſiralmas lankadáſa, és fogyatkozáſa a' napnak, melly Kriſtuſnak halálakor történt, a' természetnek rende, és ereje felett volt; mert elsőször az Hóldnak tellyes vóltakor esett, holott természet-ſzerént az Hóld tsak újságkor akadályoztathattya a' Napnak világoſságát. *Másodſzor*, mert egész három óráig tartott, holott a' Filoſofuſoknak tanitáſok-ként a' Napnak természet-ſzerént-való fogyatkozáſa sehúlt kétt óránál tovább nem tarthat. Harmadſzor; mert a' Napnak természet-ſzerént-való fogyatkozását hetven mért földnél tovább látni nem lehet; azt pedig ſok ſzáz mért földekre, úgy-mint éppen Görög Orſzagban-is látta *Arcopágus-béli Szent Dienes*, a' ki ſzertelen, és a' természetnek ereje felett-való tsudás vóltát tekéntvén, így fohászkodék: *vagy a' természetnek Ura ſzenved, vagy az egész természetnek rende meg-bontakozik.*

A' Napnak fogyatkozáſa azon a' réſzén esik látáſunknak, a' mellyre az Hóldnak árnyéka, vagy fél árnyéka esik: az árnyékon pedig értetik a' világoskodó testből egyenesen kibotsátott ſúgároknak egészen a' setét test által (a' minémű az Hóld) el-rejtése: az fél-árnyékon értetik a' világoskodó testből egyenesen ki-botsátott ſugárok némelly réſzeinek el-rejtése: Meg-láthatod ezt e' könyvnek végén ábrázolt negyedik Táblán: *ſub lit. C.* az *N.* jelenti a' Napot, az *A. B.* az Hóldot, a' mi földünknek réſzére a' *D.* és *E.* között a' földnek árnyéka a' *C. D. E. F.* réſzekre a' fél árnyék ſzolgál: azon réſzein tehát, mellyekre az Hóld árnyékát veti, egész fogyatkozáſa történik a' Napnak, mivel abban a' Napnak egyenesen ſűrő ſúgári egészen el-rejtetnek: a' melly réſzeire pedig, az Hóldnak fél árnyéka ſzolgál, tsak némelly réſzeiben ſzenved a' Nap fogyatkozáſt. Ez az oka, hogy némelly Tartománnyokban a' napnak egész fogyatkozáſa, más Tartományokban tsak réſze

lat-

láttatsék. Nem láttatik egyszerre mindenütt fogyatkozása a' Napnak, hanem a' Nap-nyúgotiak hamarébb, a' Nap-keletiek későbbre láttyák; mert az Hóld a' nap alatt, nap-nyúgotról indúl nap-kelet felé, következendő-képpen a' földre botsátandó árnyéka elsőben a' nap-nyúgotiakat, azután a' nap-keletieket homályosíttya.

Bizonyít. A' második részt: Az Hóldnak fogyatkozázása világosságának igaz ki-foztása, mivel a' földnek kereksége egyenes líneával a' nap, és Hóld között esvén sűrő homályos árnyékával az Hóldnak a' naptól költsönözöt világosságát, vagy egészen, vagy valami részében akadályoztattya; de nem mindenkor egyen ő-képpen, mert valamint a' napnak, úgy az Hóldnak, vagy tellyesek, vagy tsak valami rész-szerént valók fogyatkozási: Ezen külömbség az Hóldnak külömböző széllyétől (melly az Hóldnak az *Eklyptikától* az az, a' fogyatkozásnak úttyától dél, vagy észak-felé nagyobb, vagy kissebb távúl léte) a' föld árnyékának külömböző vastagságától, és a' napnak, 's Hóldnak a' földtől külömböző távúl lététől, 's el-térésétől történik: abban külömböztetnek az Hóldnak fogyatkozási a' napnak fogyatkozásitól, hogy a' melly látásnak igaz határozattyán fel'tetszik az Hóld, ott fogyatkozási-is egyenlő-képpen láttatnak; tehát az Hóld meg-fogyatkozván igazán ki-fosztatik világosságától. A' napnak fogyatkozása terméset-szerént két óránál tovább nem tart; az Hóldnak tellyes fogyatkozása közönségesen négy egész óráig vagyon; mert egy óráig a' földnek árnyéka alá menvén lassan, lassan bé setétedik, két óráig setétségben marad, és egy óráig lassan lassan a' földnek homályos árnyéka alól kivergődik; akkor esik pedig a' föld a' nap, és az Hóld közzé, midőn teli van az Hóld, de nem minden hóld töltekor szenved

fogyat-

fogyatkozáſt, mivel gyakorta kerekdék mozdúlásával az *Ekliptikától* éſzak felé távozván egéſzen el-kerûli a' fôldnek árnyékát.

A' minémû fogyatkozáſok tôrténnek az Hôldban, ollyan félek eſnek, *Vénusban*, *Merkúriusban*, és némellykor a' *Márſban*; de ezek ſzabad ſzemmel nem láttathatnak, *Jupiterben*, és *Saturnusban* ſoha nem eſnek; e'' kûlômbségnek ez az oka: mert hogy a' Plánéta valamelly réſze-ſzerént világoſságától meg-foſztaſsék, ſzûkség annak a' nap, és a' fôld kôzôtt eſni, és akkor azon Plánétának tſak a' nap-felé fordúlt alſó réſze világoſítatik, a' fôld-felé fordúlt réſze világoſság nélkûl marad: mint hogy pedig *Vénus*, *Merkurius*, és néha *Márs-is* kerûlettyének némelly réſzeiben a' napnál a' fôldhez kôzelebb járnak, azért a' nap, és a' fôld kôzzé eshetnek, 's azok kôzé eſvén meg-fogyatkozhatnak. Ez a'' nap, és fôld kôzzé menés lehetetlen *Jupiternek*, és *Saturnuſnak*, mivel kerûlettyeknek minden réſzeiben a' napnál fokkal magoſſabban eſnek a' fôldtôl.

A' Plánétáknak fogyatkozáſi után méltô az egy-máſtól-való el-rejtéſeket emléteni, melly által meg-iſmértetik kûlômbôzô magoſságok, és kûlômbôzô magoſságon helyheztetve lévén, 's forgáſokban egyenes líneával egy más alá jôvén, bizonyos ideig el-rejtik egy-máſt, úgy, hogy a' fôldnek lakóitól ſemmiképpen ne látathaſſanak: a'mint *Kepleruſnak* bizonyſága-ſzerént 1563. eſztendeig *Jupiter* el-rejtette *Saturnuſt* 1591. eſztendeig *Márs Jupitert* 1590. eſztendeig *Vénus Márſt*. 1599. eſztendeig *Vénus Merkúriuſt*.

Az

3 dik Levélhez tartozó Tábla. C

ltozási D

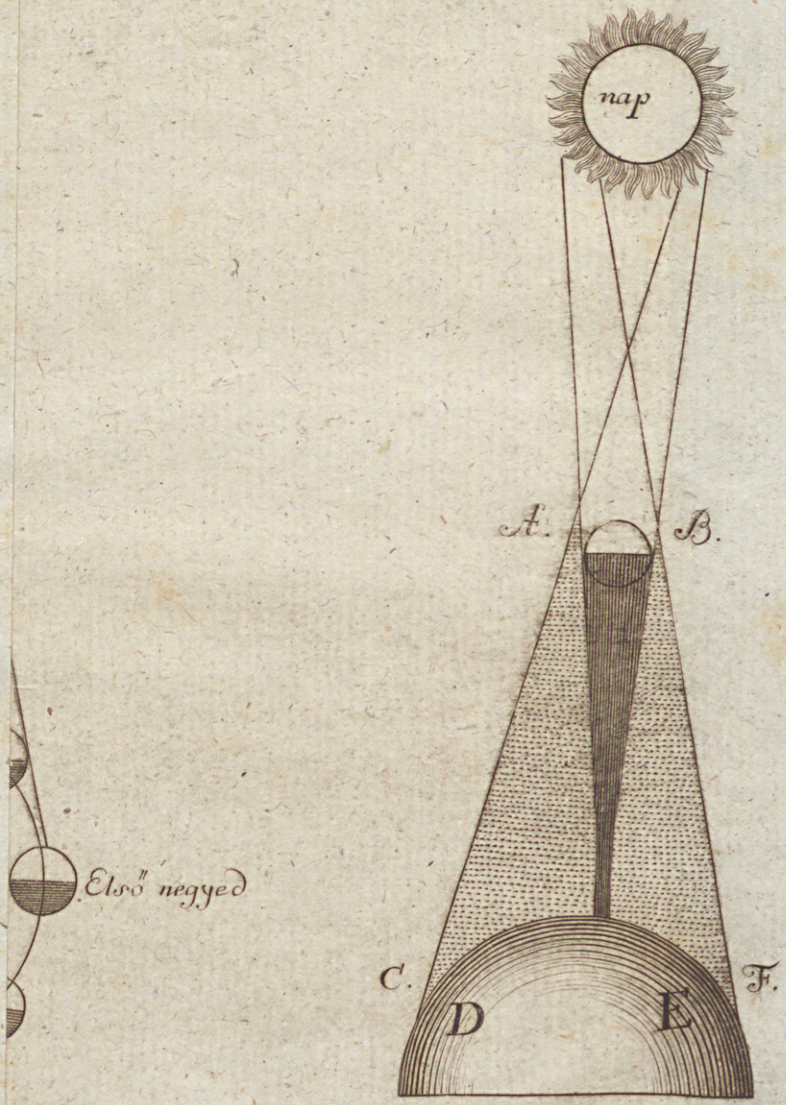

Az 230dik és 233dik Levélhez tartozó Tábla. C D

Holdnak változási

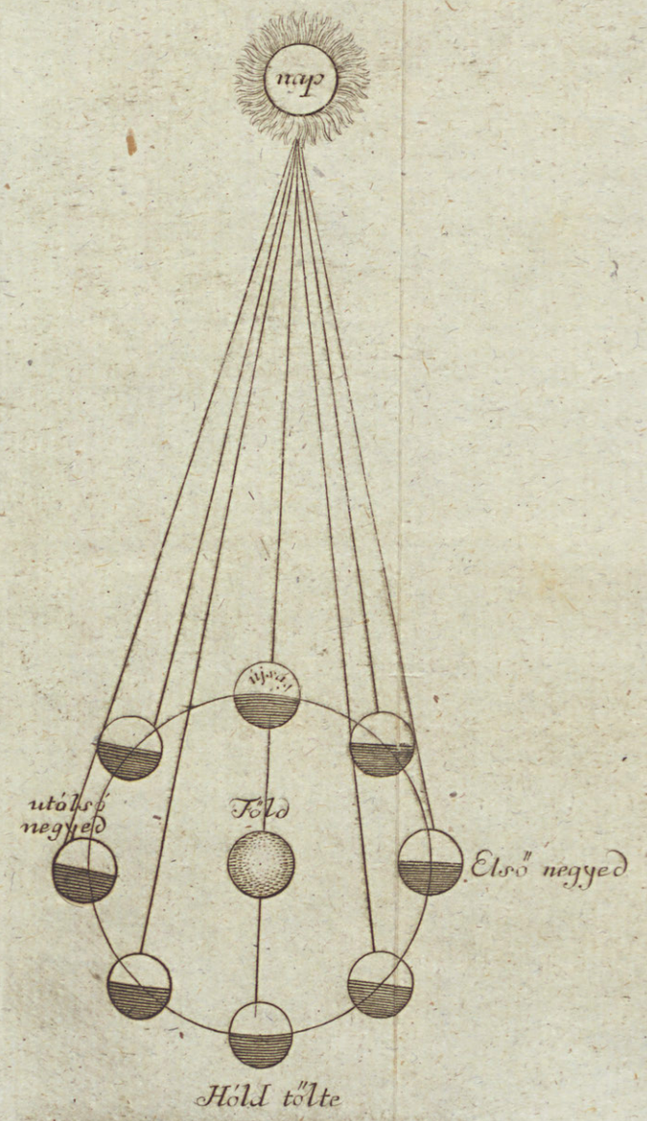

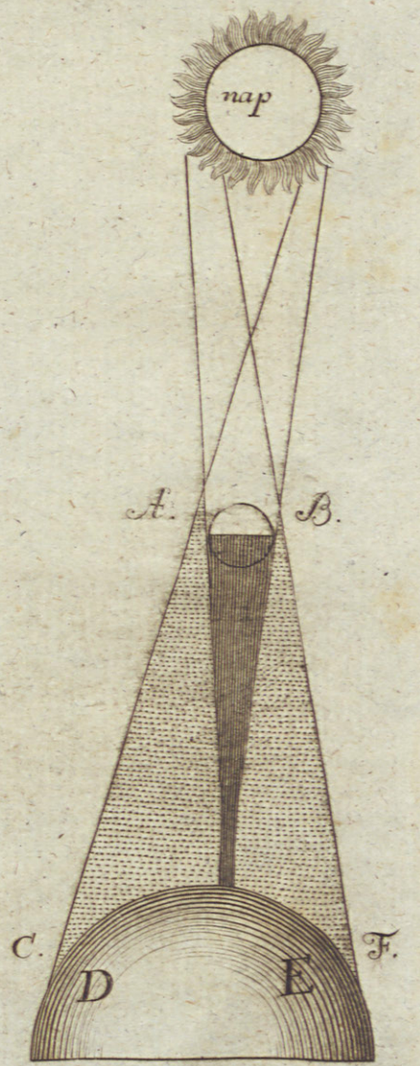

Az Hóldnak változáſa, hogy bizonyos ůdőben nevekedik, és fogyatkozik, terméſzet-ſzerént-való, mert a' mint az Hóld kűlőmbőző módon a' főld, és nap kőzzé mégyen, a' képpen vagyon kűlőmbőző világoſsága-is; újságkor egyeneſen a' nap, és főld kőzőtt eſvén nints, nem-is lehet a' főldőn látható világoſsága; 's midőn változó forgaſa-ſzerént a' nap, és főld kőzzűl kijebb jőnn, történik világoſságának nevekedéſe, méglen kőzőtte, és a' nap kőzőtt a' főldnek fél-kereksége egyeneſen nem eſik, 's akkor tellyes világoſsággal fényeskedik: minek-utánna iſmét (ſzűntelen változó forgáſa miatt) a' nap, 's főld kőzzé inkább meg-inkább bé-mégyen, ſzarmazik, világoſságának laſsú fotta, valamig az egyenes línea-ſzerént a' nap, és főld kőzzé nem jő, hogy ujjolag vagy egéſzen el-fogygyon, vagy meg-újjállyon. Ennek változását lásd a' negyedik Táblan *ſub litera D.*

A' Napnak, Hóldnak, és más Plánétáknak fogyatkozáſi nem történnek vakmerőn, hanem az alkotó Iſtennek kiváltképpen-való bőlts rendeléséből; hogy azokból az ő mindenhatóságát ditsőítsűk, a' Tſillagoknak kűlőmbb-kűlőmbb-féle járáſit könnyebben meg-ismérjűk, 's az oknak nagyobb, vagy kiſſebb vóltát jobban értheſsűk.

TIZEN-HARMADIK KÉRDÉS.

A' Felhókról, Kódról, Esőkről, Harmatról, Hóról, Jégről, a'vagy a' Fagyról.

A' Felhő a' magos Levegő-égben vékonyabb gőzből minden-féle formában őszve sűrődött kód, melly a' ſze ektől fel, 's-alá ragadtatik. A' felhők kőzzűl némellyek térheſek, ezek ſok vizes, és nedves párákból állanak: némellyek űreſſek, ezek többnyire fűſtből, és ſzáraz párákból ſzűrődtek őſzve; kűlőmbb-féle formájok a' felhőknek vékonyabb, vagy ſűrőbb vóltoktól, és a' kűlőmbb-féle-képpen reájok ſúgárló naptól vagyon. Magoſságok, a' Levegő-égnek máſodik Tartományat alig haladgyák-fel; a' hol ſűrőbbek a' vizek, és nedves helyek vannak, ottan többek, és nagyobbak a' felhők, mert nagyobb ſokaſsága megyen-fel a' gőzőknek; ezt taníttyűk az eſsőkről-is. Innen nagyobb felhők vannak *Olaſz-Orſzágban*, mint *Egyptusban*, *Libiában*, és *Indiában*, mivel azon helyek ſzárazok, felhők-is, és eſsők ritkán láttatnak. A' gőzők pedig a' napnak, és a' főld alatt lévő tűzeknek melegségétől emeltetnek-fel, és mind addig függőben tartatnak, méglen az hidegnek erejétől meg-nem fagylaltatnak, meg-fagylaltatván meg-nehezednek, eſsőkre válnak, és a' főldre húllanak. Néha történik, hogy a' nap' melegségének ereje által a' gőzők meg-ritkíttatnak, és a' felhők ſzéllyel oſzlattatnak.

A' kód

A' kőd ſok földi, 's tengeri páráknak, és gőzőknek egy néminémű őſzve ſűrődéſe, úgy hogy azok nehézségek miatt a' Levegő-eget egéſz a' föld ſzínéig bé-töltsék, és az meſzſzebb-való látáſt-is meg-akadállyoztaſsák: ha pedig a' kődben kénkőves, és ſós gőz foglaltatik, bűdős az; ha ſok kénesős, piskoltzos, és több a' féle minera-béli párákkal elegyes, ártalmas, és dögleletes. A' fel-támadó nap, kőzönségeſen el-oſzttya a' kődőt, és ollyankor vagy a' gőznek nagyobb nehézsége miatt a' földre eſik, vagy vékonyabb, 's könnyebb vóltáért a' Levegő-égbe fel-emelkedik, a' mint ſokſzor láttyúk a' kőd után a' magas hegyeket felhőkkel környékeztetni, és az eſsőt jelent; mert a' föld ujjab, ujjabb gőzőkőt botsát, mellyek végtére vízzé, eſsőe válnak.

Az eſsőt a' terhes felhők húlláttyák, de nem mindenkor, hanem midőn a' fellyebb-való, és hidegebb Levegő-égben a' melegség, melly elébb a' vizes párákat el-oſzlatta, 's meg-vékonyíttotta, iſmét viſzſza nyomatik, mellyre azon párák laſſan, laſſan őſzve ſűrődnek, 's annyira meg-nehezednek, hogy a' fellyebb-való gyenge Levegő-ég meg-nem birván, mind alább alább botsátkoznak, és az alább-való vizes párákkal meg-egygyesűlvén azokkal egygyűtt tſeppekké válnak, 's-az alattok-való Levegő-égtől meg-nem birattatván a' földre eſnek. Mennél magoſſabban vannak pedig az eſsőre-való felhők, annál nagyobb tſeppei vannak, mert a' le-húlló tſeppek eséſekkel a' gőzőknek több búborékjait meg-ſzaggatván azokkal ſzemei az eſsőknek őregbednek. Máſodſzor nyár kőzepin ritkábbak az eſsők mint őſzſzel, 's ki-keletkor, noha nyárba többek a' gőzők; mivel a' nagy melegség miatt el-terjeztetnek, 's annyira fel-emeltetnek a' gőzők, hogy könnyen egybe nem ſzerkeztet-

hetnek. Harmadſzor. Nyári ûdőben gyakrabban eſik a' hegyeken, mint a' térségen, mert a' hegyekbe gyakrabbak a' ſzelek, mellyek meg-ſzorítván a' felhőket eſsőre kínſzerítik. Negyedſzer. Az eſső után nyárba a' Levegő-ég tiſztább, mint egyébkor; mert a' gőzők az eſsővel egyetemben le-ſzálnak. A' zápor eſsők (mellyeket felhő' ſzakadáſoknak mondunk) a' felhőknek hirtelen egybe-való ütközéséből erednek. A' következendő eſsőknek a' Filoſofuſok, Aſtrologuſok, a' ſzántó-vető paraſzt emberek-is ſok jeleit adgyák, úgy-mint ha a' nap körül kék ſúgárok láttatnak, és ha az Hóld halvány; innen eredett ezen vers.

Pallida Luna pluit, rubicunda flat, alba ſerenat.

Az halvány hóld eſsőt, a' veres ſzelet, a' fejér tiſzta ûdőt jegyez. Nem külőmben a' Tſillagoknak rend-kivül-való világoſsági; a' ſárga felhők nap-kelett előtt, mert a' gőzők nap-kelett után tſak hamar fel-emeltetnek, 's eſsőkké válnak: az oktalan állatok, és más egyébb dolgok-is ki-jelentik az eſsőt; mivel a' vékony gőz a' Levegő-égben el-terjedvén a' teſteknek izzaſztó-likait bé-tőltik. Innen az ajtók tſikorognak, a' tűzre tétett fák pattognak, a' legyek, és bolhák erőſsebben tſípnek, a' békák gyakrabban kiáltanak.

A' Jég-eſső két féle-képpen ſzármazik; előſzſzőr, mikor a' lágyább ûdőben az hónak félig meg-olvadott, és valamennyire őſzve gőmbőlyítetett pihei a' Levegő-égben az hirtelen támadó hidegtől egéſzen meg-fagynak, 's le-eſnek, 's ezért a' Jég-eſső golyóbiskájának ſokſzor hó a' veleje. Máſodſzor, midőn az hirtelen támadó hideg-által az eſső víznek tſeppei meg-fagylaltatnak: nem tſuda pedig fő nyári ûdőben a' Levegő-

gő-égben az hideg, mivel azon ûdőben-is az havakból, vizekből, és ſavakból ſok párák emelkednek-fel, mellyeknek elegyveledéſi hirtelen fagylaláſt ſzereznek. A' Jég-eſsőnek golyóbiſſai hol nagyobbak, hol kiſſebbek, mert hol tőbb, hol keveſſebb víz tſeppek fagynak egybe: a' zőrgéſt pedig a' felhőkben ſzerzi a' felől-lévő fagyos tſeppeknek az alsókra eséſe, és azokkal-való meg-egyesűléſe. A' Jég-eſsők terméſzet-ſzerént valók, de tudom a' Szent Irásból, hogy a' Jég-eſső néha Iſtennek válaſztott bűntető eſzköze, a' mint *Aggæus* 2. réſzében mondgya: *meg-vertelek titeket ſütő ſzéllel, ragyával, és kő eſsővel minden kezeimúnkáitokat.* Nyári ûdőben gyakrabbak a' Jég-eſsők, mint az eſztendőnek tőbb napjaiban; mert a' Jég a' Levegő-égnek magoſſabb hellyéről ſzokot eſni, már pedig nyárban a' napnak ſűtő melegségétől magoſſabb helyre emeltetnek az felhők.

Nagy a' vetekedés a' Tudóſak kőzőtt, ha lehetségeſek e' terméſzet-ſzerént a' tſudás eſsők? úgy-mint tejjel, vérrel, kénkővel, tűzzel vaſſal, kővekkel, pénzel, gabonával, és oktalan állatokal? A' mi a' tejjel, és vérrel-való eſsőt illeti, az terméſzet-ſzerént valóságoſan lehetetlen; lehetséges pedig kűlső ſzínre nézve, a' fejér, vagy vereſsítő réſzetskéknek a' le-húlló eſső kőzé-való elegyveledéséből. A' kénkővel, 's tűzzel-való eſső nem ellenkezik a' terméſzettel; midőn tudni-illik ſok kénkőves réſzetskék fel-emelkednek, 's a' levegő-égben meggyúlladván tűzes eſső gyanánt le-eſnek. A' vaſſal, pénzel, 's gabonával-való eſső felől haladgya a' terméſzetet, hanem ha talám ezekből a' forgó-ſzél valahol valamit fel-kapna, 's az után az eſső kőzőtt itt-is amott-is le-húllatná. Az oktalan állatokkal-való eſső a' terméſzetnek rende-ellen merő kőltemény; mert ámbár igaz légyen a' mit *Avicenna* Doktornak iráſiból némellyek állítanak, hogy az eſső kőzőtt egy borjú eſett-le: azon borjú vala-

valahol az erős forgó széltől-fel-ragadtatot, 's az után le-esett. A' békákkal-való esőkről mondom, hogy azok a' felhőkből nem esnek, hanem az eső-viztől meg-frisűlvén likokból ki-bújkálnak; a' vagy tojások a' szelektől fel-vitetvén a' Levegő-égbe, ottan ki-költetnek, és az esővel le-hűllanak.

De mint-hogy a' Sz. Irás az ótt Kananæus Királyokról, kiket *Josue* meg-vert világos szóval mondgya 10-dik részében: *az Úr nagy köveket botsáta rejok az égből.* *Livius*-is említi: *Lib. 1mo. Decad. 1. pagi 12.* hogy *Tullus Hostilius* Romai Király alatt *Alba* Városának hegyén nem jég, hanem igaz kő-eső lett vólna; illy nagy bizonyságokra nézve nem lehetetlen az igaz kő-eső; okát adgya bőlts *Kalmet*, mert az eső kőzött természet-szerént kövek-is eshetnek-le, a' képpen, hogy a' sebes szelektől a' magos hegyeknek teteiről el-ragadtatván, vagy a' tűz-okádó hegyeknek gyomrából fel-vettetvén ismét másutt le-essenek: vagy a' képpen, hogy a' Levegő-égbe fel-párálló földi kénkőves, salétromos, és lépes részetkékből az hirtelen támadó nagy melegségnek miatta őszve forradgyanak, és a' Levegő-égnél sokkal nehezebbek lévén, a' földre le essenek, mindazon-által (a' mint némellyek itílik) a' Kananæusokat vesztegető ég-béli kő-eső, nem vólt igaz kő-eső, hanem tsak az Irásnak szere-ként mondatott annak, mivel az a' gőröngyöket, vagy tsoport földet-is kőnek nevezi.

A' mit a' szél meg-járván a' föld' színén fel-szárított, azt az harmat, köd meg-nedvesíti; ezeknek eredete a' tengernek, 's földnek gőzétől vagyon, mert a' gőz a' naptól fel-szívattatván tsak nem mindenkor fel-emelkedik a' Levegő-égre: ezen fel-szívatása a' gőznek nem egyébb, hanem a' naptól-való

meg-

meg-rítkítása, melly azután könyüsége miatt a' folyó, 's-mozgó Levegő-égtől fellyebb vitetik.

Az Harmat azon földi, és tengeri párákból származik, mellyek a' föld felett széllyel lobogván, még a' felhőkbe őszve nem mentek, sem a' szelektől magosra fel-nem emeltettek: azért midőn reájok érkezik azt estvéli, és éjjeli hideg, sok tseppekre őszve sürődvén le-esnek; az harmat zsírosíttya a' földöt, a' vetéseknek termékenységet ád (és ha *Sueſanuſnak* hitelt adunk) a' rühet meg-gyógyíttya.

Az Hó a' terhes felhőktől ered; midőn tudni-illik a' külömbb-féle gőznek őszve sürődöt részetskéi a' Levegő-égben az hideg által meg-keményednek, a' széltől őszve hajtatnak, és azután valamennyire meg-enyhődvén az hideg, megint el-tágúlnak, el-tágúlván inkább meg-sürődnek, meg-nehezednek, őszve kaptsoltatnak, alább szállanak, 's alább szálván más, és más hasonló fagyos párakat magokhoz foglalnak, úgy hogy eleintén tsak kis havas pihek lévén, egy más után többeknek őszve kaptsolásával mind nagyobbakká legyenek, 's a' földre essenek: ennek igazságát a' le-esett hó píhben nyílván lehet látni, mert többnyire hat szögű az, mintha valóban hat fagyos golyóbiskák, vagy píhetskék őszve forradván, az hetediket középben környül fognák. Az hó magossabb helyről ered az esőnél, 's mikor hó akar lenni, valamennyire az hideg enged, mert az hóval terhes felhők a' földhöz közel-való Levegő-eget meg-szorittyak, és a' földből fel-jövő meleg párákat le-taszíttyák.

A' Dérnek hasonló eredete vagyon, mint az harmatnak, attól meg-válva, hogy az őszi, és tavaszi hideg az emlétett földi, és tengeri párákat meg-keményítvén píh gya-

nánt

nánt ősszve fogylallya, és lassan, lassan a' földre, fákra, 's füvekre le-húlattya: a' virágoknak felettébb ártalmas, mellyeket-is Salétromos részeivel meg-égeti, és el-hervasztya. A' veteményeknek nem olly veszedelmes, mivel azok nyers nedvességekkel bővölkedvén forróságát meg-vékonyíttyak. A' föld' színén repülő fejér pók fonal, mellyet a' Deákok *Capillus virginis* az az, szűz' fonalainak neveznek, hasonló-képpen mind azon lépes harmatból vagyon, melly a' napnak melegségétől meg-száradván, és ősszve ragadván nagy könnyűsége miatt akarmi kis széltől fel-ragadtatik, és széllyel hordatik; hogy pedig a' szeles étszakákon semmi harmat; vagy dér nem esik: attól vagyon; mert a' szél azokra-való alkalmatós földi, és tengeri párákat el-hajtya, 's el-széllyeszti.

A' Jég, vagy fagy nem annyira az hidegtől, mint a' Salétromos részeknek, egybe-való gyűléséből ered: tapasztaltt dolog ez: mert akarminémű hideg étszakák legyenek, de ha tsak a' sok salétromos részekből álló szél nem fújdogál, fagylalás nem lesz. *Gerritsonius Henrik* irja: ha nyári üdőben hideg italt jég-nélkül akarsz tsinálni, tegyél a' dézsába, vagy más edénybe vizet, és hínts abba salétromat, leg-ottan meg-hidegszik, a' vagy tégy a' pohárba vizet, és annak szaját jól békőtvén tégy arra havat, közibe hints salétromat, és sót, a' pohárba meg-fagylalod a' vizet.

TIZEN-NEGYEDIK KÉRDÉS.

A' Meny-kóról, villámlásról, és Dórgésről.

Végezés A' meny-kővek, azon kénkőveknek, ſalétromoknak, timsóknak gőzeiből ſzármaznak, mellyek bővségeſen a' földből naponként a' Levegő-égbe fel-emeltetnek, és ottan meg-gyúlnak, a' Villámláſok-is nem külömben azokból erednek, tſak hogy ezeknek matériái az az, gőzei ritkábbak.

Bizonyít. az első réſz. Ollyan matériából erednek, és ſzármaznak a' Meny-kővek, a' melly tűzet gerjeszthet, és zörgéſt indíthat; de tűzet, és zörgéſt az emlétett kénkőveknek, ſalétromoknak, timſóknak gőzei indíthatnak, 's ſzerezhetnek: tehát a' meny-kővek, 's a' többi. Ugyan-is tapaſztaltt dolog a' puska porba: hogy a' tűz, és tſattogás a' kénkétől, és ſalétromtól ered, és ſemmi-féle teſt meg-nem gyúl a' kénkő-nélkül; tehát azt mondhattyúk a' Meny-körül-is, mivel tűz. Hogy kénkőves réſzekből áll, a' meny-kőtől meg-űttetett helyek eléggé meg-mutattyák; ſokkal több gőzökből áll pedig a' villámlásnál, azért a' felhők között vagy golyóbis, vagy valami éktelen garmada gyanánt őſzve ſzorúl, 's midőn a' felhők az égi háborúkor vagy az eſső által, vagy a' ſzelek által laſſan el-tágúlnak, és némellyek azok közzül alább ſzállanak, mellyre a' fel-gyúladható gőzöknek golyóbiſſa, a'vagy garmadája-is a' föld felé alább botsátkozván, és a' ſok dörgölőtzésből vaslásból útóllyára fel-gyúladván, tűzés nyíl, vagy tűzes patak gyanánt nagy ſebeſséggel le-ſzakad az hegyekre, tornyokra, fákra, házakra, a' földre, vizekre; mindent a' mit ér, hól fel-dőlti, hól meg-hasíttya, hól meg-eméſzti, hól meg-tűzesíti. Nem

esnek pedig minden meny-kövek a' földre, mert ha felől, vagy oldalról ritkábbak a' felhők, a' meg-gyúladot meny-kövek-is, vagy fel, vagy oldalra mennek; 's jól lehet meny-kőnek nevezteſsék, azomba a' meny-kő, nem kő, a' mint a' köz nép gondollya, ambar néha, néha követhőz-le magával, és ollyas követ-is nem mindenkor hordoz magával, hanem egyedől ollykor, mikor a' matériája úgy-mint a' ſok kénköves, ſós, lépes, ſalétromos, 's más e' féle gőz meg-gyúladván, kő gyanánt őſzve forrad.

Bizonyít. a' máſodik réſz. A' villámlás néha a' meny-kőnek világoſsága, néha pedig meny-dörgés nélkül hamarsággal el-tűnő világoſság; de ez a' világoſság; nem eredhet másból, hanem a' ſalétromoknak, kénköveknek, timſóknak ritka gőzeiből: mert az emlétett gőzők ſok más ſós, és vizes párákkal a' Levegő égre fel-emelkednek, azon el-ſzéllyednek, vagy a' felhőkben őſzve gyűlnek; ha nagyobb ſokasággal vannak, az éjjeli hideg által a' tiſzta Levegő-égben valamennyire őſzve húzattatnak, egy máſt érvén, 's meg-gyúladván a' képpen látſzanak, mint ha az egéſz ég égne: 1726-dik eſztendőben 19-dik octoberben illyen formán láttatott Frantzia-Orſzágnak *Páris* nevű fő városſa felett az ég égni. Ha az emlétett fel-gyúladható gőzők keveſsebb ſzámmal vannak, a' tiſzta Levegő-égbe az éjjeli hideg által külömbb-féle formakra őſzve ſűríttetvén meg-gyúladnak, hól tűzes gerendáknak, hól Lidértzeknek, vagy futó le-eső tſillagoknak, repülő kígyónak, és Sárkányoknak, hól le-ſzakadó tűzes golyóbiſoknak, vagy magoſs tűz oſzlopoknak, és más e' féle tűzes állatoknak láttatnak lenni. Ezen tűzek pedig leg-inkább a' kénköves, és kovás helyek felett tetſzenek-fel; valamint étſza-

ſzakának idején a' föld ſzínén futaſó, és minden-féle forma tűzek-is.

Hogy pedig a' villámlás néha futasó kígyó gyanánt látſzik, attól ſzármázik, hogy tſak ott hasíttya-ki a' felhőket, a' hól azok leg-ritkábbák: mikor sűrőbbek a' felhők, és a' fel-gyúladó gőz-is valamennyire ſzoroſſabb, abból dörgés következik; mert ollyankor a' fel-gyúladó, 's el-terjedő gőz erőſzakoſan válaſztya-el a' Levegő-eget, és a' felhőket, hogy kőzűlők ki-meheſſen; a' melly erőſzakos el-válaſztás, dörgéſt ſzerez.

A' Meny-kő három féle, ſzáraz; ez nem éget, hanem mindeneket egybe ront, a' mint gyakrabban láttyúk a' meny-kőtől meg-űttetett, fákat, köveket mint egy liſzté válni; ezen munkája a' meny-kövek' vékony réſzetskéinek túlajdoníttathatik, mellyek vékonyságok miatt a' teſteknek izzadó likjaiba bé-hatván ſzéllyel rontyák, a' miket értek.

Máſodik nedves Meny-kő, ez ſemmi kárt nem teſz; nedves Meny-kőnek mondatik, mert a' kénkőveknek, ſalétromoknak réſzei gyengén vannak egybe ſzerkeztetve. *Az harmadik* tűzes, ez ront, éget, gyújt, és mivel gyakran a' földi párák a' meleg gőzőkkel egybe elegyednek, kővé válnak, ollyan formán mint az emberben a' fővenyeknek réſzetskéiből kő léſzen: illyen követ találtak némellyek a' Meny-kő űtés után a' földben, vagy házban, a' mint bőlts *Ferrarius* bizonyíttya; hogy kezeiben-is lett vólna *Romában*.

A' Meny-kőnek igen tsudás, és külömbőző múnkai vannak, de azokat-is alkalmasint magyarázzák a' mostani Filosofusok: mert, hogy a' fákat, és falakat hasítya, az a' mindent által-ható nagy sebességétől vagyon: hogy az értzet, vasat, atzélt meg-olvasztya, és a' kemény köveket lágy porrá teszi; az a' vékony kénkőves, és mindenütt bé-férkező erős tűztől ered; a' mint a' kis tsív által az égő lámpásnak megfutatott vékony lángja-is, leg-ottan meg-olvasztya az üveget, 's az értzet: hogy az erszénynek bántása-nélkül a' pénzt, és az hűvelynek sérelme-nélkül el-olvasztya a' kardot: az a' salétromos tűzes savától vagyon, mert a' salétrom' Spiritussának az a' tulajdona, hogy a' vasat el-olvasztván, a' fát, és a' viaszt egészen meg-hadgya. Hogy a' tejet még a' tehénnek tőlgyében néha meg-savanyíttya: az a' savanyú kénkőves bűztől származik, mellyet a' Levegő-égben egész a' földig el-széllyezt. Néha az embert minden seb-nélkül meg-öli, tsontait őszve rontya, testét épségbe hadgya: ez az oka; mert a' kénköveknek, és salétromoknak vékony részei a' testnek izzasztó likain bé-hatván, a' nedvességet ki-űzik, és szer felet-való melegségekkel az embert el-óltyák. A' testet meg-nem sérti, puha lévén a' midőn a' salétromos részek belé tsimpelkeznek, enged; a' mellyért minden erejeket a' kemény tsontokra tévén, azokat porrá teszik.

Beszélli *Albertus Metaph. capit. 22.* hogy a' Meny-kő meg-ütvén a' boros hordót, a' hordo szre porrá lett, a' bor pedig meg-maratt: ez attól vólt, hogy a' meny-kő magával enyvességet hoza, melly az hordónak romlása után a' bort hártya gyanánt körül fogá, olly formán mint a' tojást környékezi az hártya. *Martzia* nevű Romai Aszszonyt viselős állapottyában meg-ütötte a' Meny-kő; az Aszszony épen marat, de a' gyermek méhében meg-hólt: ez az Aszszonynak nagy félelmétől, 's erős ijedésétől eredett, melly a' méhben

hordozott gyermeknek lélekzésére, és eleſztésére ſzolgáló vért, és nedveſséget hirtelen meg-gátolta. Néha egy ágyban fekűvők közűl egyiket meg-öli, máſikat életben hadgya; ez, az oka: hogy abban a' ſzem-pillantásban, mellyben a' meny-kő le-ütött, az egyik lélekzetet vévén, a' levegő-eget magától tovább taſzította, a' meny-követ-is (melly a' Levegő-égnek járását követni ſzokta) el-térítette: a' máſik pedig magához húzván a' közelebb-való Levegő-eget, hozzá közelített a' Meny-kő, 's meg-ütötte. Hogy téli üdőben vagy ſoha, vagy igen ritkan hallatnak villámláſok, dörgéſek, és Meny-kövek, ez az oka: mert téli üdőben többnyire fagyos lévén a' föld, az üdő-is hidegebb, a' gyúladható ſok féle gőz ritkábban párálik-fel.

A' Meny-kő ütéſeknek el-távoztatására, ſzükséges az ajtóknak, 's ablakoknak bé-tevéſe: mivel a' Meny-kő a' levegő-égnek járását követvén, arra veſzi úttyát, a' merre a' Levegő-ég utat nyitt. Az harangoknak zengéſi, az ágyúknak ordítáſi, még távúl vagynak a' felhők, haſznoſok, mert a' levegő-eget meg-indítván, azzal egyetemben a' felhőt-is meſzſzebb hajtyák: de mikor immár a' Torony felett vagynak a' felhők, az harangoknak húzáſi veſzedelmeſek; mert a' levegő-égnek az harangoktól vett mozdúláſa, 's reſzkettetéſe erőſebb, és keményebb lévén, azon réſzét a' felhőnek, melly a' Torony felett vagyon, vékonyíttya, 's oſzlattya: azért gyakran a' Toronyra-vagy a' közel űtt a' meny-kő.

Az ó Teſtamentom-béli hívek nem értvén vólta-képen a' terméſzetnek folyását, helytelen vélekedéſſel vóltak a' kűlőmbb-kűlőmbb-féle égi háborúkról: mert a' villámláſt, 's Meny-követ Iſten nyilának, a' dörgéſt Iſten' ſzavának nevezték: a' mint 17. *zſoltárában* énekli Dávid: *dörge az Úr az ég-*

-ból, és a' felséges szozattyat adá, és ki-botsátá a' nyílait, és el-hánya őket, a' villámlásokat meg-sokasíta, és meg-háborítá őket, lásd erről bőlts *Kálmetnek* itíletét. Ne mond pedig: Hogy Isten jól adá az esőt, a' sok-féle szeleket; de a' Levegő-éget háborgató villámlást, dörgést, és fő-képpen a' Meny-kővet bátran el-hagyhathatta vólna, mivel az emberekben rémítést szerez, és néha iszonyú veszedelmeket, a' mint tsak nem minden esztendőben történik, hogy ezt, 's azt az embert a' Meny-kő vagy erdőn, vagy mezőn meg-üti, vagy házával egygyűtt porrá égeti. Ez ugyan valóságos, és sokszor tapasztaltatott igazság: de azért nem képes az alkotó Isten' bőltseségét vádolni; mert ha sokakat meg-rémít is a' villámlással, dörgéssel, a' Meny-kő ütéssel, 's egy két embert meg-is őlt; de ellenben sok-ezereket tart-meg életben, midőn tudni-illik ama' fel-gyúladott égi tüzekkel (a' mint *Borikhius* előnkbe adgya) meg-emészteti, 's meg-égetetteti azon az ártalmas párákat, mellyek a' levegő-eget meg-vesztegetvén, az emberek közőtt nagy dög halált szerezhetnének: a' felett azok-által minden felé el-oszlattya a' terhes, 's esős felhőket, mellyek egyéb aránt egy hely felett meg-maradván egész falukat, 's városokat-is elmosnának. A' villámlásnak múnkái ezek: *először*; ha éjszakról villámlik jég esőt, ha délről záport jelent. Másodszor; a' mérges gőzők miatt, mellyekkel bővölkedik a' reá néző szemeknek árt; e' miatt a' szőllők, 's gesztenye fák mikor bőv villámlások vagynak, terméketlenek, a' gyümőltsők ízetlenek.

Mesterséggel e'-képpen tsinálhatni villámlást: vegyél kénkővet, salétromat, kánfort, *naftát*, az az, leg-vékonyabb kő olajt apróra meg-törvén keverd egybe, érezd-fel erős éget-borral, töltsd tserép edénybe, 's alája eleven szenet tévén, azon gőz melly abból ki-párolog meg-gyúlad, írja *Kirkherus*.

A'

A' meny-Dörgés akkor támad, midőn a' levegő-ég a' fós, és nedves részek-által a' reszkető mozdúlásra indítatván, nagyon ki-terjed, és mivel a' közelebb-való levegő-ég annak ki-terjedését gátollya, nagy zörgés esik. A' meny-Dörgés néha rövid ideig tart, azért, hogy egyszerre fel-gyullad a' tűz; néha sokáig tart, mert lassan lassan gyullad-meg: a' meny Dörgésnek hangja a' gőzöknek nagysága, vagy kissebb vólta-szerent keményebb, vagy lassabb; néha tiszta üdőben-is dörgés támadhat (a' mint sok Régiek bizonyíttyák, mert a' villámlást okozó gőzök néha felhők nélkül-is tulajdon mozgásoktól felgyulladhatnak. A' meny-Dörgés után tőbnyire nagy első következik, vagy ha lassú vólt, nagyobbodik: mert a' Dörgés által a' Levegő-ég reszkedvén a' gőzöknek, 's páráknak több buborékotskái szaggattatnak-el, mellyek azután elsőkké válnak. Jol-lehet pedig a' meny-dörgésnek nagyobb zengése, 's hangja légyen az ágyú-pattanásnál, mindazáltal húsz mért födnél tovább nem hallatik. A' meny-Dörgésekből sok jövendőléseket állítanak a' Bőltsek: *Frölikh Dávid* taníttya, hogy a' reggeli Meny-dörgések szeleket, a' déli záport, az estvéli a' tengernek háborodását jelenti: *Ausztriai Lépold* taníttya *Mizáldasnál*, ha délről, tengeri veszedelmet, ha éjszakról, pestist jövendől. *Mizáldus* e' következendőket jövendőli: ha *Januáriusban* dörög, a' barmoknak dőge, és embereknek halála következik. *Februáriusban*, a' gazdagoknak halálát jegyzi. *Martiusban*, pestist, és kemény szeleket. *Aprilisben*, tengeri szél-vészt. *Majusban* sok esőket, és bővséget. *Juniusban*, az halaknak, és vetéseknek bővségit. *Juliusban*, a' fáknak terméketlenségit. *Auguſtusban*, a' kígyóknak veszedelmit *Septemberben* az emberek ki-irtását. *Octoberben*, szeleket, szükséget. *Novemberben*, mindeneknek bővségit, és az embereknek vigasságit. *Decemberben*, a' népnek egygyességét, és minden kívánható jókat jelentenek.

TIZEN-

TIZEN-ÓTTÓDIK KÉRDÉS.

A' Szívárványról, a' Napnak, és Hóldnak Udvaráról, mitsodák legyenek?

A' szívárvány sok külömbözö szép színekkel láttatik; de semmi valóságos színe, vagy festékje nintsen; hanem minden külömbözö szép vólta a' Napnak világától ered: többnyire kettös, úgy-mint fellyebb, és alább-valo, 's jól-lehet néha (a' mi ritkán történik) rend-szerént három, vagy négy szívárvány-is láttatsék; de másoktól nem látszik, hanem, a' kiknek hátok meget esik a' világoskodó nap, szemek elött pedig az esös felhö, vagy inkább a' víz tseppekkel terhes levegö-ég; ennek nem más azoka: hanem a' világoskodó napnak, és a' szívárvány ellenében tétetett felhök, melly közönségesen akkor történik, mikor a' napnak ragyogó fényes sugári az el-terjedett, 's apródon-ként esdegelö vékony felhök, vagy a' víz tseppekkel terhes levegö-ég közzé esvén, azoktól, mint néminémü tüköröktöl külömbb-féle módon viszsza verettetnek, 's a' vékony' felhökön átal hatván, a' földön sok rend-béli tsudás színek alatt kerületnek formájában láttatnak. A' szívárvány tehát, *a' napnak egy kivált-képpen-való munkája.* Soha éjjel nem látszik, vagy ha látszik, az hóldnak a' nap' költsönözött világosságától ered: és valamint a' napnak sugári sok féle-képpen bé-esnek az esdegelö felhök, 's a' nedves levegö-ég közé, mellyektöl vagy gyengébben, vagy erösebben viszsza verettetnek: azon képen sok színü a' szívárvány-is, a' mint *Virgilius* énekli.

Mille

Mille trahit varios adverſo ſole colores.

Ezer-féle ſzínnel a' ſzívárvány látſzik,
Felhők kőzőtt a' nap, ha fényével jádſzik.

Mind-az-által a' ſzívárványnak iſméreteſebb ſzíne őt, és mikor kettős a' ſzívárvány (a' mint többnyire ollyan ſzokott lenni) akkor az ótt ſzín kűlőmbőző renddel láttatik mind a' kettőben; mert az alsóban, úgy-mint a' látſzatósbban a' leg-alsó ſzín ſetét vereſs, vagy viola ſzinű; a' máſodik kék, a' kőzepső zőld; a' fellyebb-való ſárga; a' leg-felsőbb világos vereſs: a' felső ſzívárványban a' leg-alsó ſzín világos vereſs; a' máſodik ſárga; az harmadik zőld, a' negyedik kék, a' leg-fellyeb-való ſetét vereſs.

A' ſzívárványokról némelly régi íráſokban ſok régi vélekedéſek, és nevetséges kőltemények találtatnak: *Ariſtoteles*, *Pluthárkhus*, és *Plinius* ítílték az erdők, 's rétek felett fel-tetſző ſzívárványtól azoknak fáit, fűveit, igen állatozókká tétetni; de az nints a' ſzívárványtól, hanem a' kőzel apródon-ként lehűlló ſzép eſsőtől, mellyre mindenek meg-friſsűlnek, 's azután terméſzet-ſzerént inkább illatoznak. Eſztelen kőltemény az-is, hogy a' ſzívárvány a' hol két ſzarvaival a' főldőn meg-állapodik, ott a' tókból, 's patakokból a' vizeket, halakat, és békákat fel-ſzíja: mert a' ſzívárvány a' napnak fűgáritól a' felhők kőzőtt merő tűndérség lévén, ſemmi ſzívó erővel nem lehet. A' Német-Orſzági egyűgyű nép azt kőltőtte, hogy a' hol a' ſzívárvány két ſzarvaival a' főldre botsátkozik, ott minden féle aranny tséſzéket hűllatna-le: való ugyan: hogy Német-Or-

ſzágban néha az mezőn tséſze forma aranyat találtak, de okoſſabb viſgáláſſal nyílván tapaſztaltatott: az illyen arany tséſzéket nem a' ſzívárványokból eſni, hanem a' Régieknek főképpen a' Romaiaknak az hadakban a' mezőn el-veſztett kűlőmbb-féle pénzeinek lenni.

Midőn mondgya a' Szent Irás *Eccl. 43. tekéntsd-meg ſzivárványt, és áldgyad azt, a' ki azt teremtette*: ebből nem kővetkezik, a' ſzívárványt nem a' napnak ſúgáritól, hanem az Iſten egy kivált-képpen-való teremtménnyének-lenni: mondatik Iſten' teremtménnyének azért; mert az eſső felhőknek elejétől-fogva egy ollyan tulajdonságot adott, hogy ha a' nap illyen, vagy ollyan formán kőzikbe ſúgárlana, és ſúgári bizonyos móddal viſzſza verettetnének, abból mindenkor ſzívárvány támadna. *Máſodſzor*; midőn mondgya az Iſten *Gen. 9. az én ſzivárványomat helyheztetem a' felhőkben, és a' ſzővetségnek jele léſzen én kőzöttem, és a' föld kőzött, és nem léſzen többé víz-őzőn minden teſtnek el-törlésére*, nem kővetkezik, hogy Iſten ő Szent Felsége a' ſzívárványt tſak a' víz-őzőn után helyheztette a' felhőkben; mivel az előtt-is fel-tetſzett az, de minden jelentésnélkűl, hanem tſak akkor kezdé jelenteni, mikor kivált-képpen arra válaſztatott: azért az a' ſzó; *a' felhőkben helyheztetem az én ſzivárványomat*, nem jelenti annak új teremtését, hanem új jelűl-való válaſztását.

Hálo az az, a' Napnak, 's-Hóldnak udvara nem egyébb, hanem fényes ragyogó korona: ez többnyire étſzaka az hóld kőrűl, nappal, a' nap kőrűl látſzatik; néha vagy tiſzta fejér, vagy ſzívárvány gyanánt hímes: ez ſzármazik a' ſok fagyos,

és

és havas réſzetskékkel tellyes levegő-égtől, vagy azon réſzetskékből-való igen vékony felhőtskétől, a' mellyek egyeneſen a' nap, vagy hóld kőzőtt, és az emberi ſzem kőzőtt eſnek, 's megvilágoſítatván korona gyanánt láttatik a' napot, 's hóldot kőrnyékezni. Az *Háló* után vagyon a' napnak, 's hóldnak képe, mellynek a' Filoſofuſoknál *Párhelii*, és *Paraſelenæ* gőrőg neve; ez a' napnak óldalán fel-tetſzvén, fattyú napnak hívattatik, a' t'endes, és hideg Levegő-égben ſok ſima fagyos a' nap kőrűl egyenes líneával magoſan őſzve gyűlő fényes réſzetskékből támad, mellyekre a' nap, vagy az hóld ſzolgálván mint némémű tűkőrben le-ábrázollya azokba maga képét: látván ezt az egyűgyűek nagyon meg-réműlnek, mintha valóságoſan két napot, vagy hóldat látnának. Az égi veſzſző, vagy ſeprő nem más, hanem gőzők, vagy kődőtskék, mellyek veſzſző formán hoſzan el-terjednek, akkor tetſzik pedig fel, mikor a' napnak ſúgári a' vékony, és eſsős felhőn hoſzſzú veſzſző, és séprő gyanánt átal hatnak.

TIZEN-HATODIK KÉRDÉS.

A' Szelekről.

Végezés. A' szél nem valami különös, és kivált-képen-való fúvó allat, hanem a' Levegő-égnek gyengébb, vagy erősebb meg-indítása, melly ered mind a' száraz párákból, 's gőzökből, mind a' ki-folyó vizekből, mind pedig a' naptól, és hóldtól.

Bizonyítatik Részenként. Nagyobbak, és gyakrabbak a' szelek midőn a' földből bővebb, és nagyobb sokasággal felemelkednek a' gőzök, mert a' napnak melegségétől el-oszlattatván meg-tágúlnak, és igen meg-indíttyák a' Levegő-eget; tehát abból erednek. Ezt okozzák bizonyos üdőben a' földnek igen párálló üreségei, és külömbb-külömbb-féle barlangjai, mellyekből sok sebes szelek ki-szakadván, azokban a' sok kénkőves, kovás, és lépes gőz meg-gyúllad, és nagy erőszakkal el-terjedvén, 's ki-hatván, néha igen sebes szelekre indíttya a' Levegő-eget, a' mint *Leandernek* bizonysága-szerént *Hetruriában* egy barlang láttatik, mellyből némellykor a' vastag fákat-is ki-dőjtő erős szél szokot jönni; ez kétség kivül föld indúlásokat szerezne, ha a' szabad levegő-égre tágan ki-nem mehetne.

A' ki-folyó vizek-is okozzák a' szeleket; mivel ezekben sok minera-béli, vagy kénkőves, és kénesős, és más-a' féle részetskék foglaltatván, a' midőn azok fel-párólgonak, könnyen szelet indítonak.

A'

A' Naptól, és Hóldtól-is származnak a' szelek; mert mi-a' nap meleg súgárival a' Levegő-eget meg-ritkíttya, 's el-oszlattya, a' Levegő-ég nagyobb helyet, vagy tért keresvén, 's el-terjedvén nagy zúgással fel, vagy alá mozdúl. Az Hóld pedig a' nap' súgárinak viszsza-fordításával okozza a' szeleket.

A' szelek őszkor, 's tavaszkor leg-gyakrabbak, 's-erősebbek, mivel a' nap azon időkben a' földről, tengerről sok gőzöket húz-fel, de melegségében meg-erőtlenedvén, nem emészthetí-meg azokat; e' miatt vagynak a' sok-őszi, 's tavaszi esők,szelek. Mi módon vonnya pedig fel a' nap a' gőzöket? így magyarázzák a' Filosofusok: midőn a' nap melegségével a' tengeri, 's földi gőzöknek vastagabb részetskéit el-oszlattya, 's meg-vékonyíttya, a' levegő-égnek nyomása által mind fellyebb emelkednek, valamíg a' felhőknek Tartománnyát el-nem érik. Tavaszszal a' meg-olvadó havaktól, és a' meg-nyíltt földnek fel-párolgó, 's a' Levegő-eget háborgató gőzitől mondgyák jóbbára a' szeleket származni, sőt magától a' Levegő-égtől-is, mert az téli időben őszve sűrődvén tavaszszal meg-tágúl, 's természet-szerént szeleket okoz, és a' melly felőről vagyon fúvása a' szélnek, a' felőről van első indítása a' Levegő-égnek. Jól lehet pedig a' szél egy helyről más helyre egyenesen láttassék fújni, de még-is tsavarog, mert a' levegő-eget külömbb külömbb-féle golyóbisok' formájara tollya, és minden-féle tszíttya maga előtt; ennek igazságát szeles időkor a' keményből ki-menő füstben lehet látni. Nintsen mindenkor egygyenlő fúvása, hanem már erősebb, már gyengébb: mind-az-által a' tengeren meg-indúlt szélnek nintsen olly külömbőző fúvása, hanem többnyire egygyenlő erősséggel vagyon, mert ha egyszer párolgani kezd a' tenger, egygyenlő formán emelkedik-fel gőze, és így a' Levegő-eget-is egygyenlő erősséggel indíttya-

meg. Hogy a' tenger mellet néha más helyeken-is nagy fákat, tornyokat házakat ki-dőjtő ſzelek fújnak, a' föld gőzének a' Levegő-égbe-való ſzorúlása okozza.

Elősző vagyon állandó, 's egy módon fúvó ſzél, a' melly leg-alább egy óráig valami bizonyos tájról egy módon fújdogál. *Másodszor* van álhatatlan, 's változó ſzél, a' melly már innét, már onnét fúj. Az állandó ſzél vagy közönséges, vagy a' földnek több tartománnyit egéſz eſztendő által egygyenlő-képpen meg-járja; minémű a' ſzáraz póla kerülett alatt a' nap-keleti ſzél. Vagynak minden eſztendőben egyſzer jövő ſzelek: ezek közzül az *Ornithia* nevű ſzél minden eſztendőben tavaſzkor fúj. A' *Kkelidonius* nevű ſzél tſak akkor fúj, mikor a' fetskék meg-jelennek. A' *Rhodones* nevű ſzél akkor indúl-meg, mikor a' róſák kezdenek virágozni. *Ethesiæ* ſzélnek mondatik az, melly aratás táján az eb nevű tſillagnak támadáſa után kezdődvén egéſz negyven napig hivesíti Görög-Országot. Vagynak állandó kűlönös ſzelek, mellyek minden fél eſztendőben meg-fordúlnak, iſmét a' mellyek minden holnapban; máſok bizonyos űdőben a' napnak bizonyos óráiban támadnak, 's meg-ſzűnnek.

Az álhatatlan, 's hirtelen ſzeleknek, mellyek ſemmi bizonyos renddel, 's móddal nem fújnak őt a' nemek; úgy-mint első *Eknefiás* az az, hirtelen alább ſzálló, és a' Levegő-eget nyómó, 's el-oſzlató felhőkből ſzármazott ſzáraz ſzél. *Második Exhydrias* az az, a' felhőknek ſzakadásából támadó ſzél. *Harmadik Præſter* az az, a' felhőkből a' fel-gyúladott gőzzel, vagy Meny-kővel hirtelen alá-ſzakadó, és mindent fel-dőjtő 's gyúlaſztó ſzél. *Negyedik Triſon* az az, nagy indúlattal-való hirtelen ſzél, a' melly onnét felől egyeneſen a' földre le-hatván

ván a' világnak minden réſzeire nagy ſebeſséggel futamodik; ezt a' tengeren járók peſtiſnek nevezik: mert nagy veſzedelemmel fel-tett tzéllyoktól meſzſze el-ragadgya az hajókat. *Ötödik Turbo* az az, forgó ſzél, a' melly nagy erővel a' felhőkből a' földre le-ſzakadván forogván, és magát forgásával még inkább meg-indítván mindeneket, a' miket forgó kerülésben ér, magoſra fel-ragadgya. És valamint a' földön a' port, nem külömben a' tengeren a' vizeket magoſra fel-kapja, abból támad a' vizeknek tſudás magos oſzlopjok, mintha valóban a' felhők nagy bővséggel fel-ſzínák a' tengernek vizeit.

Vagynak közönséges ſzelek-is, a' mellyek a' világnégy, fő réſzeiről; úgy-mint nap-keletről; délről; nap-nyúgotról; éjſzakról; és azok-között az huſzon-nyóltz közép réſzekről jönnek. A' régieknél még nem vala tudva a' ſzeleknek tellyes ſzáma, mert *Seneka natur. quæſt. lib. 5. cap. 6.* tsak tizen-kettőt emlét; *Vitruvius* huſzon-négyet. De nagy Károly Tsáſzárnak idejétől fogva a' *Mathematikuſok*, fő-képpen a' tengeren járók harmintz-három Tartományokra oſztották a' világot, a' mellyek egy-máſtól tizen-egy garaditſal, és tizen-öt minútával távúl eſnének, és a' mellyeken egyeként egy különös ſzélnek helye vólna. Vagynak azért négy fő-Tartománnyok négy fő-ſzelekkel; úgy-mint *Aquilo* vagy *Boreás*, az éjſzaki fő-ſzél: *Auſter*, vagy *Notus*, déli; *Eurus* a' nap-keleti; *Zefirus* a' nap-nyúgoti. Ezek között iſmét az huſzon-nyóltz Tartománnyokon, más huſzon-nyóltz óldalas, vagy közép ſzelekis ſzámláltatnak, a' mint itten renddel elő-hozom.

ORI-

ORIENS nap-keleti fő-szél, nap-nyúgot felé fúvó: következnek utánna az hét óldalos szelek, nap-kelet, és dél kőzőtt.

Első. Oriens ad Auſtrum, nap-keletről dél felé fúvó.

Második. Auſtro Oriens, inkább nap-keleti, hogy sem déli szél.

Harmadik. Auſtro Oriens ad occidentem. Déli, 's nap-keleti elegyes szél, nap-kelet felé fúvó.

Negyedik. Auſtro Oriens. Déli, 's-nap-keleti egygyes szél.

Ötődik. Auſtro Oriens ad Auſtrum. Déli, 's-nap-keleti elegyes szél, dél felé fúvó.

Hatodik. Auſtro Oriens. Inkább déli, hogy-sem nap-keleti szél.

Hetedik. Auſter ad Orientem. Déli szél, nap-kelet felé fúvó.

AUSTER. Déli fő-szél éjszak felé fúvó, az hét oldalas szelek dél, és nap-nyugott kőzőt: úgy-mint.

Első. Auſter ad Occidentem. Délről nap-nyugott felé fúvó szél.

Második. Auſter Occidens. Inkább déli, hogy-sem nap-nyugoti szél.

Harmadik. Auſtro Occidens ad Auſtrum. Déli, 's nap-nyugoti szél, elegyes dél felé fúvó.

Negyedik. Auſtro Occidens. Déli, 's nap-nyugoti elegyes szél.

Ötödik. Auſtro Occidens ad Occidentem. Déli, 's nap-nyúgoti elegyes ſzél nap-nyúgott felé fúvó.

Hatodik. Auſtro Occidens. Inkább nap-nyúgoti, hogy-ſem déli ſzél.

Hetedik. Occidens ad Auſtrum. Dél felé fúvó nap-nyúgoti ſzél.

OCCIDENS nap-nyúgoti fő-ſzél, nap-kelet felé fúvó, az hét oldalas ſzelek, nap-nyúgott, és éjſzak kőzött.

Elsó. Occidens ad Aqvilonem. Nap-nyúgotról éjſzak felé fúvó ſzél.

Máſodik. Aqvilo Occidens. Inkább nap-nyúgoti, hogy-ſem éjſzaki ſzél.

Harmadik. Aqvilo Occidens ad Occidentem. Ejſzaki, 's nap-nyúgoti elegyes ſzél, nap-nyúgott felé fúvó.

Negyedik. Aqvilo Occidens. Ejſzaki, és nap-nyúgoti elegyes ſzél.

Ötödik. Aqvilo Occidens. Ejſzaki, és nap-nyúgoti elegyes ſzél, ejſzak felé fúvó.

Hatodik. Aqvilo, Aqvilo Occidens. Inkább éjſzaki, hogy-ſem nap-nyúgoti ſzél.

Hetedik. Aqvilo ad Occidentem. Éjſzakról nap-nyúgott felé fúvó ſzél.

AQUILÓ. Fő-éjſzaki ſzél, Dél felé fúvó: az hét oldalas ſzelek éjſzak, és nap-kelet kőzött.

Első. Aqvilo ad Orientem. Éjszakról nap-kelet felé fúvó szél.

Második. Aqvilo, Aqvilo, Oriens. Inkább északi, hogysem nap-keleti szél.

Harmadik. Aqvilo Oriens ad Aqvilonem. Ejszaki, 's nap-keleti elegyes szél, éjszak felé fúvó.

Negyedik. Aqvilo Oriens. Éjszaki, 's-nap-keleti elegyes szél.

Ötödik. Aqvilo Oriens ad Orientem. Éjszaki; 's nap-keleti elegyes szél nap-kelet felé fúvó.

Hatodik. Aqvilo Oriens, Oriens. Inkább nap-keleti, hogysem éjszaki szél.

Hetedik. Oriens ad Aqvilonem. Nap-keletről éjszak felé fúvó szél.

TIZEN-HETEDIK KÉRDÉS.

Az Hegyekről, honnét ſzármaztak?

Végezés. Az Hegyek, nem ſzármaztak a' víz-ôzöntöl, hanem a' világ' teremtésének elején alkottattak.

Bizonyittatik. A' Szent Irás ſok helyeken mondgya az hegyeket a' teremtésnek elején alkottatni, úgy-mint a' 89-dik. zsoltárban: *minek-elötte az hegyek lennének*, és Példa-beſzédek könyvének 18-dik réſzében; *még az hegyek meg-nem állapodtak az ô nehézségekben.* De ezek, 's több illyes tzikkelyek világoſan jelentik: hogy az hegyek a' világgal együtt teremtettek: így *Moiſes* elsô könyvében olvaſſuk: *a' víz-ôzön el-határozott a' földön, és minden magas hegyeket el-boritották*, és a' 8-dik réſzben mondatik: *a' viz ôzön fel-ment a' hegyeknek tetejekre.* Nem-is adhatunk hitelt, hogy a' víz-ôzön elött hegyek-nélkül lett vólna a' föld; holott azok mind a' földnek díſzeségére, mind az elöknek haſznokra vagynak: mivel majd tſak nem minden leg-jóbb zsírját a' földnek magokban fel-ſzíjják, mellyet a' föld alatt-való tüznek múnkálodáſa által külömbb-féle módon ki-fôzvén, 's ôſzve forraſztván néholl gazdagon adgyák az aranyat, ezüſtöt, és a' ſok-féle drága köveket. Nem tagadgyuk ugyan, hogy elôſzór a' víz-ôzön az egéſz föld ſzínét el-lepvén, 's a' ſzelektöl fel 's alá, hajtatván ſok helyeken mélyen ki moſta azt; másütt ſok fövenyt, és homokat ôſzve hordott, mellyekbôl apadáſa után ſok új völgyek, 's halmok tetſzettek-fel. Azt-is meg-engedgyük, hogy a' föld' indúlás által némelly új hegyek támadtak, és némelly régiek el-ſillyedtek; mivel az erôſſebb föld' indúláſról irja *Lukretius lib. 6.*

Diffindens terram magnum concinnat hiatum.

A' Földet meg-mozdíttya, nagy haſadékra indíttya.

A' meg-indúltt földnek nagy az haſadáſa, melly ha hegyen történik, ſok all-tűzek hatnak-ki, 's annyi földet, fövenyet, és köveket vettnek fel, hogy épen új hegy támad belőlők.

Némelly helyek lángot, tűzet, füſtöt, hamut, néha köveket okádnak; de azok között az ůdőre, módra, és erőre nézve eſik a' kűlőmbség, a' mint tudni illik a' gyomrokban több, vagy keveſſebb a' kénkőves, és más fel-gyúládható gőz. Ezen hegyek-is az alkató Iſtennek kivált-képen való rendeléséből vagynak, úgy-mint, hogy azok-által mint néminémű kéményes, és kűrtők-által a' földnek tűzei, ſzelei, és gőzei ki-párologhaſſanak, vagy nagyobb erővel ki-hathaſſanak, a' mellyek egyébbaránt a' földnek űreſégiben őſzve gyűlekezvén, 's hirtelen el-tágúlván ſok ártalmas föld indúláſokat ſzereznének: ezek közzel leg-híreſebb *Sitziliában* az *Ætbna* hegye, mellynek moſt *mongibello* neve; ennek magoſságát három ezer lépéſnek, a' kerületét tíz-ezer lépéſnek mondgya *Hybner János*; ezen hegynek tetejétől fogva egéſz fenekig ſzűntelen gőzölgő nyítáſa vagyon, a' mellyből néha a' gyomrában meg-gyúladott kénkőves, és lépes gőz miatt ſok nagy köveket magoſra fel-lövődöz, és egéſz tűz patakokat önt-ki, mellyek az óldalán ſzéllyel le-folyván, mindeneket a' miket érnek meg-veſztegetnek: ennek 1557-dik eſztendőben történt irtóztató tűzeléséről mondgya *Varenus Bernárd*: hogy Szent Iſtván' havának első napjától fogva egéſz tizen-két napig ſzűntelen renget *Sitzília*, az után ſok iſzſzonyú bőgéſek, és ágyú lövéſek gyanánt dörgéſek hallattattak a' föld alatt, mellyekre a' föld *Ætbna* körűl némelly helyeken meg-nyílván ſok rettenetes, és mindeneket

meg-

meg-emésztő tűzet okádá-ki, mellyre az hegynek teteje-is mély üreſségéből egéſz három napig olly magoſſan hányá-fell a' tűzes pernyét, és hamut, hogy nem tſak egéſz *Sitzília* ſzigetét el-boríta-ná, hanem Olaſz-Orſzágban-is ki-ſzórá.

A' Máſodik tűzet okádó hegy a' *Vezúvius*, Neápolishoz kőzel *Kámpániában* láttatik; ennek *Diokáſiuſnak* bizonysága-ſzerént leg-nagyobb tűze vólt, *Veſpaziánus* Romai Tsáſzárnak idejében, mert akkor a' lángja, kénkőves fűſtye, és tűzes hamuja olly fűrőn, 's olly magoſan fel-emelkedett, hogy a' ſzéltől nem tſak *Romába*, hanem Affrikába-is által vitetnék: azután-is náha tűzelt *Vezúvius*, de nem olly nagy ſzőrnyűséggel, és ártalommal.

Az harmadik tűzet okádó hegy *Helka*, *Iſzlandia* ſzigetében vagyon; ez-is tſak nem haſonló dűhőſségű mint az *Æthna*, mivel a' tűz kőzőtt ſok nagy kőveket lővődőz-fel, sőt azzal felől haladgya *Æthnát*; midőn pedig tűzei a' ſok nagy kővektől akadályoztatván, a' ſzabad Levegő-égre fel-nem hathatnak, a' kővek kőzé ſzorúlván minden-féle ſiralmas, és jajgató nagy ſzózatokat ejtenek: úgy-hogy az egyűgyűek annak hallására ott ítilyék Pokolnak kapuját lenni.

TIZEN-NYOLTZADIK KÉRDÉS.

A' Föld-alatt lévó tüzekről, meleg, és más egyébb külónós tulajdonságú vizekről, és a' Föld indúláſról, honnét támadgyanak?

Elsó Végezés. Valósággal találtatnak a' földnek gyomrában tüzek.

Bizonyítatik. Nagy hóség vagyon a' földnek gyomrában, a' mint közönségesen tanittyák a' Filoſofuſok, és a' tapaſztalt dolgok erősítik; mivel *Morini* bizonyságából a' Magyar Orſzági arany Bányákba Juliusban bé-menvén elóſzór hideg Levegó-eget érzett mint-egy négy ſzáz nyóltzván lépeſeknek mélységeig; azután olly nagy melegséget, hogy a' bányáſzok ruhájokban nem dolgozhattak, hanem mezítelen vetkezének, és úgy folytaták dolgokat, vagynak tüzet okádó hegyek: a' mint fellyebb meg-mutattuk, de ezeknek egyébb oka nem lehet, hanem a' föld alatt lappangó tüzek, tehát vagynak a' földnek gyomrában tüzek.

Ellen-vetés. Meg-nem foghatni mitſoda légyen, és mi módon leheſſen elég eledele a' föld alatt ſzüntelen égó tüznek? és mi-képen élhet annyi tüz a' föld alatt bé-zárva minden lélekzet nélkól? holott a' bé-rekeſztett tüz laſſan laſſan el-ſzokot aludni. *Máſodſzor.* Sok helyeken meleget tapaſztalunk a' hol ſemmi tüz nem találtatik, ambar mélyen kereſteſsék; tehát nem a' föld alatt lévó tüztól vagyon, a' földnek melegsége.

Fele-

Felelek az első részre; valamint a' tűzet okádó hegyeknek égésére elegendő eledel a' kénkű, 's timsó; ugyan azt tartyuk mi a' föld alatt-való tűzekről; fő-képen azért, hogy a' kenkőnek, timsónak, enyveknek magvai fell találtatnak a' földnek gyomrában, meg-sem fojtathatik a' tűz, mint hogy a' földnek nagy űrességében sok Levegő-ég légyen rejtezve, mellyek a' tűznek lélekzetére alkalmatosak. *A' Masodikra* mondom: hogy nagy a' mélységben-való létele miatt nem találtatik fell a' tűz.

A' meleg vizek, vagy-is fördők a' föld alatt lappangó tűzektől erednek. *A' minerális* vizek ezen neven neveztetnek; hogy az értz, arany, ezűst Bányákon folynak keresztől, és azon minéráknak részei beléek egyeledvén azoknak erejeket, ízeket magokba veszik. Némelly helyeken találtatnak sós vizek, ezek a' földben lévő savaknak olvadásából származnak: innét mivel az Erdélyi hegyek *Kolos*, *Dées*, *Torda* sóval bővölkednek; sok sós kútakat, patakokat, 's álló vizeket találhatni. A' mi a' savanyú vizet illeti, a' sónak, kénkőnek, timsónak elegyeledett részeiből vagyon, a' mint a' szaga-is ki-jelenti. Némelly vizek nappal hidegek, étszaka melegek, így a' kútakban téli üdőben melegebb a' víz, mintsem nyárban, mert a' napnak melegsége nappal el-széllyezti a' meleg gőzőkőt, kivált nyári üdőben, mellyeket az hives étszaka fel-párologni nem engedi; azért melegek lesznek a' vízek. *Persia* Tartománnyában *Susa* nevű városban (a'mint írja *Sation*) olly víz találtatik, a' mellyből ha valaki iszik, első fogai ki-húllanak; ezen víz timsóval bővelkedő helyeken folydogálván, annak hegyes részeit magába szija, mellyek-tőnek módgyára a' fogak' gyűkerit ásák: így okoskodunk azon vizekről, a' mellyek vasá, vagy rézzé változtattyak némelly testeket.

Máso-

Második Végezés. A' Föld-indúláſoknak leg-főbb okai: a' föld alatt lévő tűzek, ſzelek, vízek, mellyeknek ſzabad járáſok, folyáſok, és fúváſok a' földnek ſűrőségétől, keménységétől ideig meg gátoltatván, a' midőn kevés ſzabadúláſt vehetnek, hirtelen a' földet meg-mozdíttyák.

Bizonyitatik az első réſz. A' Salétrom, kénkő, és kova bőven vagyon ſzerte ſzéllyel mind a' földnek gyomrában, mind annak külső ſzínén, a' mellynek füſtye, gőze, és más a' féle meg-gyuladható párája őſzve egyelednek, egy-máſſal megütközneк, 's egy-máſt dörgölvén laſſan laſſan meg-melegednek, meg-tűzeſednek, el-tágúlnak, és a' földnek üreſségiben ſzéllyel fútosnak, 's utóllyára elég térséget nem találván, a' földet ſzörnyű indítáſſal valahol fel-hasíttyák, és hol iſzſzonyú bőgéſſel, hol nagy zivatarral, vagy dörgéſſel a' ſzabad Levegőégre ki-hatnak, magokat vagy kénkőves bűzzel, vagy világos tűzzel nyílván meg-iſmértetik.

Bizonyitatik a' máſodik réſz. A' föld alá rekett ſzél, a' külső Levegő-égtől meg-indítatván, és a' menetelre üreſséget nem találván hirtelen a' föld alól ki-úti magát. Ugyan-is, ha a' ſzabad Levegő-égben fújdogáló ſzelek a' fákat gyökereſtől ki-dőjthetik, a' házakat fel-fordíthattyák, ſokkal inkább véghez viheti ezeket a' földnek üreſségiben zárattatott ſzél; mert midőn azok a' tengerből bé-ható bővebb vizektől őſzve ſzorítatván nagyobb tért kereſnek, mind addig futoſnak a' földnek üreſségiben, valamíg annak indításával, és meg-hasításával valahol iſzonyúan bőgve ki-nem ſzakadnak.

Bi-

Bizonyitatik az harmadik réſz. A' viz folyásával, mozdúlásával a' földöt addig moſſa, méglen annak réſzeit laſſan laſſan el-hordván le-ſzillyed; a' mint gyakorta a' földindúlás után új vizek, és kútak-is láttatnak. Innét könnyen okát adhattyuk, miért a' tenger mellett gyakor, és olly rettenetes a' földnek indúláſa? mert ott a' tenger nagyobb erővel foly-bé a' földnek üreſségibe, következet-képen erőſſebben ſzoríttya őſzve az azokban lévő tűzeket, és ſzeleket, mellyek valahol ſzabad ki-menéſt kereſvén, erejek-ſzerént a' földet meg-rázzák.

TIZEN-KILENTZEDIK KÉRDÉS.

Honnét veſzik a' kútak, és a' Folyó vizek eredeteket?

Fel-Jegyzés. A' kútaknak, Folyó vizeknek, és forráſoknak eredetekről három főbb vélekedés vagyon: *első* a' *Peripatetikuſoké*, kik a' tengerből állíttyák ſzármazni. Az Ujak az első vizekből, havakból. *Hallejus* a' gőzökből, párákból véli eredeteket.

Végezés. A' kútaknak, Folyó vizeknek eredetek a' tengerből vagynak, nem pedig az első-vizekből, havakból; jol lehet azok az első-vizekkel, és el-olvatt havakkal nevekedgyenek, sőt némelly ideig tartó kútak, vizek, azokból-is eredgyenek.

Bizonyítatik elősőr a' Szent Irásból. Saſamon Prædik. könyvének első részében irja: *minden folyó vizek a' tengerbe mennek a' honnat ki-jöttek, viſzſza térnek, hogy iſmét follyonak.* Ide tzélozot *Moiſes* első könyvében mondván: *nem vala eſső a' földőn, hanem kút jőt fel a' földről az egéſz földet áſztatván;* tehát a' tengerből erednek.

Bizonyítatik másodſzor okokkal, 's tapaſztalt dolgokkal. Elősőr ſok kútak vagynak olly ſzoroſs helyeken a' hova az eſsők nem hathatnak, úgy-mint a' kő-ſziklák közőtt; nem-is hihető a' gőzökből, Levegő-égből annyi vizeket eredni, mellyek olly ſok folyó vizeknek, tavaknak, és kútaknak eredetekre elegendők lennének; mivel a' mint *Delabire* tapaſztalta,

és az Akadémiai hiſtóriában *1715-dik* eſztendőben fel-jegyeztetett: hogy az eſső vizek méllyebben fél araſznál, vagy valamennyire alább is a' földbe nem ſzívárkodnak; 's annak-is nagyobb réſze gőzzé, párává válik; mi módon eredhetnének tehát azokból kútak, folyó vizek? midőn pedig ſzárazság vagyon az eſső vizek nem tſak a' kútaknak meg-tartására elégtelenek, holott láttyuk, hogy a' nagy ſzárazságokban-is a' kutakban a' vizek álhatatoſſan meg-maradnak, tehát a' tengerből erednek.

Máſodſzor. A' földnek gyomra teli vagyon a' tenger' vizeinek gőzivel, mellyek kűlőmbb-kűlőmbb-féle haſadékokon, 's réſeken ſzűntelen ſzívárkodnak, 's a' föld alatt-való tűztől minden-felé hajtatnak, és midőn vagy a' melegség fogyatkozásának, vagy a' nagy hidegnek, vagy a' keményebb, ſűrőbb, és ſzoroſſabb földnek miatta tovább nem mehetnek, meg-gyűlnek, és meg-ſokaſodván vizzé válnak, 's utóllyára a' föld ſzínére valahol ki-fornak.

Első ellen-vetés. Ha a' kútak a' Tengerből erednének, valahányſzor áradáſa, vagy apadáſa vagyon a' tengernek, mind annyiſzor a' vizek-is a' kútakban apadnának, vagy áradnának: de az nem tapaſztaltatik, tehát. *Bizonyit. a' kiſſéb réſz.* *P. Regnault Breſt* nevű helységhez kőzel áſatott kútról vallya: hogy abban a' viz a' tengernek áradására apada, apadására árada, tehát.

Felelek ugyan *P. Renáúltal*, és több *Mathematikusokkal*, az azért történe, hogy a' tengernek apadásával a' víz alá nyomattatik, melly miatt a' közelebb-való szabad tágas-tsatornákon veszi folyamottyát, és a' kútakban szabad folyást találván hirtelen fel-adgya magát. A' tengernek dagadásakor pedig a' föld alól fel-tolattatik a' víz, mellyre a' kútban lévő víz a' fel-dagadott víznek helyébe gyorsan siet.

Második ellen-vetés. Némelly folyó vizek néholl a' föld-alá rejtődnek, másutt ismét ki-folynak a' mint Affrikában a' *Niger* folyó vizéről írják a' Geografusok: hogy a' Nilus vizének egy része a' föld alá rejtezvén ismét *Æthiopiában* a' *Nou* tava mellet fel-fakad; de ha a' kútak, vizek a' tengerből erednének, egy módon lenne folyások, tehát.

Felelek; ezen bujdosó folyásoknak ez az oka: némelly helyeken a' földnek bizonyos ürességi vagynak, mellyekbe ki, 's bé folyhatnak: vagy pedig, hogy az illyen folyó vizek nehol alól lágy, és fövenyes földre akadván, azt üdővel által mosák, meg-maradván felettek a' lápos sikeres, és sok gyükerekkel meg-erősítetett föld.

Harmadik ellen-vetés. A' kútak, források az esőnek, hónak, harmatnak, dérnek, jég-esőnek, és az hegyek körülvaló nedves gőznek vizeiből-is származnak; mert midőn az illyen víz a' földnek párálló likain, résein lassan lassan bé-tsepegvén agyagos földre akad, azonnal ki-forr, tehát.

Fele-

Felelek; nem tagadgyuk némelly patakoknak, kútaknak, forráſoknak eredetét az eſső vízekből lenni: de az ollyan kútak, forráſok, patakok ſokſzor vagy egéſzen ki-apadnak, vagy igen meg-kiſſebbednek; még-is a' tengerből veſzik eredeteket, mivel a' felhők leg-inkább a' tengernek gőzitől vagynak.

Negyedik ellen-vetés. Azon kútakban, mellyek a' tengernek partyán áſattatnak édes vízek találtatnak; úgy több más folyó vizek-is édeſek, holott azoknak ſóſoknak kellene lenni, mivel a' tenger ſós, tehát.

Felelek; mint-hogy a' tengernek víze a' fövenyes földeknek ſok réſein mint néminémű ſzűrő ſzitán foly, a' ſavaknak réſzei el-maradoznak.

A' Tó nem egyébb, hanem a' földnek valami nagy, és mély külső űreſségiben ſok egybe gyűltt, és álhatatoſan maradó tiſzta víz. A' *Stagnum* az az, álló-víz, kiſſebb tó, ez ſe folyó vizet bé nem fogad, ſe ki nem botsát. A' *Palus* az az, motsár, néholl ki-álló dombval, és sárral elegyes víz.

UTOLSÓ KÉRDÉS.

A' Tengernek folyásáról, és annak tulajdonságáról, mi légyen annak oka?

Elsö Fel-jegyzés. A' Tenger nem egyébb, hanem az egyegyütt lévö vízeknek temérdek nagysága, melly nap-keletröl, nap-nyúgotig, és éjszakról délig a' száraz földet megkörnyékezi; innen a' föld golyóbisának külsö színén sokkal nagyobb a' tenger' víze, hogy-sem a' száraz föld, a' mint némelly *Geometrák* az az, föld' mérök tízszerte, még annál-is nagyobb helyt adnak a' föld golyóbisának külsö színén a' tengernek, mint-sem a' száraz földnek: de az-is bizonyos, hogy a' földnek tellyes golyóbissa sokkal több földböl állyon, mint vízekböl; mivel a' földnek közép pontig-való mélysége nyoltz száz hatvan német mért föld, a' felsö külsö színéröl a' közép ponton átal az alsó színeig két annyi, úgy-mint ezer hétszáz húsz német mért föld: mélysége a' Tengernek nem sok helyeken halad-meg egy német mért földet, a' mint az hajósak annak meg-mérésére két száz ölnyi kötélre köttetett ólom súllyal próbálván, igen sok helyeken érik annak fenekét.

Mäsodik Fel-jegyzés. A' Tengernek *fluxussa*, és *refluxussa* az az, minden huszon négy óra alatt két rend-béli az apadása, és áradása, mert hat óráig lassan, lassan apad, hat óráig megint lassan lassan a' partra ki-árad: ezen tsúdálatos változását minden hat óra alatt álhatatosan meg-tarttya a' tenger, tudni illik, hogy hat óra alatt apadván a' partról egynéhány ölnyire bé-foly; ismét hat óra alatt áradván a' partra messze ki-

ki-foly: ennek bizonyos okát némelly Filoſofuſok az hóld' nyomásának tulajdoníttyák, mivel az hóld roppant nagy égi teſt, és minden Planétáknál leg-közelebb eſik a' földhöz, azért így okoskodnak: midőn az hóld nagy teſtével a' látáſnak határozattyára fel-jő, el-oſzlattya, két-felé ſzoríttya, és alá nyomja a' tiſzta-eget; a' tiſzta ég a' Levegő-eget, a' Levegő-ég a' tengert nyomja, 's így nyomattatván a' Tenger egy partról el-apad, a' máſra ki-á ad: ennek igazságát azzal fő-képpen erősítik, hogy a' tengernek áradáſa, és apadáſa mindenkor az hóld' forgásának bizonyos órái alatt történik; mivel mikor a' fel-támadó hóld akar mellyik látásának határozattyán az hatodik órának kerületét éri, azzonal a' tenger-is áradni kezd, 's mind addig árad valamég az hóld a' déli líneát el-nem éri: iſmét mikor az hóld a' déli líneáról nap-nyúgot felé forog, a' tenger-is meg-apad, a' még az eſtvéli hat órának líneájára nem érkezik, akkor iſmét kezdődik a' tengernek áradáſa, és mind addig tart, valamég a' föld alatt-való déli líneára nem lép. A' napnak-is egy néminémű nyomó erőt adnak, mellyre nézve könnyen adgyák okát, miért az *æquator*, és két *tropikuſok* alatt nagyobb mindenkor a' tengernek áradáſa, és apadáſa? mert ott vagyon a' napnak, és hóldnak forgáſa; arra-is könnyen felelnek miért a' *Kaſpium* Tengernek éppen ſemmi áradáſa, és apadáſa nintſen? mivel az a' Tenger egéſzen a' tropikuſokon, úgy-mint a' napnak, és hóldnak uttyán kivül fekſzik: mi pedig ezt taníttyuk:

Végezés. A' Tengernek *fluxuſſa*, és *refluxuſſa*, az az, minden huſzon négy óra alatt két rend-béli apadáſa, és áradáſa az ő mély őrvénnyétől vagyon-e'-képpen: hogy azokban a' föld alatt lévő tűz, és a' levegő-ég ſzűntelen tuſakodik

dik a' felette-való vízekkel, 's midőn a' tűz, és a' Levegő-ég el-hatalmazik, az őrvényekből, 's a' földnek űreſségiből ki-ſzoríttya a' vizeket, mellyek miatt ſzűkség-képpen kelletik a' tengernek dagadni; mikor pedig hatalmaznak a' vizek, az őrvénybe viſzſza nyomják a' tűzet a' Levegő-éggel egygyűtt, azért iſmét meg-apad a' tenger.

Bizonyitatik előſzőr. A' tenger vizeinek apadáſa, vagy áradáſa alólról kezdődik, a' mint a' tengernek fenekén tartózkodó tſigáknak zőrgéſiből ki-tetſzik; de a' tengernek fenekén a' mozdúlás nem másból ſzármazik, hanem, hogy a' tűz, és a' Levegő-ég az őrvényekből, a' földnek űreſségiből ki-űzi a' vizeket, tehát az őrvényektől vagyon.

Bizonyitatik Máſodſzor. Ha a' Hóld vólna oka a' tenger' apadásának, vagy áradásának, tehát minden tengernek lenne apadáſa, vagy áradáſa, de az nem történik; mert a' tengernek áradáſa némelly helyeken tſendes, laſsú, más helyeken ſebeſs, hirtelen a' mint *Flandriában* tſak ezer lépéſre terjed, *Angliában* ötven ezer lépéſre, de ha az hóld lenne oka, illy nagy külömbséggel nem történne, hanem egy formán: tehát az őrvényeknek kiſſebb, vagy nagyobb vóltától ered.

Ellen-vetés. Néha Hóld' tőltén, néha Hóld' tőlte után, néha újság után nagy áradáſa, vagy apadáſa vagyon a' tengernek; tehát az Hóld okozza. Máſodſzor. Ha az őrvényektől lenne apadáſa, vagy áradáſa, minden tengerben tapaſztaltatnék

az

az (mivel örvények mindenütt vagynak) de az nem látszatik, tehát.

Felelek, az első onnét vagyon: hogy a' természet szerzőjének bölts rendeléséből néha hóld-töltekor, néha fogyatkozásakor terjednek-el a' föld alatt lévő tüzek, mellyek a' Levegő-eget el-széllyesztvén a' vizeket áradasra emelik az hóldnak minden múnkalódása nélkül. A' *másodikra mondom*: jól-lehet minden tengernek legyenek örvényei, de azok nem minnyájan alkalmatosak, és elegendők az apadásnak, vagy dagadásnak szerzésére: a' föld alatt lévő tüznek, 's Levegő-égnek-is nem minmindenkor vagyon egygyenlő ereje, és múnkája.

A' Tenger' vizének első tulajdonsága, sós; ezt nem üdővel nyerte, hanem az alkotó Isten elejétől-fogva sok sós részetskékkel alkotta, 's öszve egyvelítette illendő meg-tartására, hogy tudni-illik a' sós részetskékkel öszve elegyítetvén, és szüntelen hányattatván soha meg-ne poshadna: ezen sós vóltából sok ritka tulajdonsági következnek: úgy-mint *elősször* minden édes vizeknél nehezebb vólta, a' sok sós részetkéknek nyomása, 's nehézsége miatt. *Másodszor* nehéz fagyású; mert a' sós részetskék sok meleg, és tüzes párákat magokban foglalván, a' fagylalást ellenzik. Mivel pedig ezek a' tüzzel nem igen ellenkeznek, azért a' tüznek oltására nem igen szolgál a' tengernek vize. *Harmadszor.* A' Tenger' vizének gőzéből soha sós első nem származik; mivel a' sós részetskék sokkal nehezebbek lévén az édeseknél, soha a' tengernek gőze-által a' felhőkig fel-nem emelkednek.

A' Tenger' vizének folyáſa igen tſudás; mert nap-keletről nap-nyúgotik a' nap-fordító két égi állatok között úgymint a' *Kos*, és *Rák* között vagyon ſzűntelen-való közönséges mozgáſa: ez nem ſzármazik máſtól, hanem a' ſzűntelen fúvó napkeleti ſzelektől. A' két ſarkaktól az *æquatorhoz* az az, egygyenlítőhez álhatatos mozgáſa vagyon, és azért a' tengeren járók a' két ſarkaktól ſokkal könnyebben eveznek az *æquator* felé, hogy-ſem az *æquatortól* a' ſark felé: ezt *Kirkherus* nem annyira a' ſzélnek tulajdoníttya, mint annak, hogy a' nap ſzűntelen a' forró póla' kerűlet felett lévén, melegségével, ſok tengeri vizeket fel-von, azért viſzont azok helyének bé-töltésére mind a' két ſarkakról *æquator* felé ſzűntelen őſzve fólynak a' vizek, mellyek a' naptól annyira meg-eméſztetnek, és azon-kivűl a' ſok havaktól, és eſőktől-is igen meg-őregbednek.

V É G E.

Ezen könyvbe foglalt dolgoknak mutató Táblája:

Az első Részben a' Logikában.

ELSÒ KÉRDÉS.

Levél.

A' Bőltseség' szeretésének Tudománnya honnét vette eredetét, és oszlását? - - - 1

MÁSODIK KÉRDÉS.

Honnét vették a' Pogányok a' Bőltseség' szeretésének Tudománnyát? - - - - 6

HARMADIK KÉRDÉS.

Némelly Filosofia-béli neveknek, terminusoknak, és szólláſok' módgyának eredetéről, osztállyáról, és magyarázattyáról. - 11

NEGYEDIK KÉRDÉS.

Mi-képpen magyaráztatnak-meg a' Filosofia-béli Distinctiok az az, külömbözések? - - - 15

ÖTÖDIK KÉRDÉS.

Vagyon-é e' világon az Embereknél igaz valóságos Tumomány, melly a' Bőltseség' Szeretésének Tudománnya? - 21

HATODIK KÉRDÉS.

Belé öntetett vólt-é Adamba a' Bőltsesék' Szeretésének Tudománnya? - - - 29

HETEDIK KÉRDÉS. Levél.

Lehet-é a' Kereſztény Bölteſeség' Tudománnya' tanúlójának, a' termé-ſzet-ſzerént-való dolgoknak viſgálásában, a' Szent Iráſt, és az Anya-ſzent-egyháznak végezését fére tenni? - 36

NYÓLTZADIK KÉRDÉS.

Ha a' Jövendő-béli történhető dolgokról-való fel-tételek, vagy-is rövid beſzédek az Iſtennek Dekretuma, el-végezéſe-előtt igazak légyenek-é, vagy hamiſsák? - - 40

A' Máſodik Réſzben a' Metafizikában az az, a' Lelkekről-való Tudományban.

ELSŐ KÉRDÉS.

Lehetséges-é Iſtennek lételét terméſzet-ſzerént meg-mutatni? - - - - 46

MÁSODIK KÉRDÉS.

Lehet-é terméſzeti okokkal az Angyaloknak lételét még-mutatni? 55

HARMADIK KÉRDÉS.

Az értelmes Lelkek terméſzet-ſzerént halhatatlanok-é? - 65

NEGYEDIK KÉRDÉS.

Az értelmes, okos Léleknek eredetéről. - - 73

ŐTŐDIK KÉRDÉS.

Az értelmes Léleknek helyéről, és múnkálódáſáról. - - 82

HATODIK KÉRDÉS.

Az okos értelmes, és az oktalan állatoknak érzékenységeiről. - 85

HETEDIK KÉRDÉS.

A' Barmokról. - - - - 91

NYÓL-

TÁBLA.

NYÓLTZADIK KÉRDÉS. Levél.

A' Tsúszó, Mászó Állatoknak eredetek honnét légyen? - 106

KILENTZEDIK KÉRDÉS.

A' Fák, Tsemeték, és Fűvek honnan veszik eredeteket? - 113

Az Harmadik Részben a' Fizikában, az az, a' Természet-szerént-való dolgoknak Tudományában.

ELSŐ KÉRDÉS

Mi légyen a' természet-szerént-való dolgoknak, a' vagy testeknek eredete, és eleje? - - - 121

MÁSODIK KÉRDÉS.

Az Elementumok Változások, és romlások alá vettettek-é? - 134

HARMADIK KÉRDÉS.

Az Emberről, és az Embernek testéről. - - 138

NEGYEDIK KÉRDÉS.

A' Földnek minémű helye, és nagysága légyen? - 144

ÖTÖDIK KÉRDÉS.

A' Földnek külömbb-féle Sukkussiról, a' vagy nedvességeiről. - 147

HATODIK KÉRDÉS.

A' külömbb-külömbb-féle Értzekről. - - 150

HETEDIK KÉRDÉS.

A' Minden-féle kövekről. - - - 153

NYÓLTZADIK KÉRDÉS.

A' levegő-égről. - - - 158

KILENTZEDIK KÉRDÉS. Levél:
A' Vizről. - - - - 161

TIZEDIK KÉRDÉS.
A' Tüzről. - - - - 164

TIZEN-EGYGYEDIK KÉRDÉS.
Az Hidegről. - - - - 170

A' Negyedik Réſzben a' kûlônôs Fizikában, melly a' kûlsô érzékenységek alá vettetett dolgokat kûlônôsen egyről egyre nyomozza.

ELSÔ KÉRDÉS.
A' Világról, ha egygy-é, Lelkes-é, 's minémû tökélletesſége, eredete, és vége légyen? - - - 174

MÁSODIK KÉRDÉS.
A' Világnak golyóbiſsáról a' mint a' Mathematikuſoktól bizonyos lineákkal le-ábrázoltatott, a' Tſillagok forgásának, és más dolgoknak könnyebb iſméretére. - - 177

HARMADIK KÉRDÉI.
Ha a' Nap, Hôld, vagy pedig a' Fôld mozdúlyon-é? - 184

NEGYEDIK KÉRDÉS.
A' Napnak mozdúlásáról? - - - 197

ÔTÔDIK KÉRDÉS.
A' Tſillagoknak Forgáſairól? - - 201

HATODIK KÉRDÉS.
A' Tſillagoknak forgáſairól, 's e' világi dolgok' álhatatos folyamattyának okáról, melly az æther? - - 204

HETE-

HETEDIK KÉRDÉS. Levél.

Mitsoda vélekedések légyen a' Tudósoknak az Egeknek vóltáról, a' Tsillagoknak magosságairól, és nagyságairól? - 207

NYÓLTZADIK KÉRDÉS.

A' Tsillagoknak kúlömbségeiről, és Világosságairól, úgy az Holdnak, és a' Napnak. - - - 209

KILENTZEDIK KÉRDÉS.

A' Tsillagoknak neveiről, és számairól. - - 214

TIZEDIK KÉRDÉS.

A' Hóldban, és egyébb Planétákban vagynak é Tengerek, szigetek, 's laknak é Emberek? - - - 219

TIZEN-EGYGYEDIK KÉRDÉS.

A' Napnak, Hóldnak, és a' Tsillagoknak a' földiekbe-való influxussairól, az az, szívárkodásairól. - - 225

TIZEN-KETTŐDIK KÉRDÉS.

A' Napnak, és mas Planétáknak bizonyos údőben történhető fogyatkozásiról. - - - - 229

TIZEN-HARMADIK KÉRDÉS.

A' Felhőkről, Ködről, Esőkről, Harmatról, Hóról, Jégről, a' vagy a' Fagyról? - - - 234

TIZEN-NEGYEDIK KÉRDÉS.

A' Mezy-kőről, villámlásról, és Dörgésről? - 241

TIZEN-ŐTŐDK KÉRDÉS.

A' Szivárványról, a' Napnak, és Hóldnak Udvaráról, mitsodák legyenek? - - - 248

TIZEN-HATODIK KÉRDÉS.

A' Szelekről? - - - - 252

TI-

MUTATÓ TÁBLA.

TIZEN-HETEDIK KÉRDÉS. Levél.

Az Hegyekről, honnét ſzármaztak? - - 259

TIZEN-NYÓTZADIK KÉRDÉS.

A' Föld-alatt lévő tüzekről, meleg, és más egyébb külőnös tulajdonságú vizekről, és a' Föld-indúláſról, honnét támadgyanak? - 262

TIZEN-KILENTZEDIK KÉRDÉS.

Honnét veſzik a' kútak, és a' Folyó vizek eredeteket? - 266

UTOLSÓ KÉRDÉS.

A' tengernek folyáſáról, és annak tulajdonságáról, mi légyen annak oka? - - - - 270

EMLÉKEZTÉTÉS.

Hogy némely nevezeteſſebb kérdéſeket fel-nem tettem, arról tudom bizonyoſan engedelmet nyerek kegyes olvasó, mihent azokát meg-jelentem, meg-vallom; azt ſzánt-ſzándékval tſelekedtem, hogy azoknak el-maradáſit tapaſztalván a' jeles Magyarok, a' hátra-maradott kérdéſeknek világoſságra-való botsátáſában annyival-is inkább iparkodnának, és így azoknak-is útat engedtem.

Mert olly hiſzemben vagyok; hogy látván ezen múnkámat a' Magyarok, azonnal vér-ſzemet kapnak, és Nemzeteknek ditsőségére ujjabb, és az el-maradott kérdéſekvel tetemeſen rakott Magyar Filosófiat botsátani fognak. Mivel a' Déak nyelven-való Filosófia-is nem vala kezdetében olly bőv, hanem ſokaknak okoskodásaiból ődővel ſzűntelen ſzaporodott, én ebben ſzerentséſnek tartom magamat: hogy a' jég-tőréſt el-kezdhettem.

Mind ezek legyenek Iſtennek nagyobb ditsőségére.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Lelt.
20.603--1955

75812S